

Pišu i govore:
Mark Poster, Kiril Miladinov,
Jacques Derrida, Jean
Baudrillard, James Clifford,
Nadežda Čačinović, Tatjana
Jukić, Aleš Debeljak

stranice 21-28

KAKO MISLITI DEVEDESETE?

Drugi smjer za kraj stoljeća

zaRez

, , , ,

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 25. lipnja 1999, godište I, broj 10 • cijena 8,00 kn

Razgovor:
VLATKO SILOBRČIĆ

**Zašto
doktori ne
ordiniraju**

stranice 6-7

**NOGOMET
HAJDUK ŽIVI
VJEĆNO**

Jurica Pavičić
stranica 14

Likovnost: Venecijanski
Biennale

**U znaku
posvemašnje
otvorenenosti**

stranice 36-37

Kazalište

Stvarnost na
komediju
stavljenā

stranice 18-19

Poezija
**Ostavština
Josipa
Severa**

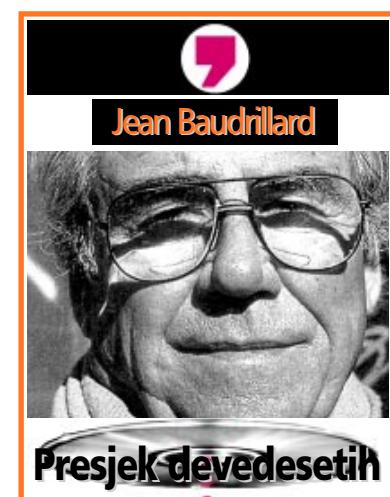
stranica 46

**ZNANOST I
SVEUČILIŠTE**

PUNO DRŽAVE, MAЛО AUTONOMIJE
Mudroslovne besmislice i pad duha stranice 14-17

Presjek devedesetih

ISSN 1331-7970

TAMBOURS DE BRAZZA

TAMBOURS DE BRAZZA

DIVADLO SNP MARTIN

DANISHA SHEETH DANCE CO.

FAUNY & ALEXANDER

EUKAZ

L&O AMSTERDAM

MIC & MG & PUTAKAZ

zarez

, , , — gdje je što

Zarezi

Info: lipanj 1999. • Katarina Luketić, Agata Juniku, Marcella Jelić, Gordana Crnković, Ante Kuštare, Marijana Galić 4
Najave: srpanj 1999. • Agata Juniku 5

Društvo, politika

Demokracija ili ništa • Mirko Galić 3

Kako je Nanna Pipu za kurtizanu obrazovala • Jan Kott 3

Pišanje u vjetar • Iva Šrot 5

Razgovor s Vlatkom Silobrčićem: Zašto doktori ne ordiniraju • Grozdana Cvitan 6-7

Jutro različitih svjetova • Boris Vlašić 8

Black & White • Pavle Kalinić 8

Zašto Hajduk živi vječno • Jurica Pavičić 9

Mnogi će biti posramljeni • Omer Karabeg 10-11

General Krasnov, arhitekt Krasnov i kraj Jalte • Zlatko Uzelac 12

Kome Gurke guraju • Enis Zebić 12

Handkeov opetovan desant na Drinu • Vesna Knežević 13

Znanost, sveučilišta, kultura

Hrvatska znanost u Potemkivnou selu • Gvozden Flego, Velimir Pravdić, Vlatko Silobrčić 14

Pad iz duha • Cvjetko Milanja 15

Ovce za klanje • Ante Armanini 15

Kaša u nezgodno vrijeme • Aljoša Pužar 16

Rat je u svima nama • Grozdana Cvitan 16

Dvanaest škuda potpore • Marija Antunović 17

ATTACK! Ulice ljudima • Agata Juniku 18

Razgovor s Marijom Kovačem: S nama se ne da raditi • Agata Juniku 18

Razgovor s Tihomirom Petrovićem: Jabuka na političkom stablu • Dubravko Jagatić 19

Esej

Njegov pogled • Danijel Dragojević 20

Glažba

Continental Megastore • 19

Što nakon metafizike & moderne • Marija Bergamo 29

Likovnost

Razgovor s Ann Hamilton: Američka tragedija koja klizi • Nada Beroš 30

U znaku posvemašnje otvorenosti • Iva Radmila Janković 31

Pretenzija jača od rezultata • Marijan Špoljar 31

Organički do stereometrije • Radovan Ivančević 32

Razgovor s Tihomirovom Milovcem: Budućnost je ovdje • Katarina Luketić 33

Film, televizija

Povratak Lolite • Živorad Tomić, Jelena Šesnić 34

Jeftina sentimentalnost • Josip Visković 35

Powerpuff Stuff • Vladimir Sever - Katodik 35

Kazalište

Razgovor s Borisom Senkerom: Stvarnost na komediju stavljena • Nataša Govedić 36

Kosti u grlu • Nataša Govedić 37

Od Buzde do Gnjide • Dalibor Foretić 37

To uopće nije smiješno • Lada Čale Feldman 38

U kavezu smijeha • Suzana Marjanić 38

Književnost

Što pisac može na ovoj velikoj pozornici ludaka • Mirko Mirković 39

Dostojanstvo i korijeni nasilja • Milan Kučan 39

Ostavština Josipa Sevara • Branko Maleš 46

Ova je zemlja Titanic • Bojan Gagić 46

Kritika

Fundamentalna marulologija • Tomislav Bogdan 40

Nova stara ikonografija • Nina Kudiš-Burić 40

Politika lišena moralu • Višeslav Kirinić 41

Goetheova bajka o tranziciji • D. L. Luce 41

Reagiranja

Venera, rođena iz gledateljeve zapjenjenosti • Nataša Govedić 43

Otvoreno pismo • Mladen Machiedo 43

Pismo gorkog prijekora • Denis Kuljiš 47

Zarezi

Ukratko: knjige i časopisi • Olga Majcen, Katarina Luketić, Dušanka Profeta, Krešimir Dujmović, Iva Pleše, Grozdana Cvitan, Diana Nenadić, Aliette Armel, Tom Shippey 44-45

Eurozarezi • Srđan Rahelić, Gioia-Ana Ulrich 47

TEMA BROJA: ZNAKOVI DESETLJEĆA
priredili: David Šporer i Dean Duda

Novi subjekt i njegove zajednice • Mark Poster 21

Srednji put ili Cool Avenue • Kiril Miladinov 22

Drugi smjer • Jacques Derrida 23

Razgovor s Jeanom Baudrillardom: Presjek devedesetih • Caroline Bayard & Graham Knight 24-25

Prebivanje i putovanje • James Clifford 26

Povratak zbiljskoga • Nadežda Čaćinović 27

Pobjednički viktorijanci • Tatjana Jukić 27

Europa, Amerika i atlantski most • Aleš Debeljak 28

Naslovnica: Prizor iz predstave *Pleasure*, engleske grupe Forced entertainment, Eurokaz 1999. (foto: Hugo Glendinning)

im pressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855 449, 4855 451

fax: 4856 459

e-mail: zarez@soros.hr

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

glavna i odgovorna urednica: Andrea Zlatar

zamjenik glavne urednice: Dean Duda

redaktori: Boris Beck, Dragan Lučić – Luce

redakcijski kolegij:

Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Tanja Kovačević, Branimir Lazarin, Katarina Luketić, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Pušovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Marko Plavić

marketing: Bojan Gagić

poslovna tajnica: Lea Bauman

tajnica redakcije: Andrijana Azenić

priprema: Kolumna d.o.o., Zagreb

tisk: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	6600 kn
1/2 stranice	3700 kn
1/4 stranice	2100 kn
1/8 stranice	1200 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:

• 6 mjeseci 96,00 kn s popustom 80,00 kn

• 12 mjeseci 192,00 kn s popustom 160,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

• 6 mjeseci 70,00 kn

• 12 mjeseci 140,00 kn

Za Europu godišnja preplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

ZAPIS ZA PLATNI LISTIĆ	
IZVJEŠTAJ ZA ARHIV	
Uplatitelj: BORIS BEČK	do pošte
ZAGREBACKA KA 21, 21000 SPLIT	
(prav. i adresa uplatitelja)	
Svrha dozvole: GODIŠNJA PREPLATA	
ZA "ZAREZ"	
Primatelj: DRUGA STRANA D.O.O.	
ZAGREB, HEBRANGOVA 21, BAGREB	
Iznos i period platnje:	
kn	460,00
broj računa:	30101-601-741985
pošta na račun:	_____
ispis na račun:	_____
dana:	_____

Jeste li, možda, već čuli vise o razgovoru jednog Japanca, jednoga Nijemca i jednoga Srbinu na temu izgubljenih ratova? Ako niste, čujte ga sada, a ako ste ga i čuli, nećete biti na gubitku ako ga čujete još jednom. Jer, na osnovi viceva, kad su dobro pogodeni, može se suditi o karakteru jednog naroda, iz njih se ponekad bolje odčitava duhovno stanje neke sredine negoli iz ozbiljnih studija. U tom smislu više o razgovoru predstavnika triju naroda koji su se naratovali u ovome stoljeću, ima i neku drugu, ili dublju, vrijednost, budući da zorno pokazuje koji strasni problem muči naše susjede: kako završiti rat u vlastitoj glavi (kad je već, kako-tako, završen na tenu)?

Nesreća pobjednika

Evo, dakle, vica. Priča Japanac kako je njegova zemlja izgubila Drugi svjetski rat, kako su Amerikanci nad japanskim gradovima isprobavali atomsku bombu i kako je vlada iz Tokija na koncu moralu potpisati kapitulaciju. Ali, nakon izgubljenog rata, Japan se s podrškom nekadašnjih neprijatelja, razvio u pravu gospodarsku velesilu. Sluša ga Nijemac i veli kako je i njegova zemlja izgubila rat, kako je u ratu bila potpuno razoren, kako je 1945. godine moralu priznati poraz, ali je i ona poslije rata obnavljana uz pomoć država koje su je u ratu razarale i to tako uspješno da Njemačka danas predstavlja pravog gospodarskog diva. Njihove priče o gospodarskome usponu nakon vojnoga poraza sluša Srbin i veli tužno: moja je zemlja opet imala nesreću da dobije rat!

Vidite li s kakvom su dramom suočeni Srbici, ne samo u vici, nego i u životu: kako porazu (ne) dati ime nove pobjede? Kako na kraju jednog izgubljenog rata priznati istinu, najprije sebi, pa drugima — da je ratovanje za Veliku Srbiju bilo pogrešno i užaludno? Razumljivo je da politika koja je izabrala rat i koja ga je okrutno vodila nema drugog izbora, nego da još jednom pokuša prevariti vlastiti narod. Ali, što je s drugom Srbijom koja bi trebala predstav-

ljati moralnu protutežu nemoralnom režimu? Postoji li uopće demokratska alternativa u toj nedemokratskoj državi? Miloševićev (ratnički) režim past će prije ili kasnije, saveznici su mu ostavili toliko vremena koliko će Srbi trpjjeti da zbog njega žive u bijedi, da budu odvojeni od svijeta, u velikome zaostatku za razvijenim zemljama. Srbija je, ustvari, najizravnije i najotvorene stavljenja pred izbor — ili siromaštvo s Miloševićem ili razvitak bez Miloše-

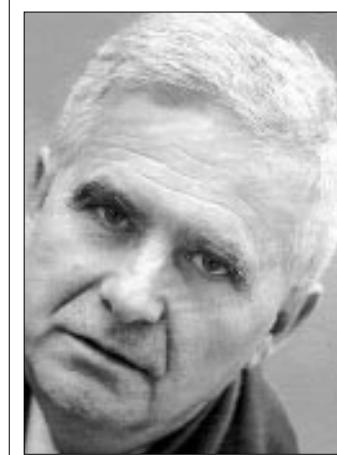
vršiti. Jedno je samo izvjesno: Srbija je na koljenima, koliko god njena vlast pobjednički dizala glavu. U bezglavim ratovima za »ujedinjenje svih Srba« ta je zemlja proizvela žrtve, a ne dobitnike, stvorila zločince, a ne heroje, uništavala druge, a na kraju sama bila najviše uništena, eksploatirala prošlost, a izgubila budućnost. Možda samo taj gubitak (budućnosti) nije definitivan, ali pod jednim uvjetom — da Srbici budu u stanju priznati isti-

samome začelju konvoja. Brzina njenoga kretanja ovisit će o smjeru odluka koje čekaju Srbi: ostaju li uz Miloševića, Srbija će ostati čvrsto na začelju, u položaju europskoga Iraka; oslobođi li se, pak, njegove vlasti, može očekivati da će joj zapadne zemlje dati povlašteni status da bi opravdale sve ono što su njihove vode govorile za vrijeme vojne intervencije — da ne napadaju srpski narod, nego njegov režim. U jednom ili u drugom slučaju,

sno pismo o namjerama; utoliko su suvišna grčevita osporavanja »izdajničkoga akta« i upozoravanja kako će Hrvatska izgubiti u miru ono što je dobila u ratu (tj. nacionalni suverenitet). Dijelom je, vjerojatno, riječ o velikim očima koje su narasle na strahu od gubitka državne samostalnosti u turbulentnim procesima europskoga ujedinjenja, a drugim dijelom, čini se, o larpurlartističkom poimanju države po kojem je samo bitno imati vlastitu državnu zajednicu, a nebitno kakva će biti država, hoće li osiguravati narodu višu razinu slobode, sigurnosti, standarda, kulture...

Prljaga preoptimistične diplomacije

Hrvatska više nije talac rata, osim ako sebi opet sama ne zaveže ruke (kao što je to bilo u BiH). Svoje europske pozicije i status u Europi ne može, međutim, graditi po poznatoj metodi zidanja Skadra — što diplomacija po danju izgradi, politika po noći sruší! Može Mate Granić pričati koliko hoće da će Hrvatska najesen — poslije *Pakta o stabilnosti* koji omogućuje vojno približavanje Zapadu — početi s Europskom unijom pregovore koji će je i gospodarski i politički približiti Evropi; neće od toga biti ništa ne bude li ukupna hrvatska državna vlast (i politika) na istoj valnoj dužini s (pre)optimističnom diplomacijom. Nastavi li se neslavni feljton s tajnim službama, s pritiskom na novinare, s prijetnjama neistomišljenicima, s nerascišćenim kriminalno-političkim aferama, hrvatske će akcije na burzi u Bruxellesu i dalje stajati slabo. I obratno, suoči li se hrvatska vlast na pravi (tj. pravni i demokratski) način s gotovo karikalaturalnim ponašanjem dijelova svoga sustava, skočit će vrijednosti Hrvatske kod zapadnih saveznika i prijatelja: sadašnja farsa s nogometom ili tragikomedija s prisluškivanjima dio su velike prtljage s kojom Hrvatska teško može kretati na dugo europsko putovanje koje naša diplomacija najavljuje za jesen. □

Zavičajni klub

Demokracija ili ništa

Hrvatska više nije talac rata, osim ako sebi opet sama ne zaveže ruke

Mirko Galic

vića. Ili demokracija ili izolacija: trećega nema! Zapad je osudio nekadašnjeg »jakog čovjeka Srbije«; na Srbima je da presudu provedu i da ga skinu s vlasti. Tek tada mogu računati na pomoć izvana: ni Japanci ni Nijemci nisu ništa dobili bezuvjetno; demokracija je kod njih prethodila dolasku (stranoga) kapitala.

Splavi spasa

Vojnoj intervenciji u Srbiji, zapadni su saveznici htjeli dati načelničje značenje borbe za stanojne vrijednosti — za demokraciju, a protiv diktature; za pravdu, a protiv barbarstva; za sigurnost građana, a protiv progona ljudi; za suživot naroda, a protiv etničkoga čišćenja cijelih zajednica. Mogu li sada ići ispod toga, obnavljati Srbiju, a ostaviti Miloševića na njenome čelu? Bi li tako više pomagali tamošnji režim da se održi, negoli narod da se otarasi takvoga režima? Rasples je počeo, a da nije sigurno kako će se nastaviti ni kako će za-

nu, rasporediti krivnju i krenuti onako kako su kretali drugi kad su bili u položaju Srbije. Njima nisu dostatne slamčice spasa, trebaju im splavi koje će ih prebaciti na drugu obalu.

Na začelju konvoja

Što će biti sa Srbijom, hoće li europski duh u njoj nadjačati azijsko, demokratski impulsu potisnuti barbarstvo, a pacifizam otjerati agresivnost? Budućnost susjedne države trebala bi zanimati Hrvatsku barem iz dvaju razloga: prvo, zato što je ta zemlja hrvatski susjed (a susjed se ne može birati), što u Hrvatskoj živi srpska manjinska zajednica, a hrvatska u Srbiji, i drugo, zato što sa sadašnjim raspletom krize na Kosovu završava najnoviji ciklus balkanskih ratova, a počinje europskezacija toga prostora. Oslabljena Srbija ne možeigrati ulogu remorkera na putovanju prema Europi, štoviše, ona je — zbog stanja svijesti više nego zbog stanja gospodarstva — na

Srbija će utjecati na tijek i na sadržaj europeizacije balkanskoga dijela našega kontinenta koji je — velikim dijelom baš zbog rata za ujedinjenje »svih srpskih zemalja« — došao posljednji na red. Više taj proces ne može zauzaviti ni sprječiti, može se iz njega isključiti, ali ne može više isključivati druge.

Larpurlartizam velikih očiju

Završavanjem rata u Srbiji za Hrvatsku nastaju povoljnije okolnosti u Europi. Zapadne zemlje žele stabilizirati područje koje je bilo zahvaćeno nestabilnošću; zato se i prema Zagrebu iz Bruxellesa i iz Washingtona upućuju umiljatiji pogledi u obliku predloženog *Pakta o stabilnosti* koji bi trebao nagraditi hrvatsku lojalnost za vrijeme vojne intervencije NATO-ova zrakoplovstva i osigurati mirniju budućnost na ovim prostorima. Ali, taj minipakt je samo uvod u hrvatsko pristupanje zapadnoj zajednici država, dokaz pripadnosti ili svojevr-

umjesto odgovora na ta — ne odveć pronicljiva pitanja — smijala se.

Barbara Walters i Monika su se sjajno razumjele, obje su dobro znale kako je do toga došlo i moglo se činiti kao da je čitavo to preslušavanje bilo samo prividno. Barbara Walters vrlo je iskusna novinarka i nedvojbeno iskusna žena. Ali, u tome sam Monikinom smijehu zamijetio njezino nagovještanje kako život poznaje bolje, i to ne samo u Washingtonu. To tusto djevojče iz provincije moglo bi Barbaru Walters uputiti u ne jednu stvar. U jednom mi se trenutku učinilo da vidim sjajno dramatiziran i s velikim iskustvom odigran renesansni Arctinov dijalog *Kako je Nanna kćerkicu svoju Pippu za kurtizanu obrazovala*. Ali nisam sasvim siguran tko bi na kraju u razgovoru tih dviju bogatih gospoda, mlade i stare, mogao biti učiteljicom, a tko učenicom.

Monica Inc.

Barbara Walters televizijska je zvijezda s vjerojatno najvećom zaradom. Zasigurno nekoliko milijuna, možda i više, većom od baseballskih zvijezda. Pozvanima na intervju američka televizija ne plaća, ali u ovom slučaju za reprizu toga razgovora na engleskoj, francuskoj, talijanskoj pa možda i japanskoj — da. Monika će svaki put primiti po nekoliko desetaka tisuća dolara. Monika sa svojim stožerom agenata, savjetnika, odvjetnika pa čak masera i frizeru, u ovom je trenutku MONIKA INCORPORATED. Višemilijunsко poduzeće svjetskoga ranga koje obuhvaća knjige, intervjuje, predavačke turneve, a posljednje, kako saznajemo, čak i — unatoč punašnosti — modne prezentacije u tomu našem, kako se to danas često kaže,

planetarnom selu. Naravno, ta provincijska gospodica kojoj nije još ni dvadeset pet, našla se na putanji visoke politike i sitnih intriga prijateljica koje su snimale njezine telefonske razgovore. Za mene, i ne samo za mene, u usporedbi s našim još ne tako davnim iskustvima ucjena i zastrašivanja, u čitavoj Monikinoj priči nema ničega što ne bismo poznivali. Jedno što je ta Monika, žrtva tužiteljske inkvizicije, danas jedna od najbogatijih mlađih žena svijeta. No, nema razloga da bi joj se zavidjelo i da bi je se pokušalo slijediti.

Misljam da će za deset, dvadeset ili trideset godina komercijalizacija romanse mlade djevojke iz provincije s predsjednikom velike države (a u stankama te romanse s još jednim visokim washingtonskim dužnosnikom, s kojim je brzo zatrudnjela i naravno pobacila) biti prilično mizernim povodom za pad onoga što najradije nazivamo »decency«. Ili će jednostavno svjedočiti o stanju pristojnosti u Americi potkraj našega stoljeća. I kako se pokazuje, ne samo u Americi.

Nanna je kćerkicu Pippu od renesanse do danas nejednom odgajala. Ali, ni Nanna, ni Pippa nisu ugrozile ustroj najmoćnije države na svijetu. Zaradile su samo nekoliko stotina dukata. □

Preveo Mladen Martić

Dvije strane*

Kako je Nanna Pippu za kurtizanu obrazovala

Predsjednik Clinton raskopčavao bi rasporak, a Monika...

Jan Kott

Barbara Walters sjedi nasuprot Monike Lewinsky. Ima lice bez bora, precizno nategnuto nakon mnogih plastičnih operacija; moglo bi se zlobno reći, kao na mrtvačkoj lubanji. Monika je rumena, ima bucmaste obraze i kosu glatkog očesljana nagore. Taj je znameniti intervju iz televizijske serije 20/20 bio najavljen tijednima. Prethodile su mu goleme Monikine fotografije u *New York Timesu*. Bila je glavnom aktericom dvosatne emisije koju je, kako je objavljeno, u Americi gledalo petnaest milijuna gledatelja. Više nego najvažnija natjecanja na Olimpijadi. Bolesan sam već tjedan dana, ne izlazim iz kuće i češće, iako neću reći radije, gledam televiziju. U ovom slučaju, baš kao jedan od tih petnaest milijuna.

Bez kauča

Cijene promidžbenih poruka za vrijeme emisije narasle su osmerostruko. Bile su to uglavnom reklame za Zubne paste, šam-

pone za kosu te različita higijenska iznasašća. Reklame su mi mile zanimljivije od razgovora tih dviju gospoda pa sam nakon jednog sata isključio televizor.

Razgovaralo se, jasno, o Monikinoj romansi s Clintonom. Provincijska gospodica — tada još ne tako debela i razbarušene kose — postala je pripravnicom u Bijeloj kući. Za vrijeme emisije u više su navrata prikazivane Bijela kuća i Ovalni kabinet u koji je Monika, s ovakvim ili onakvim izlikama, hodočastila u osam navrata. U Ovalnom kabinetu na radnom stolu stope redovi telefona, tu su i dva naslonjača, ali nema kauča. Od atlet stonjita ograničenja u seksualnim djelatnostima. Predsjednik Clinton, što je očigledno bio njegov običaj, raskopčavao bi rasporak. Pitanja Barbare Walters pokazala su se ipak, na tu temu, diskretnijima, bez pojedinsti. U više je navrata pitala Moniku kako je došlo do zbljžavanja. Monika bi nagnjala glavu unatrag, pokazivala dva reda bijelih zuba i

* Nadnaslov serije podlistaka koje Jan Kott, osamdesetogodišnji teatrolog svjetskog glasa, objavljuje posljednjih sezona u uglednom poljskom časopisu za kazališnu, radijsku, filmsku i televizijsku dramaturgiju »Dialog«. Ovaj je tekst otisnut u travanjskom broju 1999. (op. prev.)

Katarina Luketić/Agata Juniku/Marcella Jelić/Grozdana Cvitan/Ante Kuštare/Marijana Galić

Sto radova za MSU!

Oko stotinu prijavljenih radova na jedan natječaj — gotovo se ne pamti na hrvatskoj arhitektonskoj sceni. Upravo ih je toliko pristiglo do 10. lipnja, posljednjega dana predaje rješenja na natječaj za novu zgradu Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu.

Valja istaknuti da unatoč mnogim očekivanjima, natječaj nije raspisan na međunarodnoj razini i s međunarodnim žirijem, jednako kao što je u njegovoj pripremnoj fazi odlukom grada veličina budućeg Muzeja smanjena za sedam tisuća kvadrata. Tako će nova zgrada MSU-a u Novom Zagrebu imati deset tisuća kvadrata. Natječaj je bio otvoren dva mjeseca, a imena nagrađenih prema prvotnim dogovorima trebala su se znati već 10. srpnja. No, s obzirom na broj pristiglih rješenja i prostornu skučenost rad Ocenjivačkog suda vjerljivo je potrajati i duže. Kakav ćemo Muzej dobiti, sada najviše ovisi o procjeni toga Suda koji čine Andro Mohorovičić, predsjednik, Marijan Hržić, Mladen Jošić, Ante Josip Kostelac i Vjenceslav Richter (redom arhitektonске struke i predstavnici Društva arhitekata Zagreba), zatim Snježana Pinatrić, potpredsjednica i Venčeslav Lončarić (inače ravnatelji Muzeja suvremene umjetnosti i Zavoda za zaštitu spomenika, ovdje zastupaju grad) te povjesničari umjetnosti Radovan Ivančević i Igor Židić (u ime Ministarstva kulture).

Naravno, po gradu su već krenule pretpostavke i tračevi o tome tko će dobiti natječaj. Nadamo se da je zainteresirani rekla-kazala naklapanja i da će Ocenjivački sud odgovorno odraditi svoj posao. (K. L.)

Dobrovoljno davanje suza

Emil Hrvatin, zagrebačkoj publici dobro poznati kazališni redatelj i teoretičar iz Ljubljane, prošlog je tjedna — u organizaciji Muzeja suvremene umjetnosti i Galerije Gradske — pokrenuo akciju *dobrovoljnog davanja suza* koja će u Zagrebu trajati do 30. lipnja. Projekt je službeno nazvan *CAMILLO Memo 4.1: Kabinet uspomena*.

Radi se o jednom u nizu mojih projekata posvećenim Gulliu Camillu, renesansnom geniju, vizionaru, filozofu i učenjaku hrvatskog porijekla koji je u povijesti ostao zabilježen svojim projektom teatra memorije. Teatar memorije bila je instalacija u kojoj je htio pohraniti cjelokupno znanje o svemiru. Način djelovanja tog teatra temeljio se na kombinatorici koja logikom djelovanja danas veoma podsjeća na Internet. Camillo je ujedno iznašao i sistem arhiviranja, odnosno sistematiziranja tog znanja, to jest otkrio je kako surfati kroz gomilu informacija, što je još danas jedan od najvećih problema.

Dakle, u svim projektima koji su *homage* Gulliu Camillu bavim se memorijom. *Kabinet uspomena* bavi se emotivnom memorijom, emotivnim uspomenama. Inspiriran je vremenom i globalnim stanjem svijesti u kojemu prevladavaju depresija, neizvjesnost, strah pred budućnošću i potpuna odsutnost društvene ili globalne vizije. Dakle, neko stanje koje zaista poziva na oplakivanje. Zbog toga se ta akcija zove *akcija dobrovolj-*

i p a n i 1 , , ,

nog davanja suza — objašnjava Hrvatin.

Akcija se u Galeriji Gradske odvija na način da posjetitelj sam odabere u kojem će od triju prostora dobrovoljno dati suze. U prostoru *individualnog sjećanja* pokušava ga se rasplakati prisjećanjem na neke tužne trenutke u njegovu životu. Ukoliko mu to uspije dobiva Zlatni Camillo certifikat. U drugom prostoru, posvećenom kolektivnom sjećanju, posjetitelju se prikazuju isječci filmova — prizori iz globalnog sjećanja i sjećanja naroda kojem pripada. Za ovako darovane suze dobiva se Srebrni Camillo certifikat. Ukoliko ne pusti suzu ni u prostoru individualnog ni u prostoru kolektivnog sjećanja, posjetitelj će to učiniti u prostoru fizičkog sjećanja, uz pomoć neškodljivih kemijskih stimulansa. U tom slučaju, za nagradu slijedi samo potvrda.

Sljedeći u nizu projekata vezan uz Camilla zvat će se *Drive-in Camillo* i održat će se pred slovenskim parlamentom 4. lipnja 2000. Ciklus prisjećanja na renesansnog mislioca Emil Hrvatin zatvoriti će operom koju će također postaviti u Ljubljani. — Do tada, ne propustite isplakati svoje suze! — poručuje Hrvatin. (A. J.)

Trubač u Dvorcu Eltz

Od 18. do 20. lipnja, u organizaciji Hrvatske paneuropske unije i Hrvatskog društva glazbenih umjetnika, održan je 1. vukovarski festival komorne glazbe. Umjetnička direktorka Vlasta Gjura smjestila je dogadjaj u ruševnu mramornu dvoranu dvorca Eltz — prostor Vukovarcima naročito drag i čuven po vjenčanjima, a u novijoj povijesti poznat po prvoj granati. Na četiri festivalska koncerta nastupili su flautistica Irena Grafenauer, klarin-

tist Mate Bekavac, pijanist Ljubomir Gašparović, mezzosopranistice Katja Markotić i Cecilia Toledo, gitarist Lidović i Akademski zbor *Palma*. Uz to su u Dvorcu Eltz, izložene skulpture na temu glazbe zagrebačke kiparice Ksenije Škarić. Riječ je o njezinim šesnaest skulptura, od kojih šest reljefa, na kojima je radila posljednjih nekoliko godina, a predstavljaju — između ostalog — čelista, klarinetista, lutnjisticu, plesača i jednu pravu opernu scenu.

Autorici naročito drag Trubač ujedno je zaštitni znak Festivala.

Tema glazbe uvijek je prisutna u mojim radovima, nekad kao glavna tema, a nekad u pozadini — objasnila je povod izložbi Ksenija Škarić koja je i sama godinama svirala trubu. Prema riječima Vlaste Gjura, 1. vukovarski festival komorne glazbe su, osim domaćih posjetitelja, pratili gosti iz paneuropskih unija ostalih evropskih zemalja, članovi Evropskog parlamenta, Karl von Habsburg, Otto von Habsburg i grof Jakov Eltz. (A. J.)

Prizivanje duhova

U dvorani Teatra Exit 14. lipnja prikazani su filmovi *In/Dividu* autorice Nicole Hewitt i *Bardo tbodol* Simona B. Naratha, a 16. je lipnja prvi put hrvatskoj publici predstavljen dokumentarac

Calling the ghosts Mandy Jacobson i Karmen Jelinčić.

Animirani *In/Dividu* snimljen je tehnikom *stop frame* animacije u prostorima Zagreb-filma koji je ujedno i producent. Koristeći se predmetima nađenima na lokaciji u nešto više od sedam minuta bavi se dekonstrukcijom, dekompozicijom i dislokacijom živoga i neživoga. Film je na Danima hrvatskog filma osvojio nagradu kritičara *Oktavijan* kao najbolji u svojoj kategoriji. Uz Londončanku Nicole Hewitt, koja predaje eksperimentalni film i animaciju na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, u projektu su sudjelovali i snimatelj Bruno Bahunek, montažer Vjeran Pavlinić, dok su zvuk osmisili Ivan Marušić-Klif i

Igor Pavlina.

Bardo tbodol poznat je i kao *Tibetanska knjiga mrtvih*, a u filmu Simona B. Naratha prati se glavni junak koji nakon pogibije ulazi u brdo smrti i luta doživljavajući različite zgode u susretima s čudnim bićima. Glavnu ulogu tumači mladi glumac Jakša Borić, direktor fotografije je Saša Kavić, montažer Ivan Roca, a u ostalim ulogama pojavljuju se Edvin Liverić Bassani, Goran Rušinović, Igor Kuduz, Ivan Marušić-Klif, Magdalena Pederin i drugi.

Dobitnik dviju prestižnih nagrada *Emmy*, za najbolju režiju i najbolji istraživački dokumentarni film, *Calling the ghosts* potresno je svjedočanstvo o ratu u Bosni i Hercegovini ispričano riječima odvjetnice Jadranke Cigelj i njene prijateljice iz djetcinstva, sutkinje Nursete Sivac koje su okusile sve muke zloglasnog logora Omarska. Nakon rata hrabro se zalažu za proglašavanje silovanja ratnim zločinom, zahvaljujući čemu su se njihovi mučitelji našli na optužnicama

Međunarodnog suda u Haagu. Direktor fotografije filma i producent za Hrvatsku je Mario Delić, montažerka je Susanne Rostock, jedna od izvršnih producentica je i glumica Julia Ormond, a savjetnik na projektu bio je makedonski redatelj Milčo Mančevski, autor filma *Prije kise*. (M. J.)

39. MDF

Svečanim otvorenjem 19. lipnja u Šibeniku počeo je dvotjedni 39. međunarodni dječji festival. U ovogodišnjoj naijadi Festivala čitamo da je to prvi u nizu ljetnih festivala duž Jadranu što sugerira utapanje u uobičajeno, a u tome se ovaj Festival

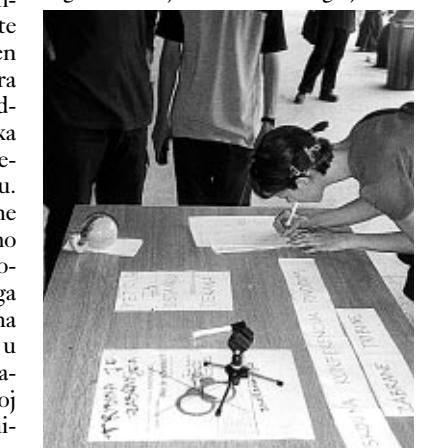
razlikovao od svog postanka. Do kraja Festivala, 3. srpnja, trebalo bi se uz brojne dramske, lutkarske glazbene i duge programe, održati i deset radio-nica za djecu. Uz hrvatske umjetnike svoje programe za ovogodišnji MDF prijavili su i umjetnici iz Argentine, Madarske, Njemačke, Slovenije i Turske. Urednici ovogodišnjih programa su Dubravko Jelačić Bužimski

(Dramski program), Jakša Fiamengo (Lutkarski), Igor Kuljerić (Glazbenopjesni), Ivo Brešan (Literarni), Hrvoje Hribar (Filmski), Marcela Munger (Likovni), Jasenka Ramljak (koordinator Inozemnog programa) te Branko Lovrić Caparin i Željko Koloper (koordinatori Radioničkog programa). U ovom trenutku otvorene su sve izložbe koje su pozvane na Festival, dok mali likovnjaci kao i drugi sudionici radionica izlaze svoje rade. Ostalo je iz dana u dan prepušteno velikima. (G. C.)

Hrvatska implozija

Split — Izložbom fotografija *Case study* u Galeriji OPUS-a Rino Efendić obilježio je Svjetski dan zaštite okoliša na svoj samozatajan, prigušen i diskretan način. Slučaj koji analizira dogodio se 1995. godine kada je odlukom lokalnih državnih čimbenika izvršena egzekucija nad velikim i lijepim drvoredom u Sinjskom polju. Dakle, ne samo da mi pilimo grane na kojima sjedimo, već i uništavamo čitava stabla. Šest kvadratnih crno-bijelih fotografija elegantnoga drvoreda, snimljeni uoči sjeće, sjetna su tužljaka nad sudbinom prirode u našem društvu. Njihova introvertirana liričnost, koja govori o autorovoj intimnoj vezi s tim pejzažom, mani-

konferenciju, jer im je dan prije dekan Mirko Gojmerac zabranio tribinu pod naslovom *Tko je sljedeći*. Sporni su bili gosti tribine Damir Matković, Drago Pisl, Ivo Pukanić, Vesna Teršelić i Jagoda Vukušić, a razlog taj što »ne pripadaju akademskoj zajednici«. Zabrana je potakla *Diskrepante*, pojmenice Ivicu Petrinčića, predsjednika Kluba, Krunu Kadrova, dopredsjednika te Dalibora Prelendara, člana Predsjedništva studentskog Forum-a, na pokretanje peticije kojom bi (do)sadašnjeg dekanu, Mirku Gojmercu, zamijenili nekim drugim koji bi imao više razumijevanja za njihove aspiracije. Osim argumentacije da se dekan ogriješio o

članak 38. Ustava Republike Hrvatske kojim se »jamči sloboda mišljenja i izražavanje misli« pri čemu »sloboda izražavanje misli osobito obuhvaća slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, slobodu govora i javnog nastupa«, studenti ističu i svoje zaprepaštenje izazvano zabranom. U priopćenju za javnost karakterizirali su je »uvredljivim, nedemokratskim i autoritarnim činom dekanove samovolje« u čemu su ih podržali i neki od nesuđenih gostiju tribine. Naime, nazočni trojac Pisl-Vukušić-Teršelić nije študio osude upućene na dekanovu adresu. I dok broj potpisa na petičijskim listićima rapidno raste, nama preostaje čekati odgovor na pitanje tko je sljedeći. (M. G.)

Statisti u demokraciji

U srijedu 16. lipnja Hrvatsko novinarsko društvo predstavilo je *Statisti u demokraciji* Bože Udovičića. Autor je istaknuo kako se u nas zanemaruju aksiomi koje smatra svetinjom ljudskog postojanja: prava na život, rad i slobodu, pravo na ljudsko dostojanstvo i zajedništvo. Zatim se požalio i na strmoglavo rušenje moralne, profesionalnosti i etike, dok najpogubnijim smatra nedostatak dijaloga i monopol umjesto pluralizma i slobode.

Gosti na predstavljanju bili su don Ivan Grubišić, Danko Plevnik i Dušan Bilandžić. Plevnik je istaknuo Udovičićev stančani osjećaj za svakodnevna politička pitanja etike i moralne, te ga nazvao *ustavnim patritom*, a dodao je i da je u Hrvatskoj nedostatak karaktera predispozicije za politički uspjeh. Grubišić je rekao kako se Udovičić služio različitim pristupima, primjerice sociološkim, psihološkim i sociološkopopolitološkim studijima što je urođilo formiranjem određenih tipologija ljudi sa scene i njihovom analizom. Također je mišljenja da je u knjizi riječ o ljudima koje se brzo pročita. Bilandžić knjigu smatra različtom od ostalih po tome što ne odiše nikakvom ideologijom, već je specifična po tehničkom umu koji je »ušao u džunglu socijalnih previranja, i to tehničkom umu koji streći svjetskoj razini«. Situaciju u Hrvatskoj ocjenjuje dramatičnom i bez naznake za stabilizacijom postjećeg stanja. Autor se u završnom izlaganju zadražao na tezi kako je Hrvatskoj neophodna moralna obnova u smislu odgoja i profesionalnosti te se ispričao svim onima koji će se naći u vrijedenima ili optuženima. Tako smo još jednom postali svjedocima da je demokracija u nas potpuna još samo u svojoj djelomičnosti. (M. G.)

Fotografije su, kao igraće karte, podijeljene kako treba. Nama statične, crno-bijele fotografije prirode bez ljudi; njima dinamične, fotografije u boji urbanih prostora prepunih ljudi i malo prirode. Ovdje pasivnost, tamo aktivnost. *Case study* Rina Efendića razložila nam je takav raspored do ogoljelo jednostavnosti. Autor je, alkarski kazano, pogodio u dva. Da je uperio svoj fotoaparat još dublje, bio bi pogodio u sridu. No, to bi onda bila *Sinteza slučaja*. (A. K.)

Diskrepancija uzvraća udarac

U petak 18. lipnja predstavnici Kluba studenata sociologije *Diskrepancija* održali su pred Filozofskim fakultetom u Zagrebu tiskovnu

Festival *Zadar snova*
(29. lipnja do 6. srpnja)

Stvaranje produk-tivne supkulture

Razgovor s Kristijanom Mičićem, predsjednikom Udruge ZaD.Ars Nova

Agata Juniku

Iako bilježi tek svoju treću sezonu, *Zadar snova* već se isprofilirao u možda najzanimljiviji, a svakako vremenu najdorašlij priobalni festival u zemlji. Članovi Udruge ZaD.Ars Nova uspjeli su, bez ijdene kune Ministarstva kulture, organizirati program u kojemu će sudjelovati — između ostalih — Montažstroj, Fractal Falus Theatre, Schmertz Teatar, Bobo Jelčić, Ivana Sajko, Igor Grubić, ZPA, Athena i Betontanz. Ono što naročito veseli jest da će se održati i skup koji organizira *Informal European Theatre Meeting*.

Što je ideja Zadra snova i po čemu se razlikuje od ostalih naših priobalnih festivala?

— Ideja je ljetni festival suvremenе umjetnosti. Njegova osnova, okosnica ili glavna tema, kako hoćeš, »novac« je kazalište i *performing arts*. No, on također vrlo snažno podržava suvremeni ples,

S r p a n i l , , ,

multimediju, izložbe i instalacije te *novu glazbu* (tj. glazbu koja nije mainstream — *hip hop, techno, new age, contemporary jazz...*). Tako jedan u osnovi kazališni festival ima vrlo snažna popratna događanja koja ga čine bitno dručnjim od drugih (ako se već mora razlikovati), iako, koliko znam, u priobalu i ne postoje, osim Pule (PUF i Art&Music), festival koji se bavi isključivo suvremenom umjetnošću i »novim« kazalištem.

Kako je festival koncipiran?

— Koncipiran je tako da predstavlja sve novo i kvalitetno u hrvatskom kazalištu, tj. da dâ podršku hrvatskim mladim, svježim, nezavisnim, izvaninstitucionalnim skupinama i umjetnicima. Također podržava i producira projekte iz vlastite sredine. Na to se nadovezuju međunarodna gostovanja selektirana prema temi i koncepciji te godine. Kažem *te godine* jer moramo varirati koncepte svake godine s obzirom na ogromni zaostatak Zadra u području suvremene umjetnosti.

Zanimljivo, uzbudljivo, mistično

Pogotovo mislim na mladu generaciju koja je za takve programe zakinuta već deset godina, moramo stizati ako želimo imati kvalitetnu percepciju aktualnog trenutka u Europi i svijetu. Osim toga, popratni događaji poput koncerata privlače širu struju mladih ljudi i tako skreću njihovu pažnju i prema kazalištu. To je zapravo misija, ako hoćeš, stvaranje produktivne subkulturne i *underground* scene, a s obzirom na

tanašnu i slabu kulturnu scenu, mi smo zapravo dominantni izraz i identifikacija našeg grada.

Koje bi projekte izdvajao iz ovoga-dijnjeg programa?

— Ove godine predstavljamo temu *site specific theatre, street art i land art* (kazalište u specifičnim lokacijama i ulični teatar), čime pokušavamo postići integraciju tri tisuće godina starog grada i njegovih lokaliteta (kao pozornice) sa suvremenim umjetničkim izrazom. Ta interakcija umjetnika i umjetničkog djela s povijesnom baštinom (naš predmet

Z@DAR SNOVA

istraživanja), koja projektu daje posebno zanimljiv, uzbudljiv i pomalo mističan dojam, cijeli Festival čini posebno privlačnim. Ujedno je to i osnovna tema IETM 1999. Satellite Meetinga, što je drugi važni projekt koji treba istaknuti. Naime, kako je IETM najveća europska kazališna mreža, logičan je naš interes za uključivanjem u takav *network* koji nam možda jedini može omogućiti dostizanje aktualnih kulturnih trendova.

Sastanci IETM-a obično se održavaju u glavnim gradovima europske kulturne mape pa u tom smislu meeting u Zadru ima još veće značenje. Kako vam je pošlo za rukom dovesti IETM u Zadar snova?

— S IETM-om nas je povezao Centar za dramsku umjetnost. Sudjelovali smo na seminarima u Cardiffu i Helsinkiju i postali član-

novi te na prijedlog Sergeja Pristaša ponudili organizaciju Satellite Meetinga. S obzirom da imamo gotovo identične stavove, prijedlog je odmah prihvacen. Cak je i vrlo bitni Council Meeting, zbog preklapanja datuma, prebačen iz Berlina u Zadar. Sudionici dolaze iz cijele Europe, a neki od njih spadaju u najznačajnija imena suvremenog teatra: Mik Flood, Toni Gonzales, Manuele de Brinay Rizos...

Vrijeme radi za nas

Na seminaru raspravljat će se o trima temama koje su nama na ovom području posebno interesantne — o kazalištu u specifičnim lokacijama, uličnom teatru te o uvjetima rada mladih umjetnika u Hrvatskoj i Sloveniji. Imat ćemo također priliku čuti zadnje informacije o financiranju kulturnih

nih projekata u EZ-u (Culture 2000), iako o uključivanju Hrvatske u te fondove možemo samo sanjati još bar nekoliko godina.

Tko je glavni financijer Festivala?

— Grad Zadar i lokalna prijava, što znači da imamo velikih problema. Jednostavno smo premladi i prerazličiti od uobičajenih misaonih sklopova te nas mogu lako potiskivati prema dnu finansijskih planova (iako nesrazmjer uloženih sredstava i postignutih rezultata svatko može vidjeti) te smo gospodu vjerojatno u neku ruku time i razmazili. Njihova shema, odnosno poruka je jednostavna: »Ako možete s malo novaca raditi izvrstan Festival, onda s još manje možete odličan, a nama više od toga i nije potrebno«. I još uvjek mogu reći da ga financiraju, dakle omogućuju mu postojanje.

Festival je već u prve dvije sezone stekao vrlo visoki ugled. Nije li to ipak bila neka olakotna okolnost u organizaciji i pronalaženju sredstava?

— Kao što rekoh, ne prema proračunskim sredstvima. Ministarstvo kulture već nam drugu godinu zaredom odbija pomoći i jednom kunom. Ali zato imamo punu podršku javnosti i jadne, tužne, mizerne nikakve zadarske privrede. Onda dolazi doapsurdnih situacija: ima tvrtki koje ti uplate 200-300 kuna, samo da bi ti izazili podršku, ne traže ni kartu za predstavu. A znaš da nemaju za plaće. Tako smo uvjek na dobitku. Vrijeme radi za nas. □

Pišanje u vjetar

Slučaj *Libre* pokrenuo je lavinu nezadovoljstva

Iva Šrot

Tribina Svi ugašeni listovi SC-a, 15. lipnja 1999. u Europskom domu

Zabranjena tribina na Filozofskom fakultetu u Zagrebu o eskalaciji nasilja na tisak, 16. lipnja 1999.

Potaknuti slučajem cenzure studentskog časopisa za književnost *Libra*, Savez studenata grada Zagreba i T.o.D. (udruga za istraživanje tranzicije k demokraciji) 15. lipnja u Europskom domu organizirali su tribinu na temu *Svi ugašeni listovi SC-a*.

Ne tako davno Studentski centar imao je status promicatelja studentske kulture. Nekoč bilo, sad se spominjalo. Zanimljivi koncerti, alternativno kazalište i film, tribine — svi su oni morali potražiti krov kod nekog drugog, gostoljubivog domaćina. Od izdavačke produkcije, SC je uspio zadržati još svega dva studentska lista za kulturu — *Libru* i *Godinu* — no kako stvari stoje i tome je došao kraj. *Libra* je dobila po nosu zbog zločestе Kathy Acker i njenih provokativnih (čitaj *prizemnih*) tekstova te isto tako *prizemne i vulgarne* proze dviju mladih autorica koje su se — sram ih bilo — sakrile iza pseudonima *Sestre Brontë*. Tu je još i nezgodna nova rubrika *Drvljem i kamenjem* gdje su se drznuli kritič-

ki argumentirano nasmijati nekim ulomcima iz Budakova *Ognjišta*. Dok je *Libra* zabranjena, *Godina*, koje su se zamjerile svojim te-

Kapelica kao kulturni program

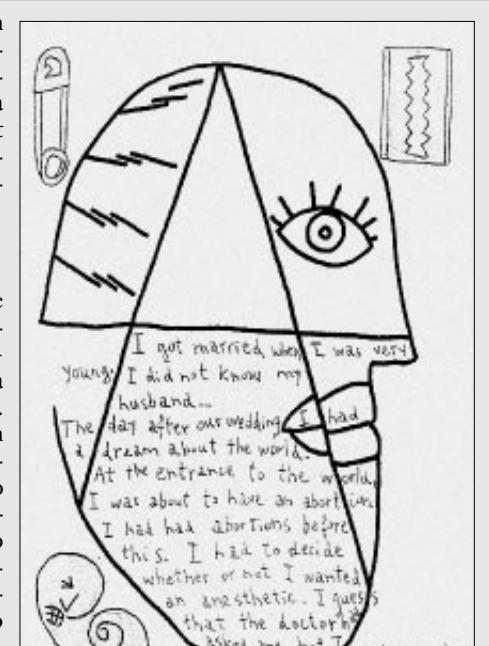
Pitanje novca, kako tvrdi Katarina Peović iz *Libre* samo je izgovor. Priče o pismu sa Čuturinim potpisom kojim se Uprava SC-a brani, a kojim *Ministarstvo navodno nije pristalo na sufinsarciranje listova Libra i Godine*, nažalost nisu dovoljno jak argument. Naime, Katarina Peović tvrdi da je *Libri* ostao dobar dio novca predviđenog još za prošlu godinu! Problem je dakle u politici SC-a. Nikola Periškić, zamjenik voditelja sektora kulture, smatra da su šesti broj *Libre* jednostavno moralni zabraniti jer je uredništvo sporne tekstove ubacilo mimo očekivanog izbora studentskih radova koji nastaje kao produkt književnih večeri Kulturnog kluba SC-a. To što Kulturni klub uopće ne postoji, nije ga puno smelo. Pomiješao ga je naime s Književnim klubom čiji je rad, da stvar bude još bolja, nezavisan od *Libre*. U *Večernjem listu* on također izjavljuje kako je »problem u preokretu uredivačkoga koncepta, a nema govora o gašenju slobode tiska«. I sve bi to naivni mi još i povjerovali da nismo prije imali prilike pročitati tek neke od njihovih stavova. U onom spornom broju *Godina* sadašnji ravnatelj SC-a Zdenko Protuder piše da kulturni program svoje institucije vidi u izgradnji kapelice u sklopu studentskoga doma *Stjepan Radić*. Za novog odgovornog urednika izdavačke djelatnosti SC-a postavljaju mladog Božu Skoku koji je svoj najbliži doticaj s književnošću doživio pišući kritike za *Glas končila*, dok bivšeg urednika, književnika Slobodana Šemberu, premještaju na mjesto na kojem bi se tre-

bao »baviti proučavanjem političke, vjerske i nacionale pripadnosti studenata i suradnika« (?!). I onda se još pitamo kakav bi list oni željeli... Od student-skog okupljača do sjemeništa kratak je put.

A gdje su studenti?

Sigurno se pitate gdje su tu u cijeloj priči studenti. Možda se još sjećate *Poleta* i čudi vas što još nema okupljanja po ulicama. Današnji je student čudan svat. Naime, zbog cjelokupne situacije koja nikako nije bajna, današnji projektni student jednostavno ne želi vidjeti dalje od svoga nosa i želuca. U razgovoru s jednim kolegom o temi *Libre* dobila sam pitanje »Pa tko to uopće čita?« I: »Ne misliš li ti da je povlačenje takve teme po novinama čisto pišanje u vjetar?« No pustimo to po strani. *Libra* je možda imala relativno usku čitateljsku publiku, no svojim sadašnjim istupom i provokativnom temom broja nove *Libre* možda će barem na kratko uzdrmati uspavane studente. Broj im je tiskan uz pomoć ATTACK!-a i moći će se nabaviti u svim boljim knjižarama. Spremaju i promociju u dvorištu Studentskog centra pod nazivom *Egzorcizam u SC-u*, no točan datum još nije objavljen. Veselim performansima pokušat će istjerati zle duhove iz SC-a.

Da se ne radi o *pišanju u vjetar* već o gorućoj temi svjedoče i nemili događaji na Filozofskom fakultetu. Naime, potaknuti eskalacijom nasilja na tisak, klub studenata sociologije *Diskrepancija* odlučio je organizirati tribinu upravo na tu temu. Tribina je trebala biti

Nihilistički tekst i ilustracija uz radove Kathy Acher iz zabranjenog broja Libre

održana 17. lipnja na Filozofskom fakultetu. Kao gosti pozvani su bili predstavnici *Članka 38* (inicijative nekoliko nevladinih udruga za slobodu javne riječi) i *Forum 21* Jagoda Vukušić, Drago Pilsel i Damir Matković, dobitnica alternativne Nobelove nagrade za mir 1998. Vesna Teršelić i Ivo Pukanić, glavni urednik *Nacionala*. Međutim, dan prije održavanja tribine dekan Filozofskog fakulteta Mirko Gojimerac zabranio je održavanje tribine uz obrazloženje kako »Gosti tribine ne pripadaju akademskoj zajednici, a ni tema nema izravne veze sa studijem i njegovim akademskim sadržajem«. No izgleda da je studentima ovaj put prekipjelo. Mediji su dobili svoju porcję novica, a studenti ovaj put ne odustaju.

Stoga, tko će biti popisan ovisi samo o vjetru. □

Govori: Vlatko Silobrčić

Zašto doktori ne ordiniraju

U današnje je vrijeme grijeh u ovako maloj sredini ne iskoristiti sve njezine potencijale

Grozdana Cvitan

Iako hrvatske vladajuće strukture nemaju odviše razloga za zadovoljstvo, ipak je u novije vrijeme sve očitija tendencija ljudi od javnosti da kritiku postojićeg zamjene razgovorom ili komentarom o mogućem. Ne zato što bi oporbena javnost koja ima što reći bila blaža ili što bi vlastila bila bolja. Što više, svjedoci smo kako oni koji su službenih položaja trebaju dati odgovore na mnoštvo pitanja sve češće ostaju bez riječi, a one koji im upućuju kritiku sve više brine hrvatsku budućnost. Da bi izbjegli odgovornost pred povijesnu, kad ih se već ne sasluša u sadašnjosti, znanstvenici se udržuju i pokušavaju zapisati ono što bi valjalo provesti u djelu. Jedna od takvih grupa građana je EGIDA, čiji je zbornik *Hrvatska Agenda 2000* objavljen i predstavljen u Europskom domu u Zagrebu. Član grupe, autor u zborniku, ovogodišnji dobitnik nagrade za životno djelo, Vlatko Silobrčić sugovornik je s kojim razgovor može započeti o više svim različitim području.

S obzirom da se naše društvo zaklinje u otvorenost prema svijetu razgovor počinjemo s prelaženjem stogodišnjaka Periodicum biologorum s hrvatskog na engleski jezik. Kada i zašto ste to odlučili?

— Presudno je pitanje komu se obraćate. Ako su knjiga ili članak koji ste napisali i želite obje-

lodaniti upućeni svjetskoj znanstvenoj javnosti radi informiranja i provjere ta ga javnost mora i razumjeti, to danas znači da pi-

jednog i drugog područja predstavljalo je uređivanje časopisa *Periodicum biologorum* koji donosi nove informacije iz biomedicine.

skoj pratiti što se u svijetu događa, da će se baviti problemima koji su svjetski relevantni, da će svoja istraživanja, informacije koje pronađu objavljivati u svjetski relevantnim časopisima, da kje funkcionišati kao dio svjetske znanstvene javnosti.

To je ono što bi trebalo! Imamo li to?

voljno imati dobre ideje i sposobne i radne ljude. Bila je to imunologija prvih koraka. Onog trenutka kad je imunologija došla na molekulsku razinu, kad je zahtijevala skupu opremu, hrvatska je imunologija počela zaostajati.

Nema znanstvene politike

Imunologijom se bave na nekoliko mjesta u Zagrebu, a ima i jedna aktivna grupa imunologa u Rijeci. Ima i kliničara koji se bave kliničkom imunologijom. Ostaje pitanje što bi trebalo napraviti da se hrvatska imunologija ponovno više uključi u svjetsku. Budući da imate ljude koji već znaju raditi i to su dokazali, treba izabrati između njih one koji su do sada bili najuspješniji. Treba im omogućiti da kupe potrebnu opremu i pustiti ih da se bave problemima koje oni sami smatraju važnim.

Što znači kupiti opremu ako su stručnjaci u Rijeci i Zagrebu? Je li to nekoliko opreme ili što drugo?

— Ovisi o kakvoj se opremi radi. Postoji oprema koja treba svaki dan i nju treba imati svaki laboratorij. Ali ako je riječ o skupljenoj opremi koja se upotrebljava s vremenom na vrijeme, racionalnije ju je kupiti na jednom mjestu (koje se najviše time bavi), a svi drugima omogućiti da je koriste. Financijer mora biti taj koji će, ako treba, prisiliti strane da se o tome dogovore.

Znači da je razgovor moguć.

— Apsolutno. Posrbice ako postoji neki arbitar.

Tko je to?

— U ovom bi slučaju to bio onaj koji daje novac. Recimo, ako je to Ministarstvo znanosti, ono bi trebalo reći: Ovo je sve što mi možemo sebi dozvoliti. Izvole se dogovoriti kako ćete to upotrebljavati i sačinite ugovor u kojem će se definirati prava i obvezne svakog od sudionika dogovora.

Postoji li to u Hrvatskoj?

— Ne postoji. Ne postoji niti politika koja bi identificirala potrebe takvog tipa, izabrala prioritete, iz njih odabrala što je moguće. I to je dio znanstvene politike.

Postoji li onda znanstvena politika?

— Rekao bih da ne postoji nitiakva znanstvena politika. O tome sam svojedobno pisao u *Erasmusu* i naveo svoje razloge. Moguće je, dakako, biti cincic pa reći da je i nepostojanje politike stanovita politika.

Cini se da je to sve češći zaključak na raznim planovima?

— Da. Uostalom znanost velikim dijelom dijeli sudbinu drugih djelatnosti. Svatko ima posebnosti po kojima se razlikuje, ali te posebnosti svaka racionalna politika uvažava.

Podobnost u znanosti

Kad nema racionalne politike, onda se više-manje rutinski obavljaju neke administrativne funkcije, novac se troši bez pravih pokazatelja ili žešće rečeno, novac se razbacuje. A novac koji se odvaja za znanost u Hrvatskoj je među najnižima u Europi. Tako je nevolja dvostruka: malo je novca i još se razbacuje.

Koliki je utjecaj politike u znanosti — ne znanosti kao rezultata nego kao prostora djelovanja?

— Prvo, u Hrvatskoj novce za znanstvena istraživanja dijeli Ministarstvo, na temelju mišljenja znanstvenika o priloženim projektima. Medutim, Ministarstvo ne uvažava uvijek mišljenje

**Kad nema
racionalne
politike
novac se
razbacuje.
A novac
koji se
odvaja za
znanost u
Hrvatskoj
je među
najnižima
u Europi**

Grozdana Cvitan

Svjetska pravila

S doktorom Dekarisom časopis sam pretvorio od lokalnog u međunarodni time što smo prihvatali međunarodna pravila poнаšanja. To znači da je svaki rukopis prije objavljanja išao prethodno na procjenu najboljim svjetskim stručnjacima do kojih se moglo doći, a sve smo objavljivali na engleskom. Taj sam časopis vodio dvadeset godina i tada sam se zainteresirao (osim za samu znanost kao istraživački proces) za znanstvenu politiku i metodologiju.

Iz toga se rodila zamisao da napišem knjigu o tome kako se pišu i ocjenjuju znanstveni članci. Kad govorite o tome, onda morate dati i neka opća pravila o tome što jest, a što nije znanost, što jest, a što nije znanstveni članak i tako dalje. Tako se ulazi i u procjenu znanstvenog rada, jer svaki znanstveni rad u današnje vrijeme završava objavljanjem rezultata. Nai-me, znanstveni proces obično počinje predlaganjem projekata da bi se dobili novci za istraživanje. Kad je istraživanje završeno onda se rezultati objavljaju. Prema tome, procjenjujući rezultate vidite kako je istraživanje teklo i koliko je bilo uspješno.

Spomenuli ste znanstvenu politiku. Što znanstvena politika znači u Hrvatskoj i koje su mogućnosti razoni u nas?

— Ne postoji hrvatska znanost kao odvojeni dio. Postoji samo znanost koja se obavlja u Hrvatskoj, s hrvatskim novcima i hrvatskim adresama, hrvatskim znanstvenicima. Prema tome, nema drugih mjerila, osim onih koja postoje u svijetu. Politika svake zemlje mora odlučiti da će se znanost u njoj ponašati po svjetskim pravilima. Time je pravilo, ukoliko se to konzervativno provede, sve rečeno. A to znači da će znanstvenici u Hrvat-

Vlatko Silobrčić rođen je 1935. u Splitu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1959., a doktorirao 1963. Od 1963. do 1966. boravio je na usavršavanju u Baylor Medical School i u M. D. Anderson Hospital and Tumor Institute u Houstonu. Po povratku izabran je za znanstvenog suradnika u Institutu Ruder Bošković. Od 1969. radio je u Imunošoškom zavodu, a umirovljen je kao njegov ravnatelj. Godine 1975./76. i 1986./87. boravio je u Massachusetts General Hospital i Harvard Medical School u Bostonu kao visiting scientist. 1976. izabran je u zvanje izvanrednog naslovnog profesora Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Od 1991. godine redoviti je član HAZU-a. Velik broj znanstvenih i stručnih radova objavio je u domaćim i stranim specijaliziranim časopisima. Koautor je mnogih znanstvenih knjiga i udžbenika s područja imunologije te autor knjige *Kako sastaviti, objaviti i ocijeniti znanstveno djelo* (Medicinska knjiga, Zagreb, 1998), u kojoj se bavi evaluacijom znanstvenog rada. Bario se i prijevodima stručne literature na hrvatski jezik. Dva je desetljeća bio glavni urednik najstarijeg hrvatskog znanstvenog časopisa *Periodicum biologorum* a u to je vrijeme časopis počeo izlaziti na engleskom jeziku. Od studentskih dana za svoj je znanstveni rad nagradivan, a ove godine dobio je i državnu nagradu za životno djelo.

znanstvenika, a ima još jednu poglu utjecaja: ono imenuje znanstvenike koji će donositi sudove. Dakle, riječ je o imenovanjima, a ona naravno nisu uvijek po znanstvenim zaslugama nego često po političkim.

Znači li to da postoji podobnost i u znanosti?

— Tako je. Prema tome, nije osiguran objektivan znanstveni proces. Međutim, treba reći nešto što to djelomično opravdava. Osobno smatram da objektivna evaluacija znanosti u Hrvatskoj nije moguća, jer za mnoga područja nema dovoljno kompetentnih znanstvenika, a tamo gdje ih ima, oni se međusobno svi poznaju. Proces procjene znanstvenog rada trebao bi biti objektivan, a u takvoj situaciji to nije moguće. Zato je moja stara teza da bi procjenu znanosti u Hrvatskoj trebali raditi ili naši znanstvenici u dijaspori (koji nisu izravno zainteresirani) ili svjetski stručnjaci. Mogu posvjedočiti da je to izvedivo na temelju dvadeset godina uređivanja časopisa *Periodicum biologorum*. Domaća recenzija formalno je provediva, ali ne i stvarno, jer često izostaje i objektivnost i kritičnost.

Kako prolaze oni koji potpisuju tude radove i postignuća to jest kradljivi u znanosti? Gube li ti ljudi položaje, novce i ugled ili ne?

— To je pitanje znanstvene etike. Ona je aktualna uvijek i u svim sredinama. Znanošću se bave ljudi sa svim svojim manama i vrlinama pa ima i onih koji se ne ponašaju etički i kradu tude rezultate.

Nešto s etikom nije u redu

To, međutim, spada u devijacije, anomalije. Kradla je kao i svaka druga kradla, ali je manje prihvatljiva u znanosti jer se predmnijeva da će se pravi znanstvenik držati znanstvene etike.

Nedavno je upravo u Europskom domu održan skup o etici na kojem ste bili medijator. Je li u praksi etika u znanosti u boljem položaju od etike u društvu?

— Ako znate da se najveći dio znanstvenih procjenjivanja događa u Hrvatskoj, da u znanosti djeluju ljudi koji dobivaju novac i titule koje nisu zavrijedili, nešto s etikom nije u redu. Od takvih »znanstvenika« nisu bolji ni oni koji im pišu recenzije. Znanstvena je etika zbog nezamjerenja i nekritičkih sudova u lošoj situaciji i bit će sve lošija što više pseudoznanstvenika bude uključeno u sustav znanosti u Hrvatskoj.

Koliko se to prenosi na sveučilište, posebno na nastavnički kadar? Postoji li šansa da se ta negativna praksa prekine?

— Najbolji je način da se stvari srede taj da se sustav samoregulira. Profesor, primjerice, koji bira sposobnog asistenta imat će više uspjeha jer će mu sposobnost i originalnost takvog suradnika pomoći da sam bude kreativan i produktivan. Tamo gdje status profesora ne ovisi o njegovim stvarnim rezultatima, postaje svejedno tko će mu biti suradnici. Tada je čak komotnije birati asistenta koji ga neće stalno bombardirati novim idejama, tjerati profesora na rad, dovoditi u pitanje njegov autoritet i položaj. To je primjer samoregulativnosti znanosti, koja se ostvaruje samo ako je cijeli sustav postavljen tako da su prave vrijednosti važne za položaj u društvu i u znanosti.

Svjedoci smo paralelizma ustanova na različitim područjima. Postoji

li i u prirodnim znanostima paralelizam ustanova i kuda to vodi? Može li to biti samoregulacija?

— Paralelizam je sam po sebi poželjan jer on može značiti konkureniju. Samo, da bi se dvije skupine razvijale, one moraju imati iste uvjete, iste kriterije. Ne smije se jednoj skupini dati prednost pred drugom na temelju političkih kriterija.

Magnet ugrađen rođenjem

Mnogi vjeruju da je Zagrebačko sveučilište preveliko i da bi trebalo napraviti dva sveučilišta. To bi moglo značiti da će se dvije skupine profesora međusobno natjecati tko će biti bolji.

U Hrvatskoj pamet, znanje, radišnost i etičnost nisu karakteristike na velikoj cijeni

Ali da bi to tako bilo, trebalo bi se pri njihovoj evaluaciji uvažavati njihova sposobnost i uklopljenost u svjetske trendove. Dakle, nema zla u osnivanju paralelnih ustanova, nego je zlo ako to osnivanje nije potaknuto stručnošću, sposobnošću i potrebom, nego političkim motivima.

Spomenuli ste nešto što u Hrvatskoj nije prisutno u razmišljanju o dijaspori, to je znanstvena dijaspora. Žao što o toj znanstvenoj dijaspori uglavnom šutimo, tko su ti ljudi i kad su postali dijaspora? Koliko je ta dijaspora bolna za Hrvatsku?

— Prije nekoliko godina zamjenica ministra znanosti bila je gospođa Greta Pifak-Mržljak. Ona je prikupila oko šesto adresa naših znanstvenika u svijetu. Željela je održati njihov kongres u Hrvatskoj, prvenstveno da bi od njih zatražila pomoći pri uspostavljanju modernog, suvisloga znanstvenog sustava u Hrvatskoj. Ta ideja je propala. Pritom je bitna informacija da u svijetu ima toliko naših znanstvenika od kojih su neki dosegli nobelovsku klasu. Primjerice, u biomedicini to su profesori Krešimir Krnjević (sin političara Jurja Krnjevića), Paško Rakić i Miroslav Radman.

Kad ste spomenuli Krešimira Krnjevića, možda je to dobar primjer za analizu stanja u društvu u kojem takoreći nitko ne zna za tog aktualnog znanstvenika, a svi znaju za njegova oca, bivšeg političara. Koliko to govori o Hrvatskoj danas? Koliko se znanstvena dijaspora povećava od laskom mladih znanstvenika? Je li izbor Hrvatske znanstvena dijaspora i unutrašnja mitologija?

— Moglo bi se reći da je tako, jer se ne vidi nikakva sustavna politika koja bi to promijenila. Jedan od ciljeva znanstvene politike bio bi da se mladi sposobni ljudi ciljano šalju (naglašavam stvarnu sposobnost, a ne stvarne veze), na edukaciju u svijet, a onda da ih se privuče natrag. Oni imaju magnet koji je zadan rođenjem, ali da bi se vratile, moraju im se stvoriti uvjeti barem slični onima u svijetu.

Kojim metrom mjeriti

Teško je očekivati od ambicioznog mladog čovjeka, koji postiže rezultate i napreduje u karije-

ri, da će se vratiti samo zbog rođenja. Dobije li laboratorije, opremu, novac i mogućnost uzmanja suradnika rado će se većina vratiti. A naš izlaz u svijet ovisi o ljudima koji korespondiraju sa svijetom, a ne o onima koji su »poznati« samo lokalno.

Kakvi su brojčani pokazatelji o znanstvenicima i koliki ih je stvaran broj?

— Na to je vrlo teško odgovoriti jer je u osnovi svega pitanje kriterija. Dakle, najprije bi trebalo odgovoriti tko jest, a tko nije znanstvenik. Po tome koliko je registriranih znanstvenika broj prelazi osam tisuća plus tisuću novaka. Međutim nedavno je akademik Pavletić rekao da ih Hrvatska ima sedam tisuća. Osobno pouzdano znam samo to da u Ministarstvu znanosti na popisu doktora znanosti ima oko šest i pol tisuća. Kad bi kao kriterij uzeli doktorat znanosti, dakle, taj bi broj bio najmanje šest i pol tisuća. Problem počinje kad počnete evaluirati njihovu znanstvenu djelatnost. To nas vraća na polazište; u prirodnim znanostima nema drugih, osim svjetskih kriterija za evaluaciju. Kad bi se gledalo koliko naši prirodoznanstvenici objavljaju u svjetski relevantnoj literaturi, taj bi se broj sveo na koju tisuću. Dakle, odgovor na pitanje zavisi o metru kojim ocjenjujete znanstvenika.

Postoji li u Hrvatskoj strah od pameti?

— Ne bih rekao da postoji strah od pameti, nego pogrešan vrijednosni sustav. Postoji vrijednosni sustav koji ne vrednuje pamet onako kako bi je trebalo vrednovati. Činjenica jest da u Hrvatskoj pamet, znanje, radišnost i etičnost nisu karakteristike koje bi u stvarnom smislu bile na velikoj cijeni.

Šansa za promjenu

Pitanje je što je važno za budućnost Hrvatske. Je li važnije da je vodi netko tko će biti politički podoban ili će to raditi netko tko zna? Važno je stvoriti klimu da znanje dobije na cijeni i da rezultati rada budu ocjenjivani svjetskim kriterijima. Kad stvarno uzmete svjetske standarde, onda se stvari same slažu kako treba.

Ima li ljudi koji to hoće, a imaju li moć takvo što provesti i u praksi?

— Praktično u nas takvi ljudi nemaju moć. Šansa za promjenu bila bi koalicijska vlada koja bi kontrolirala i samu sebe i koju bi doista kontrolirao Sabor te koja će imati drukčiju politiku prema europskim integracijama. Čim bude imala drukčiju politiku prema europskim integracijama, imat će i drukčiji odnos prema znanju. Onaj tko stvarno hoće ući u Europu, mora imati drukčiju politiku prema znanju.

Postoje institucije koje bi o tome posebno trebale voditi računa, primjerice Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Kako danas ocjenjujete tu ustanovu koje ste i sami član?

— Smatram da HAZU mora biti daleko aktivnija u populariziranju znanosti, u brizi za položaj i sustav znanosti u Hrvatskoj. Stalno mora podsjećati hrvatsku javnost koliko je znanost važna i kako se bez znanosti (pogotovo u naše vrijeme) ne može napredovati. Dakle, ja bih rado video HAZU koja bi bila aktivnija na tim područjima. Moram reći, na primjer, da mi nije draga da predstavnik HAZU-a u Vijeću HRT-a ne vodi računa da je u

stvarnom interesu Hrvatske imati javnu radioteleviziju. Biranje istaknutih članova vladajuće stranke na pozicije ne osigurava tu javnost i zbog toga sam to pitanje postavio u Akademiji i tražio objašnjenje od kolege Paara, predstavnika Akademije u Vijeću, zašto je dao svoj glas gospodinu Canjugi. A sada ču to dopuniti i traženjem objašnjenja zašto je glasovao i za glavnog urednika gospodina Kosovca, čiji se stavovi dobro znaju.

Postaje li Akademija sve više pridruženi član političkih društava i pomalo mitološko društvo, a ne centar znanstvenika, odnosno akademika?

— Prvo treba reći da je HAZU ustanova i čine je ljudi. Prema tome to je cijeli raspon različitih ljudi s različitim idejama i interesima.

Nedemokratičnost umrtvљuje

Ta je ustanova zbog svoje tradicije i svog značenja, a konačno čak i po svojim dokumentima, obvezna djelovati u društvu tako da omogući njegov napredak, voditi takvu politiku da se u Hrvatskoj promiču prave vrijednosti, da se cijeni znanje. To su i inače zadaci jedne vrhunske znanstvene ustanove. Želio bih da je Akademija u tome aktivnija, da svojim prijedlozima i mišljenjima bude stalno prisutna, da bombardira hrvatsku javnost i hrvatsku

Šansa za promjenu bila bi koalicijska vlada koja bi kontrolirala i samu sebe i koju bi doista kontrolirao Sabor te koja će imati drukčiju politiku prema europskim integracijama

vlast jer mislim da je to njezina prava zadaća. Na prošloj sam godišnjoj skupštini tražio da se Akademija angažira u pitanjima znanosti, jer mislim da je upravo zadatak Akademije da djeluje u stvarnom interesu hrvatskog naroda.

Je li politički establishment već i sam dovoljno unutra da više nije moguće očekivati drukčije reakcije?

— Brojčano ne. To se ne bi moglo dogodati kad bi većina akademika mislila drukčije i bila motivirana da to iskaže. Dakle, kad bi se izglasovala drukčija odluka.

Tko tu preslikava koga? Je li riječ o nedemokratičnosti u društvu koja uvijek utječe na nedemokratičnost u institucijama?

— Jasno. Ta nedemokratičnost u društvu na neki način umrtvљuje one pojedince koji bi možda u demokratičnijim okvirima imali i željeli što reći. Ali u okvirima gdje izostaje demokracija oni se ili boje ili imaju neke posebne razloge da nešto ne kažu.

Jedan ste od potpredsjednika Europskog doma u Zagrebu. U njemu je još moguće slobodno govoriti. Međutim, koliki je stvarni utjecaj

Europskog doma na hrvatsko društvo danas?

— Kad Europski dom ne bi propagirao demokraciju, toleranciju dijaloga i europske vrijednosti, onda bi njegovo ime bilo pogrešno i ne bi trebalo ni postojati. Naravno, utjecaj Europskog doma nije naročito velik, ali ipak vrijedi kad neka gledišta, ne samo naša, nego i Europe i ostatka svijeta, uspijemo propagirati i eksplicirati javnosti.

Marginalizacija intelektualaca

Ono što mi možemo raditi i redovito radimo jest pružanje gospodarstva inicijativama koje imaju za cilj promicanje demokracije, ljudskih prava, tržišne ekonomije i sličnih vrijednosti. Tako udomljujemo mnoge, a svoje stavove prezentiramo javnosti, između ostalog, i izdavačkom djelatnošću.

Jedan ste od autora i u najnovijem izdanju Europskog doma, knjizi Hrvatska Agenda 2000. Kako je zašto nastala ta knjiga?

— To je knjiga u kojoj je dva deseta pet pojedinaca napisalo svoje viđenje trenutnog stanja u Hrvatskoj i mjera koje bi trebalo poduzeti (u njihovim profesijama) da Hrvatska što uspješnije i što brže uđe u Europu. Zajedno s kolegicom Olgom Carević obudio sam područje znanosti i korake koje treba poduzeti na tom području.

Što ste željeli postići kao ravnatelj Imunološkog zavoda i koliko ste u tome uspjeli?

— Direktor sam postao pri kraju svoje karijere. Zavod sam htio voditi tako da ga pripremim za suradnju s kojom svjetskom tvrtkom, jer je među svojim proizvodima imao nekoliko svjetski relevantnih. To mi nije uspjelo zato što je, nakon preduzeća neizvjesnosti, donijeta odluka da Imunološki zavod d.d. mora biti državna tvrtka, a to je za mene značilo kraj mog mandata.

Što biste još željeli reći, a da vas nisam pitala?

— Želio bih nešto reći što me tišti kao nezavisnog nestranačkog hrvatskog intelektualca, a to je klima u društvu koja ne pobuduje angažman, nego marginalizira mnoge hrvatske intelektualce i ne dopušta im da iskažu ono što znaju i čime bi htjeli pomoći razvoju Hrvatske. Meni je posve jasno da odgovornost za razvoj Hrvatske ovisi prvenstveno o legalnoj vlasti. Međutim, u današnje je vrijeme grijeh u ovako maloj sredini ne iskoristiti sve njezine potencijale, a to znači u najmanju ruku saslušati (što ne znači uvijek i prihvati) ono što oni imaju reći za pojedina područja u kojima su stručni. Dakle postoje ljudi koji su se dokazali svojim znanjem i rezultatima, čiji angažman za Hrvatsku nije upitan, i nedopustivo je da takvi ljudi nemaju kanal kojim bi svoje ideje i razmišljanja prosljedili aktualnoj vlasti koja bi to barem ozbiljno razmotrila. Ništa drugo. Samo je znanost prozor kroz koji nam je gledati.

Nedavno ste dobili državnu nagradu za životno djelo. Čestitam vam u ime redakcije Zareze te molim da mi komentirate značaj nagrade za vas osobno.

— Hvala. Svaka nagrada je priznanje i ugodno ju je primiti. Meni je draga zato što u procesu kandidiranja i odlučivanja sudjeluju stručnjaci, a to znači kolege znanstvenici koji su mi priznali da sam nešto u životu napravio. □

u prvom licu
Slučaj Šakić

Jutro različitih svjetova

Je li imalo smisla sjesti za stol nepoznate Argentinke kad bismo i dalje bili u različitim svjetovima? Ona u svijetu zanosnog ritma, a ja u prošlosti prepunoj noževa i krvi što je dostigla i današnji dan

Boris Vlašić

Ubaru nas je bilo petero. Barmen koji ne govori engleski, dostavljač piva koji je istovarivši uobičajenu rundu popio svoju prvu kavu, perać izloga koji je bez riječi ušao u lokal, popeo se među cvijeće u izlogu i prao stakla te djevojka u trapericama i majcici golog ramena što je, barem je tako djelovalo, telefonirajući sa šanka, objašnjavala svojoj majci da ove noći ipak neće doći kući, nego će otići ravno na posao.

— Kada sam ušla u tu prostoriju, sa zida me gledalo poredanih sedam glava. Dugi jezici viseli su im iz ustiju, a oči su nekima bile otvorene. Još uvijek pamtim boje kose — rekla je žena koja se kao djevojčica igrala među leševima. Ponekad bi joj se, kad bih otišla do rijeke po vodu, oko nogu oplela crijeva ljudi što su rasparani bili bačeni u jamu pa kada bi se vodostaj mijenjao, onda bi rijekom plutali dijelovi tijela.

Jutro u Buenos Airesu

Činila se neobičnom, ta djevojka jednostavne smede kose što je prije šest ujutro stajala na šanku i veselo razgovarala. Spustivši slušalicu okrenula se, nasmiješila i sjela za susjedni stol. Kaput je prebacila

preko naslona, makla kosu s lica i posvetila se kavi. Ispijanje kave nije bio osobit ritual, bilo je to tek logično piće u trenutku kada su se izmjenjivala lica na ulicama Bue-

i dokumente oko pojasa nisu mogli biti biznismeni u hotelu od stotinu deset dolara.

— Prvi put kada smo se sreli, radio sam na nasipu, a satnik je jahao konja. Vikao je na mene jer sam mu prepriječio put, izudarao me bičem i odjahao dalje. Drugi mi je put stavio na stol prazan papir i tražio da ga potpišem. Da sam odbio, ubio bi me i tako sam postao vjerojatno jedini dobrotljac u

ne gospodar života i smrti za tisuće zatočenih ljudi. General živi pomalo opsjednut idejom pomirenja ratnih neprijatelja, ali je uvijek prikazuje kroz manifeste zaborava. Bilo bi joj teško objasniti i zašto bi država, koja traži satnika da bi mu sudila, za ratne zločine tajno poslala svoje agente da ga sklene od suda, kako mi je, mjesecima nakon što je počelo suđenje satniku, rekao netko blizak tajnim službama. Satnik je to navodno odbio, ali me to i nije toliko zanimalo budući da sam bio dovoljno šokiran pričom kako je optuženom satniku pokušao pomoći sudac visokog suda tražeći odvjetnika koji bi ga spasio od kazne.

— Jedan je seljak kolima natovarenim kukuruzom prolazio logorom, a neki je mladić, logoraš, ukrao klip kukuruga s tih kola. Šakić je to vidio, dotrčao i ustrijelio mladića iz pištolja... Sredinom 1944. III. hercegovačka satnija dovela je na brod sto dvadeset do sto šezdeset žena. Nakon isplavljanja zastavnika Malenica naredio je ženama da se skinu pa je nastala vika i zapomaganje. Nas trojicu logoraša koji smo radili na brodu upudili su na remorker koji je vucao brod. Stali smo uz obalu i prešli na remorker, a ustaše su već započeli s klanjem. Tri su žene same skočile u rijeku, a ostale su uspjeli zaklati. Bili smo prekriveni krvlju tih žena kada smo prelazili na remorker, a već sljedeće je jutro brod bio opran i čist, kao da se ništa nije dogodilo.

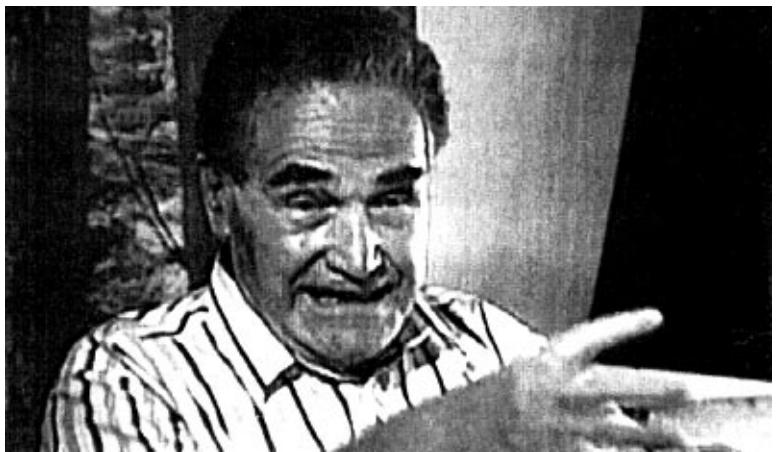
— Da, lijepa je ova zemlja, ali su u njoj ljudi ipak nestajali u doba diktature. I ja sam bila medu takvima, »nestala« sam na gotovo godinu dana. Židovka plave kose promijenila je boju glasa dajući mi do znanja da ne želi reći više o tom razdoblju njena života. Nismo bili bliski, ona je tek bila jedna od osoba koje su me obavještavale o danu Šakićeva odlaska iz Argentine. Time je samo objasnila zašto se uopće upustila u potragu za Šakićem koji je mirno živio u njenoj zemlji. Jednostavno, nije podnosiла ljude koji su si uzimali za pravo pojaviti se usred noći u nečijem domu i odande odvlačiti ljudi u zatvore i logore gdje im je izvjesna samo smrt.

Različiti svjetovi

— Genocid je zločin kojim može optužiti nekoga tko je kreirao dr-

žavu, zakone i na sličan način omogućio stvaranje uvjeta za takve zločine», rekao je jednom prilikom Radovan Šantek, županijski državni odvjetnik koji je optužio Šakića za ratni zločin protiv civilnog stanovništva. »Šakić nije ništa od toga napravio, genocid je rezerviran za najviše dužnosnike neke države», dodao je ne kolebajući se pred navodima zakona koji kažu da su za genocid odgovorni i oni koji ga izvršavaju. U Jasenovac se dolazilo prvenstveno zahvaljujući postojanju raznih zakona. On je na suđenju suviše često pokazivao kako je, u biti, nezainteresiran dokazati što je stvarno bio logor u kojem je Šakić bio zapovjednikom, zbog čega su ljudi u njemu zatvarani i zašto su ubijani. »Tijekom tog vremena», počesto bi započinjao svoja unaprijed određena pitanja u kojima je htio samo saznati je li Šakić viden pri još kojem od nekoliko zločina koje je navodno sam počinio i to isključivo tijekom razdoblja za koje je optužen kao zapovjednik logora, kako je dolazilo do selekcije logoraša i da je tko od njih ustaški dužnosnika ili čuvara u logoru bio ikada kažnjen za maltretiranja i zločine. No, zato je detaljno ispitivao sve koji su u logoru bili članovi Partije, pokreta otpora ili na bilo koji način »politički neprijatelji« ustaša. Stvorio je tako idealnu podlogu da se u suđenju, koje po prvi put u Republici Hrvatskoj utvrđuje što se događalo u Jasenovcu, počake kako se i u logoru samo vodila borba protiv ratnih neprijatelja, a ostali zločini spadaju pod ono »tijekom ratnih zbijanja« Drugog svjetskog rata. Očito, okolnost da su jedni bili izgladnjivani, bolesni, goli i bez oružja, da su mnogi od logoraša bili djeca i žene, nije ono što uzbuduje državu niti njenog sudskog zastupnika.

Razlog tomu krije se možda i u vizuri suđenja koje kazuje da su i obrana i tužiteljstvo jednostavno na istoj strani. Prvima je cilj obraniti klijenta kako mogu, a državnom odvjetništvu — odraditi ono na što ga je prisilio svijet. Je li stoga imalo smisla sjesti za stol nepoznate Argentinke kad bismo i dalje bili u različitim svjetovima? Ona u svijetu zanosnog ritma, a ja u prošlosti prepunoj noževa i krvi što je dostigla i današnji dan. □

nos Airesa. Noćni su se tipovi sklanjali pred danjim svjetlom, a njih su zamjenjivali oni koji će pokušati ugrabiti veću plaću u tom razvijenom svijetu siromaštva i bogatstva.

Portiri bogatih zgrada mijenjali su svoje noćne kolege kako bi bili na usluzi stanarima i otvarali im vrata, takstisti su se upućivali prema aerodromu da uhvate strance koji će platiti četrdeset dolara da bi se dovukli do grada, a trgovci meksičkim srebrom slagali su nakit u kutije koje će ponuditi u parku oko skupocjenih hotela. Među onima koji su još spavalibile su bande *pirana*, dječaka koji su u grupi napadali ljude na ulici gurajući istodobno ruke u džepove bespomoćnog nesretnika dok ga ne bi iznenada ostavili bez novca i dragocjenosti razbjegavši se na sve strane i trojica policijaca hrvatskog Interpola koji su dan ranije došli u Buenos Aires preuzeuti Šakića i sprovesti ga u Hrvatsku. Hirom sudbine netko im je rezervirao sobe u »mom« hotelu pa smo se za doručkom čudili kako se četiri Hrvata mogu naći u istom hotelu. Čudilo ih je i kako sam ih prepoznao u malenom restoranu, no bilo je to jednostavno stoga što u jeku nogometnog prvenstva samo muškarci koji imaju važan posao šutke doručkuju u Argentini, a ovi, s torbicama za novac

logoru. Treći put kada smo se sreli, izvadio je pištolj kako bi metkom kaznio moju neposlušnost prema čuvaru. Drugi ustaše su ga sprječili.

Pogled nepoznate Argentinke

Argentinika je najednom uperila svoj pogled u mene i pozorno me promatrala. Vjerojatno sam trebao sjesti za njen stol i pokušati učiniti sve kako bi me odvela od zadatka koji sam imao. No, činilo mi se prenapornim objašnjavati joj da sam došao kako bih se vratio u društvo ratnog zločinca, čovjeka koji je u davnom ratu zapovijedao koncentracijskim logorom, a onda baš u njenoj zemlji našao sigurno utočište. Ona živi u zemlji Luisa Gardela, Pabla Verona i Borgesa, a ja tražim satnika koji je svjetsku slavu dotaknuo hvaleći se da je zapovjedao konclogorom.

Navodno se satnik srelo s bivšim generalom neprijateljske vojske u trenutku kada je general postao demokratski izabrani predsjednik i tom mu je prilikom general rekao: »Znam za vaš slučaj«. Ta je priča opovrgavana, ali oni koji poznaju generala svjesni su da je on mogao reći tako nešto, praštajući svom ratnom neprijatelju kao da je ovaj tek bio u nasuprotnom rovu, a

— Rat traje već drugu godinu. Proširio se na susjednu državu i ne pokazuje znakove posustajanja. Kako se pomici od zapada k istoku tako postaje sve temeljniji i krvaviji. Ukoliko ga NATO ne zaustavi, razlit će se još dalje na jugoistok. Tamo se nalaze i dvije važe saveznice, Turska i Grčka koje se i bez tog rata ne podnose.

— OK — želio je pokazati tom domorocu da mu je poznata Europa pa i taj dio koji, iskreno rečeno, ne bi našao ni za dva dana na karti. Kao političar vrlo je dobro znao da je najvažnije ostaviti dobar dojam. »Ipak sam ja kongresmen iz Texasa« pomislio je nadmerno gledajući pred se. Vratio je pogled na domoroca koji je i dalje tupio svoje. Lagano mu je kimnuo glavom kao da pomno sluša i sve razumije, navodeći ga da nastavi dalje. Nasmijao se u sebi i nastavio ga gledati ravno u oči — prvo pravilo politike.

— Jednu trećinu teritorija okupirala je grupa koja čini jedva deset posto populacije. Gde god su mogli — počinili su masakr. Istovremeno su s okupiranog teritorija protjerali sve druge narode. I to samo s vrećicom u ruci. Ostatak vlasti oduzeli su im bez ikakve nadoknade. S jedne strane oteli su teritorij, a s druge su vladu opteretili s milijun izbjeglica. To je zajedno s izbjeglicama iz Bosne.

— Bosnje?

— Da. U Hrvatsku je ušlo najmanje pola milijuna izbjeglica iz Bosne. Oni nemaju kamo! Ili u Hrvatsku ili pod zemlju.

— Pola milijuna? Nije puno!

— Pola milijuna u Hrvatskoj znači otpriklje — zamislite se — skoro dvadeset osam milijuna izbjeglica koji bi nahrupili u SAD u dva tri mjeseca.

— Dvadeset osam milijuna? — ispaio je iz cool pozicije kongresmen i širom otvorio oči. — Nemoguće — odmahivao je glavom u nevjericu — dvadeset osam milijuna izbjeglica nije bilo u oba svjetska rata. To je ipak malo previše.

— Nije! To je jednadžba s jednom nepoznanim: Hrvata je četiri i pol milijuna, a imaju petsto tisuća izbjeglica iz Bosne; Amerikanaca je dvjesto pedeset milijuna, a to je X izbjeglica.

— So?

— Četiri i pol milijuna podijelimo s petsto tisuća i dobijemo devet. Dvjesto pedeset milijuna podijelimo sa sedam i dobijemo skoro dvadeset osam milijuna. Preciznije, dvadeset sedam milijuna i sedamsto sedamdeset tisuća izbjeglica.

— Ne — odgovorio je Croat, iako mu se činilo da bi i tu moglo biti materijala za objašnjavanje. Mnogi su smatrali da je to barem dijelom vjerski rat. On sam bio je uvjeren da je riječ isključivo o sukobu dvije nacionalne ideje oko istog teritorija. I to je to. Ništa posebno. Prije ili kasnije pokaze se

vati ono što mu pripovijeda. To mu je dalo snagu za novi polet pa je još grožnjavači i temeljiti objašnjavao povijest: tko, što, kako, i zašto... I kad je u očima umalo pročitao da su Hrvati sto postu u pravu, kongresmen je podigao ruku u zrak zeleći ga nešto zapitati.

— Moje je vrijeme isteklo. Imam zakazan novi sastanak za deset minuta. Jako mi je bilo interesantno — uvjerljivo je nastavio kongresmen — vaše iscrpno predavanje. Vidim da vam je i najsitniji detalj povijesti vašeg naroda poznat, ali ne samo vašeg — nasmijao se samozadovoljno što je napokon došao do riječi. Croat je to protumačio kao rezultat uspješnog izlaganja koje nije ispunilo zadovoljstvom samo njega već i kongresmena.

— Na kraju bih vam postavio samo jedno pitanje o stvari koju niste dovoljno rasvijetlili ili mi je promaklo pa nisam shvatio.

— Samo izvolite gospodine — uslužno se ponudio odgovoriti Croat.

— Nećete se ljutiti, zar ne — smiješio se niski preplanuli kongresmen — nisam shvatio jesu li Srbi crnci?

— Crnci — iznenađeno je za njim ponovio Croat. — Ma ni govora. U Europi nema nijednog crnačkog naroda, osim ostataka američke vojne prisutnosti ili su iz Afrike došli studirati u neku bivšu istočnoeuropsku zemlju.

— Nisu crnci — u nevjericu je kao papiga ponavljao kongresmen.

— Ne! Nisu — nervozno je ponovio Croat shvatiti da je njegov trud bio uzaludan.

— Pa kad nisu — pokušao je poentirati kongresmen — zašto ste ratovali? Zar ne vidite koji je problem osnovni? Vi ste Europski potpuno slijepi! Za sto godina bijelci će u Americi biti manjina. U Europi je još gore, a vi se bijelci međusobno ubijate.

Ljutito se okrenuo svom šefu protokola i rekao: — Ne dovodite mi više ovakve budale. Dosta mi je domaćih koji ne učavaju glavni problem, nego mi uvijek uvaljuju sporedne.

Izlazeći iz salona odmahivao je glavom. Nisam ja rasist, ali whiskey Black&White pijem iz dvije čaše. □

Kratko i jasno

Black & White

Dok je kongresmen umirao od dosade, Croat je mljeo

Pavle Kalinić

— Too much — vrtio je glavom kongresmen jer je tek sad počeo razumijevati o kojoj se kataklizmi radi u toj Hrvatskoj za koju nije čuo sve dok ovi ranjeni domoroci nisu nastupili na Kanalu 4. Amerika bi teško podnijela toliki broj izbjeglica i to u puno dužem roku, mislio je, a nije mogao ni sagledati što bi se sve dogodilo da je taj val zaplijusne u dva mjeseca. Nastavio je slušati što mu je taj domorodac Croat govorio, ne mogavši se načuditi kakvi su ljudi mogli pokrenuti takvu ljudsku lavinu. I to u Europi kojoj su Amerikanci uvijek pristupali s nekim sitnim kompleksom govoreci da je i sama Amerika stigla iz Europe. Uostalom, znalo se čija je Amerika — bijela, anglosaksonska, protestantska.

— Koje su vjeroispovijesti... — prekinuo je Croat koji je bio uvjeren kako ga kongresmen polako, ali sigurno pratiti da ga polako uvodi u materiju i dovodi na svoju stranu.

— Hrvati su katolici. Srbi pravoslavci.

— Katolici i ortodoksi! Vjerski rat?

da je svaki rat rat za teritorij — sad ili prije milijun godina.

Kongresmen je gledao u njega s blagom dosadom koju je vješto prikrivao. Njega ništa nije zanimalo osim golfa koji je igrao i u svom uredu, ali sad je glumio političara kojemu se ni pimpek ne diže ako nije pravovremeno informiran o najnovijim događajima. Meškoljio se u stolici očekujući da došadni domorodac konačno prestane drobiti o povijesti od kamenog doba do danas. Croata je ionako primio isključivo iz kurtoazije. Mlitate su se američke domaće uzbudile dok je treptao svojim smeđim okicama onako u zavojima i s gipsonom na lijevoj ruci. A i engleski naglasak bio mu je simpatičan. Malo tvrd, ali, za razliku od ruskih prebjega, već mekši, na pol puta između francusko-kanadskog izgovora engleskog i meksičkog engleskog. Ali navio se i nema namjeru prestati.

Dok je kongresmen umirao od dosade, Croat je ml

Zašto Hajduk živi vječno

Hajduk je imao tu sreću u nesreći da je bio poštovan preuređivanju identiteta. Zahvaljujući tome što nije imao kao navijača sportskog Pol Pota, **Hajduku** je bilo dopušteno da živi u svojim kontroverzama

Jurica Pavičić

Hrvatskim nogometnim leksikonom i zbirkama loptačkih kurioziteta navodi se kao osobito nesvakidašnji dogadjaj s konca šezdesetih, kad su se Republike Honduras i Salvador zaratile zbog nogometa. Dvije nacionalne vrste trebale su odigrati kvalifikacijsku utakmicu baš u vrijeme pomućenih međudržavnih odnosa. Utakmica je završila tučom, prvo na travi, a potom i u gledalištu. Malo pomalo, napetost se pretvorila u puškanje i kratkotrajni rat.

Honduras i Salvador spadaju u države kakve se obično nadmetno naziva banana-republikama. Hrvatsku banana-republikom zovu obično oni koji su ozvoljeni stanjem u njih, premda ni oni ne misle iskreno da ona to jest. Pa ipak, na listi nogometnih kurioziteta za buduće *fanovske* almanah Hrvatska će prešati svoje tropskovoće konkurenate. Ljubitelji bizarnosti moći će pročitati da je godine Gospodnje 1999. u Hrvatskoj tajna policija, najvjerojatnije da se dodvori predsjedniku države, sustavno namještala nogometno prvenstvo.

Otetoro oružje

Oni koji su još prije tri godine na izborima osuđivali konkurenate plakatom na kojem milicaj tuče navijača i natpisom »*Razmisli. Sjeti se*«, zabilježili su sebi autogol. Jer, tijekom hrvatske nogometne 1999. ne samo da je policija tukla navijače, nego je čitav represivni aparat, uključujući prisluškivanje, uhođenje, iznude i kršenje slobode govora i tiska, upregnut u nogometno-političku tlapnju vlastodršca. Tuđmana je na vlast doveo uvelike i nogometni bijes. Oružje mu se otelo iz ruke: isti taj nogometni bijes zadao mu je dosad najveći udarac.

Tri kluba i tri grada našli su se u hrcapcu borbe koja je bila više od sportske. Dva od njih — *Rijeka* i *Croatia*, koju se sad jedva može držati reprezentantom Zagreba — jasni su kao politički simboli. Rijeka kao oporbena tvrđava, predstavnik provincije koja želi prednjačiti, ljevice koja se vraća, klub oko kojeg se motaju dva čovjeka s vrha Tuđmanove liste demona: »izdajica« Šarinić i tvrdi, rabljatni i bezobrazni SDP-ovac Linić.

Čega je *Croatia* simbol također je više-manje jasno. Riječ je o klubu koji je postao igračka jednog faraona, u koji se bestidno gomila novac da bi se umililo jednog navijača i ostvarilo »četvrtoto hrvatsko čudo«, klubu koji su

ostavili i navijači jer su shvatili da ono što (rezultatski) miriše iza imena *Croatia NE BI* mirisalo pod drugim imenom: jer, *Dinamo*

objektivno provincijske i sasvim slabe lige? Uzbudljivost završnice jedno je objašnjenje, politički bijes i prkos drugo. Ostaje, međutim, i treće: eksplozija samopoznavanja identiteta koja je samonikla i bez kontrole nabujala oko *Hajduka*.

Torcida kao glavni igrač

Utakmica koju je *Hajduk* u Splitu izgubio od *Rijeke* 3:1 i time izgubio priliku da bude prvak za-

čev od izmišljenih počasnih gardi i izmjena straže pa do absurdnih arhačnih funkcija poput čuvara državnog pečata. *Croatia* je kao klub u cijelini proizvod takvog historicističkog izmišljavanja. Umjesto iščezle gradanske nogometne tradicije i neželjene dinamovske komunističke, Tuđman je IZMSLIO tradiciju i našao joj dizajnersko primjereno ruho.

Grb *Croatije* primjer je takvog historicističkog izmišljavanja. Jedna od najboljih stvari vezanih za

rata Torcide i režima baš kao i *Dinamo* postao nacionalistički simbol.

Heterogenost naspram silovnika

Ukratko, povijest i identitet *Hajduka* neizreciv je nered. Premda je bilo pokušaj »sredjivanja«, selekcije i peglanja tog nereda, oni su bili stidljivi, politički inducirani i brzo potisnuti. A kompleksnost i višeglasnost iden-

Pan Paunović

Povijest i identitet *Hajduka* neizreciv je nered. Premda je bilo pokušaja »sredjivanja«, selekcije i peglanja tog nereda, oni su bili stidljivi, politički inducirani i brzo potisnuti

vršila je, kako se TV gledatelji sjećaju, provalom gotovo mističnog zanosa tridesetak tisuća gledatelja. Komentatori su ono što se događalo pokušali objasniti najjednostavnije: činjenicom da je hajdukovcima draže da prva bude *Rijeka* nego *Croatia*. Poraz protiv modrib Split bez sumnje ne bi primio tako meditativno-zanosno, no spomenuto objašnjenje još uvek je nepotpuno i krnje. Bliži je istini sportski novinar Tomislav Židak koji je primijetio da za razliku od *Croatije* u *Hajduku* »svi — igrači, uprava i navijači dišu za klub kao jedan«. U Splitu je u šali kazano kako je Torcida tog svibanjskog popodneva definitivno doživjela konverziju iz navijačke u religijsku skupinu. Postala je potpuno autoreferencijalna skupina i zapravo se osamostalila od zbivanja na travnjaku. Autonomija navijača u odnosu na igru nije nepoznana sociologiji navijača i o njoj sociolozi (u nas — recimo — biograf Torcide Dražan Lalić) puno pišu. No, ona je obično skopčana za trenutke do-sade ili odbojna zbivanja na travnjaku. Ovdje je riječ o nečem drugom: navijači su shvatili da su oni ovde glavni i najbolji igrač, a uprava i mediji im to potvrđuju i laskaju im. Kakva razlika u odnosu na situaciju u Zagrebu!

Hajdukovci su postali sami sebi najbolji šou, a klupska sklonost im doduše donosi uglavnom rezultatsku gorčinu, ali im donosi ipak i užitak identiteta, užitak sa-mopoimanja. Upravo ono što su dinamovcima zaplijenili.

Koja je pouka ove priče za cijelinu hrvatskog društva i kulture? Ta da se identitet ne može izmisliti i nasilno skrojiti, da je on evolucija, taloženje i fina čipka.

Historičistička pošteda

Jedna od najiritantnijih dimenzija tuđmanovske inačice hrvatskog nacionalizma jest ta što se tuđmanizmu hrvatska prošlost i identitet *kao takvi* zapravo uopće ne svidaju, pa tuđmanizam zato izmišlja drugi, »bolji.« To se očitovalo na stotinu načina, po-

ovaj likovno bijedni i moralno sramni grb jest činjenica da ga je napravio Miroslav Šutej, zaista iznimani i vrstan umjetnik. Taj grb je po svojim osnovnim heraldičkim osobinama imitacija anglosaksonskih sportskih grbova sredine prošlog stoljeća. U grbu su i dva lava kao pretenciozni i tipično heraldički arhaizam. Da bi anakronizam bio apsurdniji, na grbu se nalazi i *bubamara*, nogometna lopta krojena na način koji se počeo koristiti tek desetljećima nakon epope na koju grb nastoji asocirati, a to je početak stoljeća kad nogomet dolazi u Zagreb. Sve u svemu taj grb izgleda kao da je ispoa sa prsiju kakvog

titeta omogućila je jednom nogometnom klubu da postane toliko važan, važan do te mjere da identifikacija postaje važnija od sportskog ishoda, a navijanje preuzima elemente religijskog.

Sve se to skupa vjerojatno ne bi dogodilo da je šire zemljopisno okružje u kojem *Hajduk* opstoji imalo drugih čvršćih točaka identiteta. Ali nije: unutar dviju generacija Dalmacija je ostala bez svoje kuhinje, načina života, gospodarstva, tradicijskih djelatnosti, društvenih ceremonija, a nije stekla medjuske, obrazovne i druge institucije koje bi joj bile nadomjesne. *Hajduk* je postao i stranka, i karneval, i baština. Svojom višeglasnom složenošću odgovarao je toj ulozi jer je bio dovoljno ispravljen. Doda li se tomu činjenica da je izazivao simpatije činjenicom što je u vrijeme SFRJ bio jak, a izvan centra moći, onda imamo objašnjenje za neobičan fenomen heterogenosti hajdukovaca. Jer, premda *Hajduk* zaista nije bio na simboličkoj razini *hrvatski klub*, on je i više od *Dinama* imao navijače razbacane baš svuda u Hrvatskoj. Čak i izvan Hrvatske: upravo ovog proljeća derbi protiv *Croatije* značio je veliki povratak slovenskih torcida na Poljud.

Ovo je vruće proljeće pokazalo da nogomet u Hrvatskoj doista više nije — ako je ikad i bio — sporedna, pa čak ni *najvažnija sporedna* stvar. Sveopća identifikacija s *Rijekom*, moralni krah *Croatije* i ritualna reaffirmacija *Hajduka* uvod su u drugo veliko propitivanje identiteta koje slijedi posttuđmanovskoj Hrvatskoj. džempera provincijske trikotaže koja malomičanski čežne imitirati engleske kriket-pulovere.

Hajduk je imao tu sreću u nesreći da je bio poštovan takvog preuređivanju identiteta. Zahvaljujući tome što nije imao kao navijača sportskog Pol Pota, *Hajduku* je bilo dopušteno da živi u svojim kontroverzama. A tih je puno: jugoslavenski gradanski klub (zato *bijeli*, nasuprot crvenom NK Split) *Hajduk* spletom se okolnosti našao u položaju partizanskog simbola. Zbog lokalnih otpora nije (unatoč komunističkim planovima) preseljen u Beograd i pretvoren u vojni klub. Postao je domena komunista, da bi potkraj osamdesetih u vrijeme

Mnogi će biti posramljeni

O mogućnosti suživota na Kosovu govore u emisiji *Most* Radio Slobodna Evropa dva književnika srednje generacije Midžen Kellmendi i Radoslav Petković

Omer Karabeg

Jedan istaknuti albanski intelektualac nedavno je izjavio da bi za pedeset godina na Kosovu lako bilo zamisliti život u dobrosusjedstvu, ali da je to teško danas u razdoblju kada kulminiraju genocid i politika krajnjih rješenja. Mislite li i vi, gospodine Kellmendi, da će proći dece nije dok se ponovno ne uspostave neki oblici suživota između Srba i Albanaca na Kosovu ili je mogućnost zajedničkog života definitivno nestala?

— Kellmendi: Naravno da je, nakon svega što se desilo, teško govoriti o suživotu između Srba i Albanaca. Mislim da će biti potrebno mnogo vremena i mnogo zalaganja intelektualaca i svih ljudi dobre volje da se nekako zakrpe ili nanovo izgrade porušeni mostovi između ova dva naroda. Treba verovati da je neki suživot u bližoj budućnosti i mogućan i zamisliv.

— Petković: Slažem se sa ovom osnovnom skepsom koju je izrekao gospodin Kellmendi. Mislim da o suživotu Srba i Albanaca treba razmišljati na malo širem planu, dakle ne samo na Kosovu, nego uopšte na svim područjima na kojima će se Srbi i Albanci dodirivati, a to se, bez obzira na sva mogućna kosovska rešenja, neće moći izbeći. Naravno, pitanje je da li će na Kosovu uopšte biti praktičnih uslova za nekakav suživot. Imali smo etničko čišćenje Albanaca, ali je dosta verovatno da će veliki broj Srba sada napustiti Kosovo.

Dosta je onih koji smatraju da odnosi između Srba i Albanaca na Kosovu nikada u istoriji nisu bili na nižoj tački. Dijelite to mišljenje, gospodine Kellmendi?

— Kellmendi: To je toliko očigledno nakon ovolikog broja izgnanih ljudi, tu brojku mi je teško i izgovoriti. Mislim da je ovom deportacijom Milošević prevazišao i samoga sebe. Ta deportacija je ona tačka nakon koje je nastupio potpuni prekid u našim odnosima i zbog toga će, kao što sam rekao, biti potrebljano i vremena i volje da se nešto uradi u bližoj budućnosti.

Suočavanje sa savešću

Ja sam deportovan 31. marta iz jedne kuće u Prištini u kojoj sam se skrivaо, jer sam već ranije morao napustiti svoj stan. Tog 31. marta oko tri sata posle podne srpske policijske snage počele su da isteruju ljudi iz svih kuća u

delu grada gde sam se ja krio. Oni nisu bili maskirani, bili su u policijskim uniformama, bili su veoma dobro naoružani i počeli

Biblijske scene

Ja bih se samo ukratko vratio svom teškom iskustvu deportovanja. Dok su nas vodili kroz celu Prištinu, ja sam video dve, tri grupe mladih Srba iz Prištine koji su toliko indiferentno gledali sve što se zbiva, a ono što su oni videli bile su biblijske scene egzodus, to je bila kolona starih ljudi, dece, svi uplašeni, policajci ih vode neznano kuda, a grupe mladih Srba sve to posmatraju s takvom indiferentnošću da ja nisam mogao verovati da ljudska mržnja može ići tako daleko. Niko ni reči da kaže, da barem upita police — pa, kuda vodite ove ljude, šta su oni skrivili pa da im to radite. Jer, kažem vam, scene su zaista bile biblijske. I ta neverovatna indiferentnost, koja me je bolela i kojoj sam bio svedok, navela me je da razmišljam o tome ima li kolektivne krivice ili nema. Ja neću ni u koga da upirem prstom, nego želim samo da o tome razmišljam. Ovi eg-

Radoslav Petković istaknuti je srpski romanopisac i dobitnik nekoliko nagrada. Objavio je romane *Put u Dvigrad* (nagrada Miloš Crnjanski), *Zapis iz godine jagoda, Senke na zidu te Sudbina i komentari* za koji je 1994. godine dobio Ničinovu nagradu za roman godine, nagradu Meša Selimović i Borbinu nagradu za najbolju knjigu godine. Napisao je i dvije zbirke pripovedaka: *Izveštaj o kugli* (Andrićeva nagrada) i *Čovek koji je živeo u svojim snovima* te *Ogled o mački*. Rođen je 1953. godine. Živi u Beogradu.

Petković: Srbi su izgubili nešto teritorije, ali se (po toj logici) dobija na nekakvoj kompaktnosti. To je totalitarni način razmišljanja

zodusi se nisu događali pre dolaska Miloševića. To je počelo nakon dolaska Miloševića i nakon što je prevladao pogled na svet koji on predstavlja.

— Petković: Znate, ja sam uvek spadao u one intelektualce koji su odbijali pojam kolektivne krivice. Ne samo kad je njegov narod u pitanju, nego i kad se u delu srpske javnosti to pitanje pokušalo nametnuti, kad je reč, recimo, o Hrvatima i nekim drugim narodima. Priču o kolektivnoj krivici ču i dalje dosledno odbijati da prihvativim, bez obzira o kojoj se naciji radi. Međutim, mislim da treba reći još nešto. Postoji jedan veliki problem, problem uzajamnog nepoverenja na ovom području. Plašim se uzajamnog nepoverenja, a to je nešto što postoji. S druge strane, ne mojte me pogrešno shvatiti, ali ja se malo nepriznatno osećam kada u ovom dijalogu nastupam kao srpski intelektualac prema albanskom intelektualcu. Ja znam da je to sada najbolje što se može uraditi, ali samo to određenje već govoriti o jednom stanju svesti koje ovde vlada, to jeste da smo svi mi, u krajnjoj liniji, najviše i odsudno obeleženi nekakvim kolektivnim odrednicama. Dakle, vi ste intelektualac, ali vi ste, pre svega, pripadnik jedne određene

nacije ili jedne određene društvene grupe.

Suspendovati istoriju

Ono što je nama potrebno na Balkanu, to je, pre svega, veći značaj pojedinačnog, individualnog. Dok god generalizacija prevladuje u našim životima, dote je velika opasnost manipulacije, opasnost nastajanja sukoba u koji ljudi ulaze ne razmišljajući dovoljno da li ima pravih razloga za to.

— Kellmendi: Naravno da je odnos individue prema kolektivitetu veoma značajna tema, ali ja bih više voleo da u ovom razgovoru pokušamo da objasnimo zašto su se dogodili ovi egzodus, zašto su odnosi između Srba i Albanaca dostigli ovu tačku? Inače, možda je najbolji primjer identifikovanja individua sa kolektivom i sa režimom ovo posljednje iskustvo srpskog naroda. To je pravi primer kada se individualnost i autonomno razmišljanje potpuno predaju jednom kolektivnom ludilu, jednom amoku, i kada se kreće u ratove sa svim svojim susedima, a da se uopšte ne razmišlja o posledicama. A, kao što ste i sami rekli, posledice će biti teške i na kraju će najveću cenu platiti sam srpski narod.

— Petković: Pa, možemo se složiti u tome, samo ja mislim da je taj fenomen žrtvovanje individualnog, koji podrazumeva nedostatak spremnosti da se situacija samostalno procenjuje, nešto što je dosta zahvatilo ovo područje u poslednjih deset godina. To, na žalost, nije bila samo srpska priča, bez obzira na nesumnjivi užas i tragičnost politike aktuelnog srpskog režima. Meni se čini da bismo, bar u dijalozima i u traženju puteva kako da izademo iz svega ovoga, morali na trenutak suspendovati istoriju. Mislim da smo preopterećeni istorijom. Mislim da moramo uzeti jednu tačku sa koje ćemo pokušati tražiti put ka uspostavljanju stanja i odnosa koji će ubuduće sprečavati da se ponovo desi ono što nam se dešavalo. Možda je, s moje strane, nepravedno da gospodina Kellmendija, koji je prošao kroz sva ta užasna iskustva, u ovom momentu pozivam na taj način razmišljanja, ali mislim da je to jedini put da se slične stvari izbegnu u budućnosti.

Da li i vi, gospodine Kellmendi, mislite da etnički čisto Kosovo ne bi bilo u interesu Albanaca?

— Kellmendi: Kad je reč o ideji etnički čiste teritorije, tu smo poslednjih godina videli na delu srpski režim. Pre toga, ja sam samo čitao da se tako nešto dešavalo za vreme Drugog svetskog rata. Takve ideje su se odjedanput počele aktualizovati od one famozne 1987. godine, kada je Milošević došao na vlast u komunističkoj Srbiji.

Podjela nije put

Od tada, svakim danom bilo je sve teže i teže da bismo se na kraju suočili sa tim strašnim scenama, koje smo, kao što rekoh, gledali samo u filmovima. Stigli smo do krajnje tačke kada je taj čovek prevazišao i samog sebe i naterao milion ljudi da napuste svoje domove. Plašim se da će ta ideja etnički čiste teritorije biti onaj veliki zid koji će onemogućavati da se Srbija integrise sa svetom. To će biti veoma teško breme koje će Srbija nositi na rednih godina, zato što je ta sintagma *etnički čista teritorija* toliko blisko povezana sa imenom Srbije i sa režimom u Srbiji. Mislim da će trebati puno toga da se desi da bi se ta etiketa skinula sa Srbije.

— Petković: Bojim se da ideja o etnički čistoj teritoriji nije nešto što je nastalo u drugoj polovini osamdesetih godina. Mislim da ovo područje neće biti etnički čisto. Balkan je područje, ne baš tako geografski veliko, na kojem se nalazi jako mnogo različitih naroda. Bez obzira šta će se desiti sa Kosovom i kakav će biti etnički sastav Kosova nakon svega

ovoga, ostaće etnička izmešanost na ovom području i mi o tome moramo razmišljati. Zbog toga mislim da se moramo, pre svega, okrenuti ka budućnosti i tražiti načine da se ovo nikada više ne ponovi u nekom drugom obliku.

Sada se dosta govor o podeli Kosova. Koliko vidim za to se najviše zalaže istaknuti srpski pisac Dobrica Čosić. On kaže da teritorijalno razgraničenje između Srbija i Albanaca nije lako izvodljivo, ali da je mnogo lakše i humanije od ubijanja, rušenja i međusobnog proganjivanja koji ostavljaju motive za nova ratovanja. On čak smatra da to razgraničenje ne bi znacišlo formiranje etnički čistih teritorija. Kakvo je vaše mišljenje, gospodine Petković?

— Petković: Principijelno, to nije recept za koji se ja zalažem. Ja mislim da ljudi moraju prihvati da žive pored nekih ljudi koji su jezički, pre svega jezički, verski, pa i po običajima drukčiji, mada su, čini mi se, običaji ljudi jednog istog regiona često iznešujuće slični. Za mene pravi put nije podela, već međunacionalna tolerancija. Inače, bojam se da su sada stvari već prilično rešene. Ne verujem da je podela Kosova u ovom trenutku bilo kakva politički realna mogućnost. Tako da mi se čini suvišnim o tome raspravljanju.

— Kellmendi: I ja mislim da je suvišno o tome raspravljati. Naravno da ne dolazi u obzir ni kakva podela. Ja ne verujem u to niti mislim da ima ikakve šanse da se bilo šta deli. Naravno da moja vizija budućeg Kosova ne isključuje ljude koji su tu živeli u miru i u suživotu sa ostalim ljudima, sa ostalim stanovnicima na Kosovu. Nikada ni u jednoj situaciji nisam razmišljao o Kosovu kao o nekoj etnički čistoj teritoriji. Nikada o tome tako nisam razmišljao. Ta razmišljanja pripadaju srpskom režimu i ljudima u Beogradu koji su želeli da učestvuju u tom.

Srpska kafana

Ovde, u ovoj umetničkoj koloniji u zamku Vipersdorf kod Berlina, ja se družim s piscima sa svih strana sveta. Pričao sam s mojim prijateljima Nemcima kako bi ovaj zamak izgledao kada bi u njemu svi bili samo Nemci. Moji prijatelji su rekli da bi to izgledalo kao kad uđete u jednu kafanu gde sede samo muškarci ili samo žene. Tako ja gledam i na države koje razmišljaju o tome da budu etnički čiste. To je tako neuskorno. U takve se kafane ne ulazi. U takvim se kafanama ne piće. Ta ideja velike, etnički čiste Srbije toliko je suluda da mislim da će se veoma brzo svi oni koji su u to verovali osećati posramljeni. Jer, ta ideja je toliko *out of*

date, toliko nemoderna, toliko prevaziđena, ona pripada prošlom veku. Kažem, mnogo ljudi će biti posramljeno samom činjenicom da su uopšte razmišljali o tome. A, kako mi razmišljamo o Kosovu? Sigurno ne kao o teritoriji bez Srbaca, Crnogoraca i svih ostalih koji su tu živeli. Oni koji su tako razmišljali počinili su tako strašan i tako neprirodan čin deportovanja milion ljudi sa njihovih ognjišta.

— Petković: Ja ne mislim da je politika etnički čiste Srbije u Srbiji glasno prihvaćena. Na kraju krajeva, bez obzira kako se bude završila priča o Kosovu, Srbija će i dalje ostati etnički vrlo izmešana država, jer, kao što znamo, u Srbiji nisu živeli samo Albanci. S druge strane, treba biti svestan da je u srpskom narodu poslednjih godina postojao dosta jak osećaj ugroženosti. Taj osećaj ima svoje istorijsko opravdanje, ali ja se sada ne bih upuštao u detaljisanje te priče iz prostog razloga što bi to zahtevalo dosta vremena.

Nema rata bez stereotipa

Mislim da se tim snažnim osećajem ugroženosti, koji postoji u srpskom narodu, manipulisalo i da je on vrlo spretno iskorisćen od strane određenih političkih grupa za neke ciljeve koji su na kraju doveli do rezultata koji ni njihovi začetnici nisu mogli zamisliti. To je razlog zbog koga ja govorim o opasnosti opterećivanja istorijom i istorijskim zbivanjima kada se razmišlja o političkim rešenjima. Jer, kad god krenete u istorijske rasprave, počinje ona beskrajna priča o tome ko je kad koga, a upravo su takve rasprave, koje su intenzivno vodeće potkraj osamdesetih godina, predstavljale uvod u sve ono što se desilo. One su stvorile intelektualnu i duhovnu atmosferu koja je mnogo šta omogućavala.

Danas je i u svijesti srpskog čovjeka i u svijesti albanskog čovjeka prisutan izrazito negativan stereotip o onom drugom narodu. To pokazuju sva ispitivanja javnog mišljenja. Kako su, po vašem mišljenju, stvaraju tib negativnih stereotipa doprinijeli intelektualci?

— Petković: Nesumnjivo je da su intelektualci ili polointelektualci — teško je tačno odrediti šta znači reč intelektualac — tome jako doprineli. Ja ne spadam u one koji smatraju da intelektualci imaju preveliku ulogu, ali je činjenica da oni, kad su instrumentalizovani, mogu biti jako opasni. Inače, stereotipi postoje. Postoji tendencija da se drugi uvek posmatraju kroz neke stereotipe kojih obično nisu mnogo pozitivni. Činjenica je da se na našem području tako insistiralo

na tim stereotipima i da je to do prinjelo stvaranju preduslova za ono što se desilo. Rat se, uostalom, i ne može voditi bez stereotipa. Ukoliko protivnika posmatrate kao ljudsko biće, onda sebi morate postaviti pitanje zašto ga ubijate. Ali ukoliko ga svedete na jednu ili dve dimenzije, onda je to vrlo jednostavno.

— Kellmendi: Naravno da je uloga intelektualaca u ovom i u svim prethodnim ratovima bila

da je normalno da čovek ponekad dobije napad mržnje, da poželi da se sveti. I zato je veoma važno u svemu ovome sačuvati sebe od mržnje. Ja to govorim iz svoga ugla, ali mislim da isto to očekuje i ljudi iz Beograda i iz Srbije koji bi morali da se suoče sa svim tim istinama, da razmišljaju kako je do svega došlo, da se zapitaju koje su to crne tačke, kako su u sve to upali. Međutim, imam utisak da se o tome ne raz-

či, prvi korak mora biti — suprotstaviti se tom čoveku, odlepiti se od njega i njegova režima.

— Petković: Ja bih rekao da veliki deo srpske inteligencije u Beogradu nije baš podržavao Slobodana Miloševića. Taj otpor je postojao svih ovih godina.

— Kellmendi: Da, mislim da je bilo otpora, ali da vam kažem nešto. Rekao sam vam da sam deportovan 31. marta i kako su Srbi u Prištini sve to ravnodušno gledali. Trebalо je da od tada produ četiri nedelje, da milion ljudi bude deportovan, pa da se se pojavi onaj apel grupe srpskih intelektualaca u kome oni kažu da su protiv napada NATO-pakta, ali i protiv deportacije. Trebalo je, dakle, da prode mesec dana, da milion ljudi bude proterano sa Kosova, pa da se pojavi taj apel.

Kraj našim tragedijama

To je samo šačica ljudi koji su uvek bili protiv režima, pa je i njima bilo potrebno mesec dana da učine taj mali korak. Koliko još vremena treba da prode da bi se ti odnosi nekako zakrpili ili da bismo počeli da ih gradimo na novim osnovama.

— Petković: Znate, nije baš bilo lako i jednostavno suprotstaviti se režimu u trenutku kada je bilo proglašeno ratno stanje. Ali, ja ne bih pominjao samo taj apel, bilo je i masovnijih protesta. Recimo, jedan od zahteva građanskog parlamenta u Čačku bio je obustava represije na Kosovu i to je baš preneo Radio Slobodna Evropa. Ovde je problem i sa medijima, pa se glas nekoga ko je protiv ne može čuti.

Mislite li da ipak ima neke koristi od ovih razgovora. Ja, naravno, mislim da ima, da to ne mislim, ne bib ni organizovao ovaj dijalog. Sta vi mislite?

— Petković: Pa, znate šta, ja mislim da od razgovora uvek ima koristi. Dva čovjeka u razgovoru ne mogu nešto naročito promeniti, bez obzira koliko se slagali ili ne slagali, ali, ako ništa drugo, od ovakvih dijaloga imamo pedagošku korist, učimo se razgovarati.

— Kellmendi: Naravno da su razgovori uvek korisni. Opasno je kada se ne razgovara. Ja bih za kraj, ako mi dopustite, rekao ovo. Nedavno me je novinar redakcije Deutsche Welle pitao da li je moguće suživot na Kosovu. Ja sam odgovorio da je moguće i da ćemo mi ubrzo živeti u zajedničkoj državi — ravnopravni, srećni, siti i napiti, a ta država će se zvati Ujedinjena Evropa. To je perspektiva na našeg suživota na ovim prostorima.

— Petković: Mislim da je to jedina vizija koja bi zauvek mogla učiniti kraj ovim našim tragedijama. □

Kellmendi: Mostove nije, da se figurativno izrazim, rušio NATO, rušio ih je Milošević svojom politikom i svojim pogledom na svet

veoma velika. Zato što intelektualci stvaraju duhovnu klimu u kojoj nastaju ti stereotipi. Naravno da je u tome ogromna odgovornost srpskih intelektualaca, ali ja uvek pokušavam sačuvati uspomenu na neke velike srpske intelektualce kao što je Bogdan Bogdanović, kao što je Mirkо Kovač, kao što je Srđa Popović ili kao što je bio pokojni Ivan Đurić. To je nekoliko imena koje ja pamtim i to su ljudi od kojih sam ja u ono vreme dosta naučio.

Enigma je u narodu

Poslednji put sam susreo gospodina Bogdanovića 1996. godine u Sarajevu, on je bio gost na jednoj tribini. Sala je bila prepuna i gospodin Bogdanović je, kao Srbin, tražio oproštenje, ali je u isto vreme zahtevao da se srpski narod ne povezuje sa režimom. Prisutni su ga pitali kako je to mogućno kada su svi znali šta se dešava, znali su intelektualce, znao je narod. On je celo vreme govorio da se sa režimom mogu povezivati neki intelektualci i neki ljudi, ali ne svi intelektualci i ceo narod. Ali, na kraju je ipak rekao: »I ja sam razmišljao o svemu tome i plašim se da je enigma u narodu.« Često mi je padala na pamet ta bojazan koju je izrekao gospodin Bogdanović i to me je navodilo na razmišljanje o kolektivnoj krivici. Ja ne odbijam dijaloge sa srpskim intelektualcima, ali nepodnošljivo se lako govoriti o svemu onome što se desilo. A to su tako velike i strašne istine. Milion izgnanih ljudi nosi u sebi stravično iskustvo tragedije i zbog toga se bojim budućnosti. Ja lično uvek nastojim da ne dozvolim da me obuzme mržnja. A takve su se strašne stvari događa-

govara i da se nepodnošljivo lako prelazi preko onoga što se desilo.

— Petković: Ja ipak mislim da je najvažnije da se te stvari više nikada ne ponove i da ceo naš narod bude usmeren ka tome. Tragični dogadaji poslednjih deset godina nisu jedini tragični dogadaji na Balkanu u dvadesetom stoljeću. Čim počnete da tražite genezu jednog dogadaja, postoji opasnost da upadnete u onaj začarani krug uzroka i posledica i zato se ja pomalo plašim tog načina razmišljanja i govorim o potrebi izvesne suspenzije istorije.

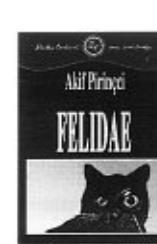
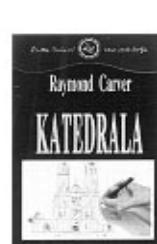
Odlepiti se od Miloševića

Da me ne biste pogrešno shvatili, ja nisam za amnestiranje onih koji su krivi za zločine, ma ko oni bili i ma koj strani pripadali. Samo mislim da sa tako tragičnim iskustvom istorije na ovom području jednom moramo da potražimo neki *breaking point*.

Imate li vi, gospodine Kellmendi, prijatelje u Beogradu? Ako ih imate, da li i dalje s njima održavate vezu?

— Kellmendi: Ne, ne održavam vezu ni sa kim, na žalost. Bilo je prijatelje, ali to je bilo jako davno. Možda to najbolje govori o svemu ovome o čemu sada razgovaramo. A kad govorimo o uspostavljanju mostova razumevanja između dva naroda, mislim da prva stvar, koju treba da urade srpski intelektualci koji nisu opterećeni nacionalističkom ideologijom, mora biti otpor Miloševiću i njegovu režimu. Sud u Haagu već je podigao optužnicu protiv Miloševića za zločine na Kosovu i Srbiju i srpski narod su sada suočeni sa činjenicom da je njihov voda, njihov predsednik, njihov najveći političar na listi optuženih za ratne zločine. Zna-

Zlatko Crnković
veče predstavlja

BOOKSHOP
Gajeva 1, Zagreb
Tel: 4818 672, 4818 674

ODJEL NAKLADE
Gajeva 12, Zagreb
Tel: 4803 324, 4803 313

General Krasnov, arhitekt Krasnov i kraj Jalte

Je li raketom koja je pogodila bivše Ministarstvo finansija u Beogradu, što ga je podigao Pjotr Krasnov, projektant Dvorca Livadija pod čijim se krovom krojila Europa, stavljena točka na i na podjelu iz Jalte?

Zlatko Uzelac

U potkovlju nekadašnjeg hotela *Srpska kruna*, što ga je izgradio knez Aleksandar Karadžić, onaj što je završio kao emigrant u Budimpešti (i po kome je dobio ime onaj što je završio u atentatu u Marseillesu), Tonko Maroević i Claudio Magris pred nekoliko slušalaca predstavljaju novu Magrisovu knjigu. Godina je 1990. i već se vrlo dobro mogao osjetiti rastući huk podzemnog tektonskog poremećaja što se ponovo rado i pokreće ispod onog najsjevernijeg ježića u grebenu izdanaka dalekih balkanskih planina, oko kojega se savijaju gigantske vode Dunava i Save tvoreći neobičan znak.

Godinama sam na karti gledao taj znak, ne razabirući njegovo značenje. Gledao sam ga kao baroknu viticu, neobični eksces kraljika, vodenim čvorište na licu Zemlje u kojem se rijeke susreću u središtu tri dijagonalno usmjerena kraka, od kojih su dva južna svinuta simetrično, no sjeverni se svija suprotno, pa se prema zapadu najprije zatvara elipsa, ali joj se krakovi ne spajaju, nego se nasuprot tome rastvaraju u široku lepezu kojoj Sava teče po sredini. Kao kad se palac i kažiprst ispruže, a zatim pokušaju spojiti. O tome je mjestu pisao Dante u *Božanskoj komediji*: »Tamo kod Tambernika gdje Dunav skreće...«, samo što je on gledao Dunavom nizvodno, kako i treba. I meni se činilo da je sve u redu dok sam se još udubljivao

jala bitka, u istom smjeru, okrećući se spiralno u baroknom kopljetu. Napad je započeo s istočne strane, na Dunavu, ali Dunav sam nije bio dovoljan, nego je lukavstvom u tajnosti prokopan i proširen Dunavac kojim su zatim provučene galije i opsadni brodovi. Onda su opsadne linije iskapanе na jugu od Dunava do Save i već kad se pogleda oblik prostora koji su zatvarale i gdje se odvijala ključna bitka, čini se da je nastao zamašnjak, kojim je povijest pokrenuta u pravom smjeru. Doista je tako i izgledalo.

Zatim mi je u ruke dospjela jedna karta iz vremena kada je maršal Laudon, onaj isti što je u Lici posadio gaj, iznova pokušao (i uspio) još jednom. U isto vrijeme dok je u Parizu padala Bastilja, on je uredno prešao Savu i pobijedio u hladnoj i savršenoj klasicističkoj bitci. I karta je klasicistički precizna. Koncentričnim krugovima koji se u radijusima šire iz gigantskog epicentra u jednakim razmacima od po pedeset milja, nastavljući se i izvan karte, označena je neobična važnost središnje točke uz koju je zapisana samo jedna riječ — Belgrad. Za razliku od spiralnog vrtovog Eugena Savojskog, u kome se jasno raspoznavao rječiti nizvodni smjer okreta, ovde je ostala dvosmislenost mehaničkog kruga iz kojega je povijest doista ubrzao skliznula unatrag.

Da je tako nešto uopće moguće, počeo sam razabirati gledajući

u to kako je Princ Eugen savladavao jezgru tog sudbonosnog čvorista, uvjeren da se krajolik pokreće jednakom onako kako je tra-

svakodnevno, tri godine iz dana u dan, satima, moćnu jezgru trokrakog riječnog čvora sa širokim pješčanim sprudom u njegovu središtu. U to se vrijeme tlo potčelo izmicati u sve jačim udarima, povućeno geološkim sudaranjem balkanskih gudura i klanaca, a ja sam s užasom zamjetio da se rijeke pokreću uzvodno i da to Dunav zaokreće prema Dante-

Glavni junak, kogački ataman Š Doma postaje kao emigrant u Švicarskoj pisac *Od dvoglavog orla do crvenog barjaka* i drugih »zanimljivih i uzbudljivih povijesnih romana«. *Od dvoglavog orla do zavjane biblioteke*, podsjeća u pogovoru Aleksandar Flaker, koji u zglobovu ramena nosi kogačko — »čerkeški« geler, na preciznu strijelu Augusta Cesarca. Onda su ga nacisti kasnije nekako iskopalni iz zaborava i — sada već ostarjelog — kao generala postavili na čelo njihove savezničke kogačke vojske, obećavši mu novi »Kosakenland« u Karniji. »Poetski ritam nagadanja« vodi nas tako od maglovitih stepa na Donu, prema Alpama iznad Trsta i Dravi. S ove strane ostaje imaginarni grob i balčak sablje, dok se »dobri čovjek koji je činio zla« vraća, zbog Jalte, u istočne daljine i stvarni kraj. Slutim gdje bi najprije mogla ostati oštrica sablje, dok razmišljam kako u našem potkovlju zapravo lebdimo točno iznad kamennog zida *Castruma Legionis IV Flaviae*, koji je vojni logor legije smještene na ključnoj točki Limesa dijelio od civilnog Singidunuma. Linija zida ide neznatno ukoso prostorijom između mene i Tonka, s tim da sam ja na strani vognog logora.

U tom sam trenutku (točno se sjećam) po prvi put začuo ime junaka Magrisove novele — Krasnov, Pjotr Krasnov. Nisam mogao doći k sebi. Ima naime još jedan Krasnov. On je bio arhitekt, gradski arhitekt Jalte i projektirao je dvorac Livadiju u kojoj se održala konferencija. Zvao se Nikolai Krasnov. Učinilo mi se da preko zida *Castruma Legionis IV Flaviae* prema Tonku i Magrisu vracaju električne iskre i da će, jer je sve naopako, već pokrenuta spirala inicijalno eksplodirati iz *Srpske krune* pretvorene u biblioteku, dok ja sjedim na zapadu na strani logora, a oni na istoku u civilnom Singidunumu i dok su stepne dotakle Trst, a iz Jalte nam stiže arhitektura.

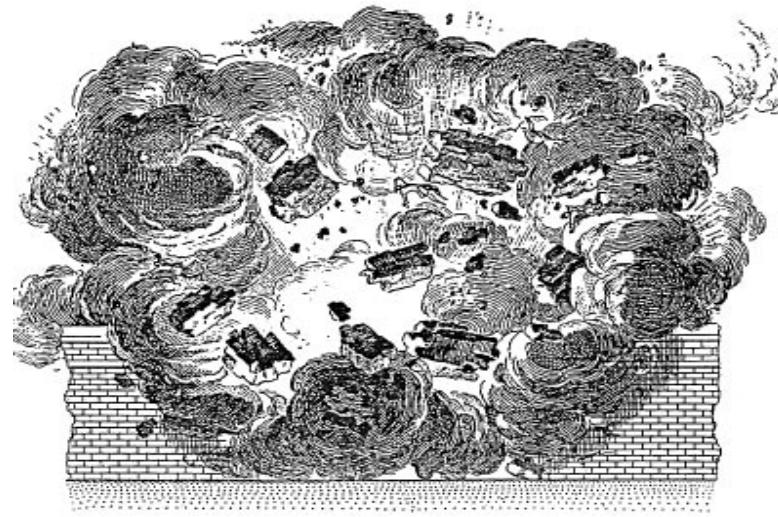
Arhitekt Krasnov i epilog

Nešto prije toga, krajem 1989. u Jalti je održan Simpozij *Život i tvoričstvo N. P. Krasnova*. U jednom je referatu iznesena teza da najveći utjecaj na arhitekturu crnomorskog ljetovališta potječe od tršćanskog dvorca Miramare, no kao što su izvijestile i lokalne novine *Sovetski Krim*, na Simpoziju je najveću pažnju svih prisutnih privuklo priopćenje jedinog gosta iz inozemstva Željka Škalamera, koji je govorio o drugom, u Jalti malo poznatom dijelu života i

rada Nikolaja Krasnova. Pod naslovom *Na bregu Adriatika* u jednom od sljedećih brojeva novine donose sažetak koji bi se danas, nakon svega, ponešto dopunjeno mogao prepričati ovako:

I arhitekt Krasnov je poslije revolucije emigrirao. Došao je u Beograd, gdje je ostao do smrti 1939. godine. Dok je general Krasnov pisao romane, arhitekt Krasnov je gradio, isto kao što je gradio i do tada u Jalti. Gradio je standardnu i solidnu akademsku arhitekturu, prema narudžbama, kao voditelj Odjela monumentalne arhitekture u Ministarstvu gradevina. Njegova je bila obnova Kapele na Lovčenu, što je stradala u Prvom svjetskom ratu, da bi danas bila zamjenjena (s neobičnim obratima značenja) sadašnjim monumentalnim Meštrovicevim mauzolejom. Njegova je bila skladna pregradnja manježa konjičke škole u Pozorištu Manjež, koje je poslije stradanja u Drugom svjetskom ratu obnovljeno skromno modernistički i nazvano *Jugoslovensko dramsko pozorište*. U njemu je ubijen Stjepan Radić, jer ga je povremeno koristila Narodna skupština, budući da se zgrada za Narodnu skupštinu dovršavala dugo i polako u skladu s pravim kraljevim ambicijama, a i njen je interijer projektira Krasnov. Dizajnirao je i kraljev sprovod, nakon što je ovaj ubijen u Marseillesu, lijes, kočije, urme i opremu paradnih konja, a opremao je i mauzolej Karadžovića na Oplencu, kao i unutrašnjost njihova Dvora na Dedinju. Njegov je tako i onaj kamin ispred koga je jedan osumnjičen za ratne zločine stao pred televizijskim kamerama, uvlačeći u nevolji ruke u rukave sakoa objavljivajući kako je upravo spasio Ujedinjene nacije.

U središnjem dijelu Ulice Kneza Miloša, Krasnov je podigao dvije monumentalne zgrade Ministarstva financija i Ministarstva šuma, rudnika i poljoprivrede. Kada je raketa pala na nekadašnje Ministarstvo financija, napravivši golemi krater, upitao sam Željka Škalameru da li je to sada kraj. Složili smo se tek da je stavljena konačna točka na i na podjelu iz dvorca Livadija, za koju su svi mislili da je pala zajedno s Berlinskim zidom zato što nisu dovoljno otvorenih očiju plovili Dunavom. Ostalo čemo zajedno pratiti u danim koji slijede. □

Televizijski izvještaji o prvom danu NATO-ve intervencije na Kosovu uglavnom su prikazivali tamnopolute, kosooke britanske vojne kako čuče uz rub ceste i netremice preko nišana promatraju brda oko njih. Bili su to Gurke, pripadnici plemena s padina Himalaja koji su već gotovo dva stoljeća plaćenici u britanskoj vojsci, a zbog izuzetnih vojnih sposobnosti koriste se za najopasnije i najzahtjevnije zadatke. (Osim što su izvrsni vojnici, Gurke imaju još jednu dobru stranu: nisu britanski državljanin, pa u slučaju pogibije britanska javnost neće vlasti postavljati glupa pitanja o reskirivanju britanskih života zbog ratovanja u nekoj južnopacifičkoj ili balkanskoj vukojebini. To vrijedi podjednako za ondašnju konzervativnu vlast barunice Thatcher i aktualne Blairove laburiste.) Prije Kosova, postrojbe Gurka bile su angažirane u oslobađanju/okupiranju Falklandske/Malvinskog otočja u kratkotrajnom britansko-argentinskom ratu. Nakon što su se u prvom valu tamo iskrčili, i zarobili argentinski garnizon na otočju, Gurkama je bilo prepusteno čuvanje zarobljenih Argentinaca. Kada su nakon nekoliko tjedana oslobođeni i otpremljeni u Argentinu, od oko tisuću argentinskih vojnika njih preko šest stotina zastrazio je hitnu medicinsku pomoć zbog povreda nastalih uslijed silovanja. Naime, Gurke su na taj način kratile vrijeme u falklandsko/malvinskoj zabitici. Nije poznato jesu li protiv njih poduzete neke sankcije.

Dnom prema naprijed

Argentinci ovoj *kolateralnoj šteti* na stražnjicama svojih vojnika nisu posvetili posebnu medijsku pozornost, među ostalim i zbog toga što im je i sam vojni poraz bio dovoljno

čitatelj sjeća nesretnog kosovskog Srbinu Đorda Martinovića i priče s pivskom bocom. Dakle, pred kojih jedanaest godina njemu je, dok je radio na njivi, netko *dnom prema naprijed* ugurao pivsku bocu u anus, i potom je razbio. Mediji su se time nadugačko i naširoko bavili mjesecima, o tome su na

Fuj, pervertiti nijedni!) kako bi se dodatno diskreditiralo kosovske Albance. Martinović se u međuvremenu oporavio, a dilema oko aktera i motiva ovog čina nikada nije razriješena.

Povlačenje ili uvlačenje

Onda, kao i sada, raznorazne obavještajne službe analizirale su pisanje medija. Tisuće napisa o slučaju Martinović nisu mogle proći nezapaženo. Nije valjda da se neki zapadni analitičar toga sjetio pripremajući intervenciju na Kosovu, zbrojio dva i dva i zaključio: Srbi po *machismu* i muškom ponosu u najmanju ruku ne zaostaju za Argentincima, a ako se ne budu povlačili dovoljno brzo, Gurke su tu. I prsa u prsa kao vojni protivnici, a bude li trebalo i s *one druge* strane. Ovo je naravno, malo *nategnuta* konstrukcija (primjerena predmetu, ako hoćete), ali ne bih dao ruku u vatru i da je potpuno nevjerojatna. Uostalom, metode specijalnog rata nije izmislio Markica Rebić.

Na stranu *šala nastranu*. Da se srpski mediji i politički mjesecima nisu bavili pivskom bocom u Martinovićevu anusu i s još nekoliko stvarnih i konstruiranih afera u dvadeset godina rasplamsavanja kosovske krize, nego da je otvoren pošten, iskren i konstruktivan dijalog o uzrocima i mogućem izlasku iz te krize, svima bi bilo bolje. I kosovskim Albancima čije patnje sada vjerojatno prestaju, i onoj većini nedužnih među kosovskim Srbima čiji problemi počinju, bilo u izbjeglištvu, bilo na, vjerojatno još mjesecima, trusnom Kosovu. □

Šala nastranu

Kome Gurke gurkaju

O metodama specijalnog rata primjerima za šupak sveta

Enis Zebić

bolan udarac u nacionalnu čast. Da Argentince, apsolutne šampione u *machismu* u njegovoj kolijevici — Južnoj Americi — netko vojno porazi, to se možda još nekako može prožavati, ali da ih u najdosljednijoj *vae victis maniri* ti isti vojnici još i masovno siluju, to je najpametnije zaboraviti, zar ne?

Pojavljivanje Gurka na Kosovu dalo mi je povoda za jednu analogiju, pardon — asocijaciju. Možda se koji dokonji

otvorenim i zatvorenim sjednicama raspravljali najviši organi Srbije i tadašnje Federacije. Načelno, postojala su dva suprostavljena stava — da se radi o najnovijem obliku albanske separatističke *ujdurme* i dodatnom pritisku na Srbe da iseljuju s Kosova, i onaj drugi — da se radi o najnovijem obliku srpske nacionalističke *ujdurme* (je li, nije dovoljno da siluju poštene Srpskinje, sada su krenuli i na muškarce!

Handkeov opetovani desant na Drinu

Od balkanskog rata gora ja samo poetika balkanskog rata: svatko tko je iz bilo kojeg razloga propustio rat u svojoj ulici, mora znati da će ga Handke kad-tad sačekati iza prvog ugla

Vesna Knežević

Peter Handke, Vožnja u kanuu ili komad o filmu o ratu (Die Fahrt im Einbaum oder Das Stück zum Film von Krieg); premjera održana 9. lipnja u bečkom Burgtheateru

Deset godina nakon završetka rata u Bosni, dvojica zapadnih redatelja, Amerikanac John O'Hara i Spanjolac Luis Machado, iza kojih se kriju John Ford i Luis Buñuel, dolaze na casting u provincijski hotel negdje na zapadnoj obali Drine. Hotel Acapulco čak je i po balkanskim mjerilima, video bolje dane, jednako kao i domaći likovi što defiliraju ispod stupa sa sljokicama u socrealističkoj sali za ručavanje, pričajući filmašima svoje sudbine. Tako Peter Handke zamisla scenu na kojoj će i Zapad i Balkan kroz dramsku katarzu pokušati zaboraviti rat i svoju ulogu u njemu.

Kada su u bečkom Burgtheatru prošle veljače započele probe za *Vožnju u kanuu ili komad o filmu o ratu* (»Die Fahrt im Einbaum oder Das Stück zum Film vom Krieg«), u javnosti se probudio i osjećaj za predstojeći skandal. Srpski vitez Handke svodi račune iz jednog već starog balkanskog rata, dok se njegov izabrani narod već nalazi u sljedećem. Jednom riječju, umjetnička inspiracija premrežila je čitav prostor bivše Jugoslavije i pretvorila ga u totalni teatar i totalitarni doživljaj.

Okus skandala izgubio se već nakon prvog dijela predstave čije se trajanje, zajedno s pauzom, proteglo na duga četiri sata. Handke je napisao naporan prosvjetiteljski komad o ratu, a redatelj Claus Peymann, u svojoj posljednjoj predstavi za Burgtheater prije no što poslije trinaest godina upravljanja bečkim teatrom preuzeće Berliner Ensemble, napravio mu je lošu uslugu time što je dopustio da teatar podlegne prejaku riječi.

Ford i Buñuel u hotelu Acapulco

Metoda teatra u teatru kojom Handke hrabri posadu čamca na Drini niti je nova niti je iscrpljena vlastiti umjetnički potencijal (dovoljno je podsjetiti na ovogodišnjeg laureata Oscara »Shakespeare in Love«). Dva predstavnika zapadne kulture smještaju se na rubu predimenzionirane nagnute scene (Karl Ernst Herrmann), niz koju tužni balkanski likovi svakog časa mogu otklizati u krila gledalaca stijesnjenih u prvim redovima. Nisu li politički komentatori od početka upozoravali da se rat u bivšoj Jugoslaviji lako može proširiti preko njezinih

vanskih granica? O'Hara-Ford (Martin Schwab) svojim širokim gestama potvrđuje kako nema tako komplikiranog međuljudskog odnosa u dekadentoj Evropi koji ne bi kapitulirao pred samouvjereniču prekoceanskog intelektualca. Njegov kolega Machado-Buñuel (Robert Hunger-Bühler) naprotiv zna da Stari kontinent još nije izgubio sposobnost da iznenadi i zaskoči. Španjolac stoga od početka djeluje tjeskobno, kao netko tko što prije želi završiti posao i otici, te odbija ponuđenu stolicu i ostaje stajati u svom crnom, gotovo svećeničkom outfitu. Kako ne bi bilo zabune, razliku podvlači već prvi dijalog o zajedničkom projektu: za Amerikancu je to »ratni film«, za Evropljanina »film o ratu«.

U sali za ručavanje čeka ih najavljuvач (izvrsni, možda najbolji Ernst Stötzner) pod čijom se organizatorskom rukom otvara procesija domaćih likova, krvnika, žrtava, lažnih povjesničara i pravih susjeda, ubojica dječjih duša i nevinih zločinačke svijesti. Netko je jednom, još u toku rata, napisao filmski scenarij — djelo je kasnije važilo kao izgubljeno, zamenjeno snijegom na balkanskim pustopoljinama te nađeno tek 2005. godine u vrijeme kada se casting okuplja u Acapulcu na Drini. Autor scenarija mogao bi biti i sam najavljuvач, jedini nedorečeni karakter na sceni, osobina koja ga izdvaja iz ansambla prenapučenog Handkeovim ljudima-metaforama što se samopisano analiziraju u zabrinjavajućim ispadima logoreje. Jedini karakter koji je možda mogao podnijeti više teksta, a da ga on ne povuče na dno Drine bio je Najavljuvач, neki bezimeni predratni filmski talent kojeg je rat učinio štljivim i defetištičkim te sad još jedino ima energije za ulogu povremenog prevodioca između svjetova, ali i to ne po svaku cijenu.

U šumi je spas

Lutalica, još bolje zalutali (Wald- ili Irrläuffer, igra ga Roman Kaminski) više puta okupira podest ispred dvojice redatelja prije nego što do kraja ispriča osobnu priču. Lik je inspiriran slučajem bosanskog Srbina Novislava Đajića, kojeg je münchenski sud 1997. godine osudio na pet godina zatvora zato što je 1992. godine stajao na mostu i promatrao ubojstvo skupine muslimana. Svojom uništenom egzistencijom taj bi lik posredovao poruku da su na Balkanu ubojice uvijek na pravom mjestu, a njihove žrtve zalutale. Mogao bi, kada bi mu autor drame, ili barem redatelj, dopustili da manje govori. Ovako njegova želja da sve do kraja objasni, da svijetu poruči kako je »u šumi spas«, kako se treba vratići korijenima i uživati u »mirisu šumskih malina« iritira lirikom prirodnog portreta. Svakako, može biti da preživjeli na Balkanu još nisu zreli za poetsku obradu vlastite muke, ali autor ovog teksta priznaje da ga ništa što je ikada video i doživio u zemljama bivše Jugoslavije nije pripremilo na ključnu metaforu što je na kraju (jednom od

krajeva) izgovara zalutali: »Planinske livade pod divljim kruškama, zelene brdske rijeke, bezglasne struje na čijim su obalama ra-

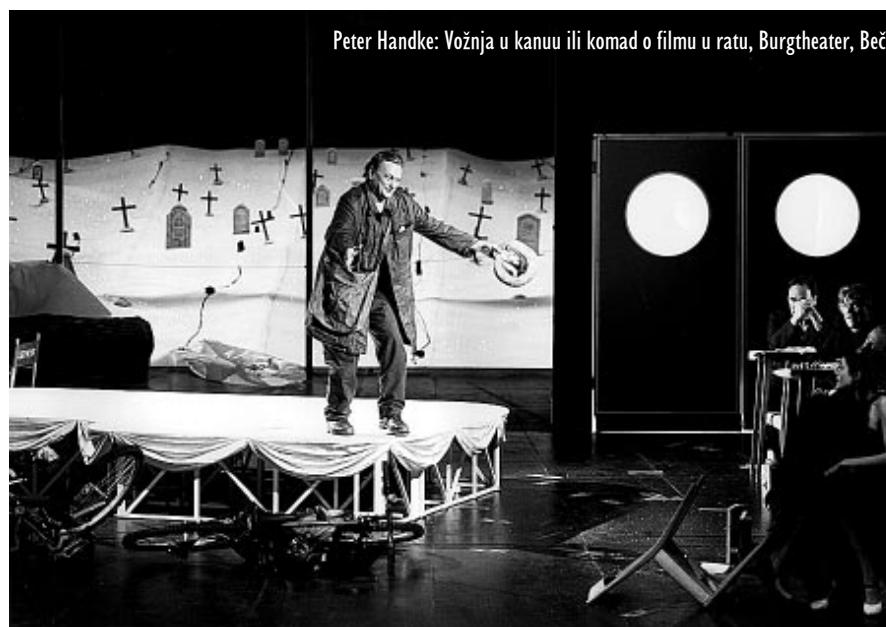
više nije sposoban pisati, već deziniluzioniran i pijan luta između Srbije i Bosne empatički povezan s napačenim narodom. »Ljudi Balkana postali su u ratu onako zli kakvi to inače nisu. Vi putnici izvana postali ste uslijed rata

društvenih konvencija. Kada se nakon pobjede Kaspara 1969. godine među brojne pohvale potkrala i neka kritika, Handke je rekao da to nije bitno budući da »u austrijski teatar ionako idu samo stari nacisti«, a da je domaći tisak i prije bio »najpokvareniji na svijetu«. Na Štajerskom proljeću 1971. godine potukao se s policajcem koji ga nije htio pustiti u salu; godine 1975. pozvan je u svečanu emisiju ORF-a povodom dvadesete godišnjice potpisivanja Državnog ugovora gdje je izjavio otrilike da »kakva je to država gdje se pojedinac i bez Rusa i Engleza osjeća okupiranim« i gdje se nad čovjekom neprestano izbiljavaju »religija lišena srca, nasilna tradicija i samovoljne vlasti«. Prije dvanaest godina, kada je preselio u Pariz, objasnio je da to čini

jer »u Austriji nema ničeg — ni umjetnosti, ni kulture, ni tradicije. Austrijski akademici su najgluplji, najumiješniji i najvulgarniji koje znam. Ideja načizma lebdi iznad svakog pojedincu kao zli demon«. Na sve to, počele su kolati i priče o Handkeovoj nasilnoj prirodi u privatnom životu. Marie Colbin, dugogodišnja životna suputnica: »Još i danas čujem kako moja glava udara o kameni pod, osjećam okovanu planinarsku cipelu na stomaku i šaku na licu«. Sve to ne bi smjelo, i naravno da nije, natjeralo Austrijance da se odreknu Handkeu. Najprije, oni su premala zemlja da bi se olako odrcali svojih književnika. Drugo, za slučaj premlaćene žene nadležna je policija, a za romane književna kritika. Treće, ako se Austrijancima i nije dopalo šibanje po lokalnoj tradiciji, Nijemci, frustrirani da ih odjednom bije glas jediničnog nacista na svijetu, pokazali su više razumijevanja za pobunu pisača iz austrijske Koruške. Četvrti i osnovno — Handke je jedan od najvećih živih pisaca njemačkog jezika, loša drama manje ili više ne mijenja puno na stvari.

Što je onda ovdašnju javnost tako iznerviralo u projektu »Handke za Srbiju«, zašto su joj zasmetale društvene implikacije »drame o Srbima, Hrvatima i muslimanima, gdje se niti jednom riječju ne spominju Srbi, Hrvati i muslimani«, što joj je to mogao novo priuštiti? Jednostrana ljubav (ona je naime uvijek postojala samo na strani kritike) do te je mjeru poljuljana da čak i kritičarski prvosvećenik Marcel Reich-Ranicki izjavljuje kako je »duševno stanje Handkeovo u posljednje vrijeme veoma zabrinjavajuće« te mu preporučuje da se hitno uputi u sanatorij na oporavak. Iako Handke ni sada ne radi ništa drukčije od onog što je prije radio, transformirani tabui, koji mu stoje na raspolaganju, su se promjenili. Prije su se potomci starih Germana povijali pod teretom vlastite krivnje, čak i kada to nisu htjeli, sada je red na Srbe. Još će mnogo vode proteći Drinom prije nego što Zapad bude spremjan odustati od generalizirajućeg pogleda na srpsku krivicu za rat.

Umjetnik koji bi se u nevrijeme htio obraćati s tim novim, spasonosnim tabuom europskih društava, morao bi napisati bolji komad. □

Peter Handke: Vožnja u kanuu ili komad o filmu u ratu, Burgtheater, Beč

Monika Ritterhaus

onako zli, kakvi to i inače jeste«, optužuje Grk internacionalne.

Napisani ili počinjeni komad?

Leptiri ispaljili iz ritma, šumske maline i novinari na *mountbikeovima* — sve to bi još nekako i prošlo kada bi Handke htio iskoristiti ciklične padove dramskog ritma i na zgodnom mjestu završiti dramu. Ali ne, najprije gošća iz Francuske Sophie Semin (u privatnom životu gda Handke) kao Žena u krznu ili kraljica ljepote sve te nesretne i uništene egzistencije ukrcu na Noćevu barku i otplovi iza bine u bolji život što završava zvučnom havarijom. Peymann, koji svaku intervenciju u dramski tekstu promatra kao da mu je netko tražio da redigira odgovarajuće mjesto u Starom zavjetu, je tako zabrinut da nešto od metafora ne bi prošlo nezamijećeno, da priču vodi dalje. Dvojica redatelja ustaju i proglašavaju se prosvijećenima. Njima je sada sve jasno. Posramljeni spiritualnom superiornosti domaćih (koji bi bili dobri da nije njih, prišipetlja *globotroterskih!*) odluče da je za film o ratu/ratni film prenaro, ali, tko zna, »možda za pedeset ili sto godina...«. Čak ni tada predstava nije gotova, već se vuče dalje, sve do posljednjeg termina za predaju tekstova u južnjem izdanju bečkog *Kuriera*, čiji kazališni kritičar preostalim snagama još jedino uspije napisati nekoliko mrzvoljnih rečenica u stilu »da nam to Peymann hoće olakšati rastanak«. Grk bi mu na to mogao odgovoriti da on »svoju tekst nije napisao već počinio«.

Treba biti pošten: Handke je san svakog novinara u potrazi za temom. Njegova su djela puna elegijske germanске tjeskobe, ali su zato izjave dostojevine slaven-skog kočijaša. »Handke se često baca na nož«, opisuje germanist Wendelin Schmidt-Dengler Handkeovu publicity-metodu, »ali imam osjećaj da on čeka da netko izvuče nož kako bi se u trku mogao baciti na oštricu«. Handkeov »prosrpski stav« u posljednjih nekoliko godina može se tako podrobnojje objasniti, a kao što novinari hijene znaju, nijedno od njih nije dosadno.

Duševno stanje — zabrinjavajuće

Citavom svojom osobom Handke je pobunjenik protiv

Stanje je vrlo teško

O aktualnom stanju različitih aspekata znanosti govorilo je dva-

rodnim organizacijama i na međunarodnim natjecajima.

U osvrtu na rad Instituta Ru-

der Bošković bilo je pogrešno pro-

Ministrica je istakla da država ne »dirigira sveučilištima i institutima«. Na skupu je pak iskazano drukčije mišljenje, da ministar za znanost ima prevelike ovlasti kako u javnim institutima tako i u odlučivanju o znanstvenim projektima. Nije na odmet podsjetiti da Sabor imenuje nacionalna vijeća i za znanost i za visoko obrazovanje; da ministar, prema Zakonu o znanstveno-istraživač-

Hrvatska znanost u Potemkinovu selu

Odgovor na javne izjave ministricе znanosti i tehnologije

Na Prvom programu HTV-a u utorak petnaestog lipnja u emisiji *U krupnom planu* posvećenoj školstvu sudjelovala je i ministrica znanosti i tehnologije Milena Žic Fuchs. Uz druge izjave, osvrnula se i na skup koji su organizirali HAZU i Sveučilište u Zagrebu dvadeset šestog svibnja pod naslovom *Znanost u Hrvatskoj na pragu trećeg tisućljeća*. U svojim je izjavama gospoda ministrica navela nekoliko netočnosti. Ovim ih tekstrom želimo ispraviti radi objektivnog informiranja javnosti.

Zanijekana autonomija

Na samom je početku spomenutog osvrta gospoda ministrica istakla kako je u prostorijama HAZU skup organizirala Inicijativna grupa za promjenu položaja znanosti u Hrvatskoj, koja već neko vrijeme djeluje u javnosti. Time je sugerirala da je za taj skup HAZU samo *posudila* svoje prostorije. Činjenica je međutim ono što piše na prvoj stranici poziva na skup: suorganizirali su ga HAZU, u okviru vlastita projekta *Prilozi za strategiju razvoja Hrvatske*, i Sveučilište u Zagrebu. Članovi Inicijativne grupe pripremili su pet autorskih tekstova, uvezanih u svezak naslovljen *Inicijativa za promjenu položaja znanosti u Hrvatskoj*. Svaki je autor osobno odgovoran za svoje teze, bez obzira da li su one izrečene u HAZU ili negdje drugdje. Na skupu je, nakon pozdravnih riječi suorganizatora, predsjednika HAZU i rektora Zagrebačkog sveučilišta, govorilo pet uvodničara, mahom akademika. Dionis Sunko upozorio je da Hrvatska nije odgovorila na pitanje da li treba znanost, a ako je treba, kada bi to znanost trebala biti te da bi odgovori na ta pitanja trebali imati odgovarajući utjecaj na državnu brigu za znanost. Gvozden Flego ustvrdio je da Zakon o visokim učilištima ništa Ustavom zajamčenu autonomiju Sveučilišta i da su javni znanstveni instituti pod neposrednim ingerencijama ministra za znanost. Sibila Jelaska, pokazala je na analizi državnog budžeta da Hrvatska za znanost izdvaja najvjerojatnije najnižu stopu BND-a u Europi (0,43%) te da za znanstvene projekte ostaje nepunih 390 milijuna kuna. Vlatko Silobrčić argumentirao je da je znanstvena produktivnost u Hrvatskoj upola manja od svjetske te da kriteriji vrednovanja znanosti u Hrvatskoj nisu sukladni onima u svijetu. Velimir Pravdić upozorio je na značaj znanstvenih instituta za fundamentalna i frontalna, interdisciplinarna istraživanja te upozorio na njihovo propadanje u Hrvatskoj, prvenstveno zbog pomanjkanja jasne uloge znanosti u državi.

desetak sveučilišnih profesora (medu njima i tri akademika). Svatko je govorio u vlastito ime, a prevladavali su kritički iskazi. Stoga nije moguće sav kritički naboj pripisivati nekolicini predstavniku Inicijativne grupe. Prema našem mišljenju nije ni uputno olako prelaziti preko meritornih rasprava na skupu. Mogle su biti poučne za one koji odlučuju o znanosti.

Gospoda ministrica očito se nije složila s ocjenom većine sudionika na skupu da je stanje u hrvatskoj znanosti kritično pa i katastrofalno. Rezultati analize su takvi, kazala je, jer se »podaci protežu na proteklih petnaest godina«. Nismo mogli pronaći nijedan tekst u kojem bi to bio slučaj. Suprotno tome, analize su obuhvaćale zbijanja iz proteklih nekoliko godina. Da su autori postojeće stanje znanosti usporedivali s onim od prije petnaest godina, kada znanosti također nisu cvjetale ruže, vjerujemo da bi zaključci o financijama, znanstvenoj proizvodnosti, kao i organizaciji znanstvenih instituta bili još porazniji.

Gospoda ministrica i sama je priznala da je stanje u hrvatskoj znanosti vrlo teško. Iz njezinih iskaza slijedi da su teškoće gotovo isključivo posljedica manjka novca dok, suprotno tome, većina članova Inicijativne grupe, kao i sudionika u raspravi, smatra da je postojeće stanje, uz ozbiljan manjak novca, uzrokovalo i pomanjkanje strateških odluka i koncepta, neprovodenje proklamiranih načela, neorganiziranost javnih instituta, zapostavljenja međunarodna suradnja te neodgovarajući nastup hrvatske vlasti u međuna-

glasiti ga samo »centrom za temeljna teorijska istraživanja«, a nije točno ni da se u Institutu tek nedavno otpočelo s »primjenjnim projektima«.

Potez pera

Druga globalna tema na koju se osvrnula gospoda ministrica pitanje je autonomije Sveučilišta i slobode znanstveno-istraživačke djelatnosti. Opozrgnula je tvrdnje da ministar može *potezom pera* smjenjivati rektora te porekla umiješanost države u upravljanje znanosti. Na skupu je, međutim, upozorenje na proturječnost između Ustavom zajamčene samostalnosti odlučivanja Sveučilišta o svojoj djelatnosti i odredbi Zakona o visokim učilištima. Zakon propisuje miješanje zakonodavne ili izvršne vlasti u imenovanju ili potvrđivanju sveučilišnih i fakultetskih upravnih tijela, u donošenje nastavnih programa, izbor sveučilišnih nastavnika, upis studenata. Nitko nije tvrdio da ministar *potezom pera* može smijeniti rektora. Spomenuto je, međutim, da na Sveučilištu ne postoji ni jedno autonomno i neposredno izabrano upravno tijelo: Upravno vijeće Sveučilišta, najviši upravni organ te institucije, ne izabiru sveučilišni nastavnici, već ga imenuje Sabor. Dekane, koji uživaju brojne i velike ovlasti, mora potvrditi upravo to tijelo Sabora koje upravlja Sveučilištem. Za rektora može biti izabrana ona osoba čiju kandidaturu prihvati Upravno vijeće Sveučilišta, a biraju ga članovi sveučilišnog senata, dakle dekani, koje je prethodno potvrdilo spomenuto saborsko tijelo na Sveučilištu.

koj djelatnosti, imenuje članove upravnih vijeća instituta te postavlja i razrješava njihove ravnatelje; da ministar imenuje Znanstveno vijeće Ministarstva kao i znanstvena područna Vijeća; da ministar donosi konačnu odluku o svakom znanstveno-istraživačkom projektu.

Nije imala vremena

Treba na kraju reći i to da smo gospodu ministricu pozvali na skup no ona, nažalost, nije imala vremena na njemu sudjelovati. U spomenutoj je emisiji HTV-a opovrgavala neke teze koje na skupu nitko nije zastupao ili se pak distancirala od nekih drugih, a da za to nismo čuli njezine razloge. Bilo bi, mislimo, uputnije da je porazgovarala s nekim od nas ili pročitala naše tekstove i tako se izravno obavijestila o našim stavovima. Inicijativnu grupu uistinu čini samo osmoro ljudi, no tekst Inicijative još je prošle godine potpisalo više od dvije stotine uglednih profesora i znanstvenika iz cijele Hrvatske.

Nadalje, Inicijativna je grupa u nekoliko navrata pismeno predlagala HRT-u da o znanosti u Hrvatskoj organizira raspravu za okruglim stolom. Predlagali smo da u njoj sudjeluju predstavnici tijela koja odlučuju o znanosti i predstavnici Inicijativne grupe. Ne treba, valjda, dokazivati da je to pravi način da se razgovara o pitanjima o kojima se raspravljalo na skupu HAZU. Rasprava nije moguća bez sučeljavanja argumenata monoložima. Nadamo se da to nije nužno dokazivati.

20. lipnja 1999.

Gvozden Flego, Velimir Pravdić,
Vlatko Silobrčić

Inicijativa za promjenu položaja znanosti u Republici Hrvatskoj

Smatramo suvišnim u Europi, na kraju 20. stoljeća, dokazivati značenje znanosti za razvoj društva. Očekivali smo da će sukladno tome u samostalnoj Hrvatskoj znanstvena djelatnost postati jedan od razvojnih prioriteta, objektivni pokazatelji, nažalost, svjedoče o suprotnom.

Ne možemo se pomiriti s činjenicom da se Hrvatska izdvaja iz Europe i udaljava od nje:

(1) *Visinom i načinom financiranja znanstvene djelatnosti:*

(a) jednim od najnižih postotaka bruto nacionalnog dohotka (BND) u Europi, namijenjenog za znanost i visoko obrazovanje;

(b) nejasnim mjerilima za raspodjelu tih nedovoljnih finansijskih sredstava;

(c) nepostojanjem zakonodavstva o donacijama koje bi omogućile nedržavno sufinsuiranje znanosti, kulture i umjetnosti.

(2) *Zakonodavnom regulacijom i načinom upravljanja znanosti:*

(a) neusklađenošću hrvatskog znanstvenog sustava s europskim;

(b) neprimjenom međunarodnih znanstvenih mjerila za vrednovanje znanstvenog rada i znanstveno napredovanje;

(c) odlučivanjem o znanosti i visokom školstvu u kojem presudnu ulogu igra politika, a ne najugledniji znanstvenici, HAZU i druge znanstvene ustanove i stručna društva.

Stoga potpisnici ove Inicijative smatraju kako je krajnji čas da sadašnja zakonodavna i izvršna vlast hitno i temeljito promijene svoj odnos prema znanstvenoj djelatnosti tako da:

— Hrvatski državni sabor donese odluku o strateškom značenju znanosti u Republici Hrvatskoj i preraspodjelom u proračunu osigura da znanstvena djelatnost dobiva 1,5 % BND-a tijekom sljedećih pet godina, već od 1998. godine;

— Vlada Republike Hrvatske osigura sudjelovanje predstavnika najuglednijih visokoškolskih i znanstvenih ustanova te međunarodno priznatih hrvatskih znanstvenika pri izradi kratkoročnog i srednjoročnog programa razvoja znanosti u Hrvatskoj;

— Sabor i Vlada promijene zakone i propise koji narušavaju autonomiju Sveučilišta i drugih znanstvenih ustanova te da osiguraju njihovo djelotvorno provođenje.

U Zagrebu, 3. veljače 1998.
Pokretači Inicijative:

Prof. dr. Gvozden Flego
Prof. dr. Vesna Pusić
Prof. dr. Sibila Jelaska, red. član HAZU
Prof. dr. Vlatko Silobrčić, red. član HAZU
Prof. dr. Boris Kamenar, red. član HAZU
Prof. dr. Dionis Sunko, red. član HAZU
Dr. Velimir Pravdić, red. član HAZU
Prof. dr. Zvonimir Šikić
Dr. Ivo Šlaus, red. član HAZU

Roderick Wilds, Art Studio Marioč Mazlo

f e m o

Pad iz duha

Cudoredni propisnik jezično je, etično i zakonski needuciran, problematičan, nakaradan i neutemeljen

Cvjetko Milanja

Radni prijedlog etičkoga kodeksa, koji je izradio Rektorat Sveučilišta u Zagrebu, kada ne bi bio autokratski i implicitno totalitarno prijeteći, bio bi groteskan i farsičan. On je jedno i drugo u svim segmentima koje pokušava normativno propisati, premda ne može biti zakonom, nego samo uputom. To u konzekvenčijama znači i na razini jezika, i na razini etike, i na razini prava, i na didaktičkom planu, nadalje na razini autonomije Sveučilišta i njegovih segmenata, fakulteta i dalje slijedom.

Na jezičnoj razini, to jest tečstvno, on legitimira jezično needuciran osobu koja nasilnim purizmom, koji je neodgovarajući hrvatskom leksičkom, morfološkom i sintaktičkom sustavu, i općenito hrvatskom jezičnom standardu, zapravo radi na jezičnoj arhemitologiji. A svaka jezična arhemitologija, osim što na površinskoj razini proizvodi fascinaciju i patos, što znači jezičnu grotesknost, u svom dubinskom sloju nije ništa drugo do nasilna ideologizacija, nedostatak osjećaja za komunikacijsku zajednicu. Riječ je zapravo o getoizaciji, koje je paradoksalna konzekvenčija teška

ili nikakva razumljivost teksta, pa je s obzirom na svoju kodeksnost, umjesto da bude kristalno jasna i denotativna, puna entropije i re-

dundancije. Osim toga, tako izvedena purifikacija u biti je samonegirajuća, jer svojim anglo-mima i dapače doslovnim engleskim sintagmama (*common sense* — *zdravorazumska prosudba*) osporava osnovnu intenciju o čistunstvu hrvatske izvedbe, pa umjesto da dokaže moć hrvatskoga jezika, pa i ovako purificiranoga, ona mu neposredno namire kolonijalni status.

Autokratska samovolja

Na razini etičnosti kao i na razini zakonskosti predloženi je tekst najproblematičniji, najnakaradniji i najneutemeljeniji. On ima kantovske ambicije, a postiže orvelovski efekt preskripcijama koje od milenarizma imaju samo kabalističku katastrofičnost. S jedne strane, on želi normativizirati profesijsku etičnost, koja je samorazumljiva, i koje se najveći dio sveučilišnih radnika drži u svojem radu i u odnosu prema ustanovi, i u odnosu prema studentima, i u odnosu prema struci, odnosno znanju. Ako je, nai-me, treba i navoditi, u rasponu od radne discipline, što onda spada u drugu vrstu odredbi i zakona, do profesijske etike, onda je treba sankcionirati u mjeri njene zakonske blizine, a preporučiti u mjeri njene profesijsko-etične blizine, budući da je ona pretpostavljivo samorazumljiva sveučilišnoj djelatnosti. Ili preciznije rečeno, riječ je o načelima i zahtjevima, a ne zakonima i propisima, što uostalom i implicira sam naslov *etic-*

O radnom prijedlogu etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu, koji je pod naslovom *Cudoredni propisnik* izradio Rektorat, održan je koncem svibnja razgovor u Europskom domu u Zagrebu. Donosimo naglaske iz rasprava Cvjetka Milanje i Ante Armaninija

ki kodeks. A to bjelodano znači da je prijedlog teksta uspio pobrkat etičku, moralnu i pravnu instanciju, pri čemu treba uvažiti fundamentalnu respektivnu razliku vlastitosti, što nije samo ontološko, nego i epistemološko i dakako pedagoško određeno.

S druge strane, ovako skicirana proskripcija nije drugo do autokratska samovolja onoga koji jest, ili pak misli da jest, na kompetencijskom vrhu represijskih mjera, koja ne samo da vodi zatranju autonomije, negoli još više do potpune instrumentalizacije, jamačno u skladu s kojom od važećih i u tom trenutku vladajućih ideologija i njezinih aparata funkcionalizacija moći. Dapače, u nekim segmentima tako koncipirana etika ima pretenciju biti nadkompetencijskom onomu što moraju zakoni regulirati (kao npr. odlazak u mirovinu), pa se postavlja pitanje *izvedbe*; ili u skladu sa zakonom ili u skladu s višim moralnim obvezama, prema čemu bi i odredena osoba stekla status *vrednjega* ili u najmanju ruku *razumnijeg* i *samoosvještjenijeg* djelatnika. Mnogi prijedlozi tako impliciraju neku vrstu kafkij-

janske instancije vrhovnoga arbitra, jer nerijetko etičnost podrazumijeva metafizičnost, što dokazuje i arbitriranje pri definiranju instancije *duba*, što dakako nema nikakve veze s bilo kojom pravnom normativom pragmatične i provedbenе naravi u kojima je riječ o praktičnim izvedbama *duba*, a ne duhu kao takvom.

Apsolutna kompetitivna pretenzija

Prijedlog nema niti zakonske osnove jer brka i kolida različite svoje konstitutivne razine, kao što smo vidjeli. Povrh toga, tako-rekuć nareduje kritičku poziciju sveučilišnoga radnika dok je istodobno poništava u strahu od nekih mogućih ideologizacija, koje ne bi bile u skladu s kafkijanskim vrhovnim arbitrom. Njegov pak *ulaz* u seksualne i spolne *izvedbe* ukazuje na dvostruk nesporazum: na Sveučilištu studiraju svojom voljom punoljetni akademski građani, te — što je važnije — takvu vrstу prekršaja reguliraju pozitivni zakoni, pa im nije mjesto u takovrsnom kodeksu.

Dakle, s obzirom na urušenost institucije Sveučilišta gotovo u svim njegovim segmentima, od *materijalne* do *funkcionalne*, kodeks — koji je u obliku prijedloga Rektora Sveučilišta podastrať sveučilišnim radnicima na razmatranje — normalna je konzekvenčija takva stanja i takva reglementirajuće daho koji njime manipulira. On je, kao što sam naveo, koliko groteskan toliko i opasan, groteskan naime svojom *opšrbom* i *brigom* za svoje *ovice*, a opasan jer vrlo jasno naznačuje, dapače precizira, totalitarne pretencije reglementirajućega umada prekrije polje društvene nadgradnje i normativima napućuje ono što logikom imanencije jedino može opstati kao autonoman, slobodan, kreativan, pa, dakle, i

odgovoran subjekt sa *svojim* po-ljem djelatnosti. Foucaultovski čitan kodeks se naprotiv nadaje kao dokument nadzora i kažnjava-nja. Njegova temeljna slabost jest kolidiranje etičkoga, moralnoga i pravnoga segmenta. Etičkoga jer partikularizira *samorazumljivost*, koja je univerzalna ili je nema; moralnoga, jer nadzire ono što bi trebali regulirati pozitivni zakoni, a pravnoga, jer iz pozicije sugestije uskače na normativnu razinu bez ostatka. Nedovjebna je njegova apsolutna kompetitivna pretenzija.

Getoizacija i purifikacija

Kodeks stoga naznačuje i *prekriva* ono što je najmanje htio, kao da je riječ o freudovskim omaškama; u svom jezičnom sloju, mada je površinsko *čist*, on je arhemitoška rekuperacija, za-pravo getoizacija, koji je purifi-kacijskom izvedbom u biti samonegirajući; na drugom mjestu on je opozicija javnog i privatnog te znanstvenog i moralnog, pri-čemu se brkaju instancije, jedno se polje podriva drugim; treće, duhovnoobnovaškom intencijom, *patosom* i *fascinacijom*, garnira i *pozlaćuje* prisvojeno pravo *vlasnika Hrvatske* da do kraja isprazne nje-nu supstanciju i da je prije-tvor(be)nom logikom prenamije-ne, vodenu *višim* ciljevima *duba*, u svoje leno.

Zaključiti je da je ovakve orvelijanske koncepte na kraju sto-jecā i tisućječā pri kraju moder-nističke paradigme, mogla ponu-diti samo pala modernistička svi-jest, koja i jest u doslovnom smi-slu *pala iz duha*. Sveučilištu bi bio primjerjeni kodeks časti, ali bi i on bio neefikasan bez preposta-vaka *čišćega* konteksta i poravna-tih staza. Ovakav pak kodeks ot-kriva matricu *novokomponovane deseteračke gange*.

Ovce za klanje

Kakvo je to Sveučilište utemeljeno na sustavnom brisanju kritike, savjesti, mišljenja i slobode

Ante Armanini

U ovom tragikomičnom *propisniku* sve jeći od glazbe riječi kao što su: *iskrenost, poštenje, tolerancija ili mudrost*. Gotovo u cijelosti su izostavljene riječi kao što su: kritika, sloboda, savjest ili mišljenje. Stoga se nameće ozbiljna sumnja da je riječ o pokušaju stvaranja *novogovora à la Orwell* u kojem je posve moguće zamisliti iskrenost bez kritike, poštenje bez savjesti ili toleranciju bez slobode. Kakva je to

mišljenja i slobode?! Valja citirati čitav ovaj jezični dokument da se dokumentira gomila praznih i do nebesa pretencioznih frazetina koje ne iskazuju ništa osim samih sebe, pa su slikom nizanja čistih tautologija, a kruna racionalnosti i bezumlja u isti mah onaj je jezični i logični monstrum kojim se opisuje »pozitivni uredbeni mehanizam u upravljanju međuljudskim odnosima«. Pri tome se uopće ne konkretizira bilo što, pak se pod ovim frazemima može zamisliti i klanje pilića i odgajanje konja ili pak — studenata.

Valja primjetiti da je krajnje tajanstven autorov stav prema *mitskom mišljenju i ideologizaciji*. Ovaj *propisnik* neprekidno upozorava na ulogu nekog nepoznatog ili neiz-

znanost, kakva je to nastava i kakvo je to Sveučilište utemeljeno na sustavnom brisanju kritike, savjesti, vjesnog subjekta radnje: nadziranje, odga-janje, kažnjavanje, udaljavanje itd. Ostaje čudnom nakana da se država sama po sebi mitologizira upravo u trenu kada se sve i svašta isključuje iz domene mitskih iskaza ili pak ideologije. Intelektualna, moralna, zakonska i ustavna upitnost ovog *propisnika* iskazuje se kao ovaj temeljni paradoks: u stanovitim mrežama znanja i moći (ili znanja kao čiste moći) puna ili smisaona riječ uopće se ne razlikuje od prazne ili be-smislene riječi. Zato većina iskaza zahtje-va konkretizaciju na sceni javnih interesa da bi na površinu isplivalo pravi *smisao*, a to je kontrola, nadziranje i kažnjavanje Sveučilišta upravo u ime slobode i autonomije Sveučilišta!

U pozadini *propisnika* krije se orvelovska slika društva kao umjetne harmonije, kao prisilne slega i sličnih totalitarnih do-sjetki — tu nema ni traga legitimiranju društvenih i inih sukoba ili opreka ili, pak, interesantnih razlika.

Autoru će ostati nejasna Kantova misao da je upravo antagonizam »sredstvo kojim se priroda služi da bi unaprijedila razvoj svih svojih potencijala«, kao i Kantova us-poredba antagonističkog i harmoničkog društva: »Lišeni društvenosti svi ljudski talenti ostali bi zatočeni u embrionaloj formi, u pastoralnoj arkadijskoj egzistenciji... ljudi poput ovaca koje se vode na pašnjak ne bi pridavali nikakve vrijednosti vlasti-tom životu«.

Taj tragikomični *propisnik* zapravo je pokušaj legalizacije embrionalih forma društva i znanosti, pokušaj zaledivanja bilo kakve kritike i stvaranja Sveučilišta kao odgajališta ljudi — ovaca, čija se moralna ili ljudska svrha dovršava izvode-njem na pašu ili na klanje. Tko ili što se ne uklapa u *čudoredni propisnik* potпадa pod kafkijanski mehanizam koji ga izopće, žigoše, kastrira, uklanja ili pak izbacuje na ulicu.

Knjižara Meandar

Opatovina 11,
HR-10000 Zagreb
tel/fax: 01 4813323
e-mail: meandar@zg.tel.hr
<http://www.meandar.hr>

najprodavanije knjige od 10. lipnja do 18. lipnja 1999.

fiction

1. Miljenko Jergović: *Mama Leone*, Durieux (183,00 kn)
2. Margarite Yourcenar: *Snovi i sudbine*, Zid, Sarajevo (45,75 kn)

3. Robert Perišić: *Možeš pljunuti onoga tko bude pitao za nas*, Konzor (73,20 kn)
4. Jiří Šotola: *Jesen u vrtnoj restauraciji*, Mozaik, Zagreb (138,00 kn)
5. Béla Hamvas: *Jasmin i maslina*, Ceres (95,00 kn)

non fiction

1. S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panenn, J.-L. Margolin: *Crna knjiga komunizma (Kriminal, teror, represija)*, Bosancica print, Sarajevo (295,00 kn)
2. Czesław Miłosz: *Robinska Europa*, NZMH, Zagreb (125,00 kn)
3. Lord Acton: *Povijest slobode*, Kruzak (140,30 kn s popustom 112,24 kn)

BARUS, IZDAVAČKI CENTAR RIJEKA, KLOVIĆEVI DVORI, KONZOR, KRUKAZ, LUNAPARK, MARJAN EXPRESS, Međunarodni centar ITI, MH Dubrovnik, MH Osijek, MOZAIK KNJIGA, NAKLADA CID, NAKLADA MD, NAPRIJED, NOVA STVARNOST, POLITIČKA KULTURA, SARA 93, STAR GRAD, ŠKOLSKA KNJIGA, V. B. Z., ZAVOD ZA ZNOST O KNJIŽEVNOSTI Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ZID — Sarajevo, ZNANJE

KNJIŽARA MEANDAR — MJESTO VAŠE INTELEKTUALNE UTJEHE

Mudrošlovne besmislice

Kaša u nezgodno vrijeme

O nadama u opstanak i razvoj kvalitetnih društveno-humanističkih studija u Rijeci

Aljoša Pužar

Usjeti politizirane i lopovske atmosfere zelenog travnjaka u Rijeci se pokušalo ukinuti novoutemeljeni studij filozofije pri Filozofskome fakultetu u Rijeci. Taj je manevr centralizirana znanstvena administracija pokušala provesti jednostavnim neodobravajućem upisnim kvotom za sljedeću akademsku godinu. Kvote su naposljetku odobrene nakon medijske prasnine, internih razgovora i administrativnih packi.

Položaj svakog studija filozofije iznimno je osjetljiv. Odsjeci za filozofiju indikatori su mentalnog pulsa institucije i sredine u kojoj institucija djeluje, katalizator promjena i izvor promišljanja društvenih procesa. Riječki je studij to neskriveno poželio biti, ponešto neshvatljivo potiskujući neizbjegjan strah pred stvarnošću koja nas uči kako je u prirodi totalitarnih društvenih ustroja, kao i onih s demokratskim licem i totalitarnom stražnjicom, da taj složeni i odgovorni posao institucionalnog filozofiranja promaknu u metu neprekidnih pritisaka: kako onih prividno unutarfilozofskih, prikrivenih obrazinom pravo-

na. Studij filozofije srž je grupe *bumaniora*, temelj postojanja sveučilišne sredine i stoga simbolički osjetljiv na svaki, pa i najmanji, udar *odozgo*, bilo na dnevopolitičkoj relaciji metropola-provincija, bilo na onoj teorijskoj: središte-rub.

Nečista savjest

Riječki je studij filozofije u startu bio najsmešljeniji u nizu sličnih korisnih, ali sadržajno i kadrovski neujednačeno provedenih projekata Kalogjerina tima. Uzrok je hrabra odluka o prigrljivanju autonome i dostatno obrazovanje skupine riječkih filozofa liberalnije orijentacije u mjestimice misaona ispušnana, oportunistička i sluganski pravovjerna njedra riječke akademiske obitelji. Bio je to kadrovski potез koji će se dugoročno možda pokazati najmoralnijim odabirom agilnog i ponešto kontroverznog dekana, ali i klicom sukoba s mentalnom strukturon koja ne opršta suvereni žensko etički aktivizam Snježane Prijić ili bockavo razglasbanje o totalitarizmu i liberalizmu, u privremenoj sprezi s izravnim političkim oporbenjaštvom i *a priori sumnjivim* manjinskim liderstvom Elvia Baccarinija. Najmanje, pak, dvojni ima u procjeni položaja neslužbenog predvodnika riječkog filozofskog kruga liberalnije orijentacije, odbacivanog Nenadu Miščeviću, koji se svojim prilično

vještima međunarodnim plasmanima već godinama sirotom hrvatskom kulturno-političkom establismentu vraća kao nečista savjest.

Da bi u zadanim simboličkim, organizacijskim i kadrovskim koordinatama ovaj provincijski skandal zaživio punim životom bila mu je potrebna kulturno-politička logistika vladajuće pamet. Taj podlije kanclerijski i kavanski *zovkizam* kojem je glavni posao raskrinkavanje i denunciranje nepočudnih filozofijskih matrica provlačio se kroz diskusiju o osnivanju i naravi filozofijskog studija pri Hrvatskim studijima, o eventualnom smisljenom kadrovskom neobnavljajućem Odsjeka za filozofiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta, o stanju zadranske filozofije po odlasku Miščevića i njegovih pulena pa na koncu (u širem smislu) i o kazni koju jedan umirovljeni marksist humanističke orijentacije mora platiti za svoj ljudske i razumljivo nemoćni bijes pred ulizivačkom knjižničarskom svinjarjom — bijednim *li-brocidom*. Zavist i neurotska čangričavost autističnih sveučilištaraca poprima u sustavu odlučivanja i finansiranja forme administrativnog pritiska, prešutne ucjene i selektivne (u sluganskem smislu) financijske kapaljke.

Verificirani pomaci

Javna je tajna da su se sve koriocene promjene na riječkome Pedagoškom, a sada Filozofskom fakultetu u koordinatama naše *društvene zbilje* morale oslanjati na neinstitucionalne centre kulturne i političke

moći. Time su implicitno pokazale svoju nužnu i dijelom razumljivu, ali stoga ne i manje opasnu, uklopljenost u dnevopolitičku igru vladajuće strukture. Možemo reći da istaknuta sveučilišna *persona* i bivša rektorica ubrzano, čini se, gubi svoju simboličku snagu. Preživješi lokalnu stranačku diverziju lokalnih *mladih snaga* pod desnokraljačkim metropskim *utjecajima* i doživješi poludisidentski raskid moćnog člana i predvodnika svog primorskog lobija s poglavarem saveza duhovnih obnovitelja, ta je *Persona* bila tek spomenuta u kadrovskoj križaljci oko mjesta ministra znanosti. U sklopu kozmetike predizbornih promjena pala je žrtvu izbora naoko privlačne i moderne ministrike koja svojom privlačnošću i modernošću ipak neće bitno novoga ponudit izmučenoj četverogrboj devi hrvatskih sveučilišta. Lokalni sveučilišni, posebice kadrovski utjecaj te Persone, još uvijek je, međutim, nezanemariv, pa će biti zanimljivo pratiti finu mrežu predizbornih i postizbornih odnosa unutar tog dijela hrvatske vladajuće kulturne politike. U tom je svjetlu pitanje koliko će ekvilibristika Kalogjerina tima, ali i drugih moćnih i mahom pravovjernih pripadnika riječkih humanističkih krugova, uspjeti očuvati ono što je Rijeci i Riječanima najvažnije: dobro ustrojenu i raznovrsnu ponudu humanističkih i društvenih studija.

Posljednjih su, naime, mjeseci pažljiviji promatrači mogli primijetiti znatne i uvidom javnosti verificirane pomake riječkog Filozofskog fakulteta u odnosima s ponešto tvrdoglavom lokalnom oporbenom samoupravom, koje je, uz praktičnu i finansijsku te osobnu prepirku glavnih sudionika, ipak opterećivao i odnos lokalnih političkih lobijskih i njihovih zagrebačkih podružnica. Novinari ustrajno dojavljaju o ubrzanom i pragmatičnom javnom dokazivanju znanstvene relevant-

Simbol obnove

Od zakladne je važnosti činjenica da svi ti potezi dugoročno učvršćuju nade u opstanak i razvoj barem umjereno kvalitetnih društveno-humanističkih studija u Rijeci. Priklanjanjući se (barem deklarativno) trendu međunarodne standarizacije ti potezi manjim dijelom anuliraju znanstveni i moralni teret konceptualnih i kadrovskih kompromisa same institucije i njenih uposlenika. Borba za studij filozofije, kao simbol projekta obnove institucije, ali i riječkog znanstvenog i visokoškolskog života pokazala se ne samo kao javni sraz politike i struke, već i kao unutarnji sraz znanstvenih i organizacijskih ambicija s nužnim, mada odioznim, političkim kompromisima. Preživjeti osjetljivo izborno razdoblje, u kojem niti jedna stvarna ili simbolička krada ne prolazi nezapaženo od javnosti, te pritom polučiti još koji znanstveni ili organizacijski uspjeh bez velikih gubitaka bit će velik ispit profesora. Važno je da pri tome ne budu sami u kaši koju su zakuhali u najnepovoljnijem razdoblju za hrvatsku znanost i u nesigurnom vremenu stidljiva buđenja svih građanskih i intelektualnih osjetila što ukazuju na svepristupni *zadab ocvalog imperija*.

Putopis s juga

Rat je u svima nama

Kako se zaštiti od permanentnih susreta s traumama i što s rupama u glavi i srcu

Grozdana Cvitan

Uz četvrtu školu traumatologije, Interuniverzitetски centar Dubrovnik

Sve čekamo ne bi li oni uskoro prestali pa da i mi krenemo. Da i nama krene — objašnjava mi zavisnost kretanja konobar u *Malom Imperijalu* u kojem su trenutno smješni psihijatri koji se bave traumama i naftaši koje zanima menadžment, a svi istovremeno pokušavaju u Interuniverzitetском centru u Dubrovniku usavršiti svoja znanja ne bi li ostali ukorak sa svjetom u svojim strukama, ublažavajući usput teška predviđanja o nadolazećoj sezoni i još jednom iznevjerljom očekivanju ionako osiromašenih Dubrovčana.

A ne krene li *Mali Imperijal* Grad neće obnoviti ni veliki, *Grand Imperijal* i opet će sve ostati po onomu što naglas za mene, za sebe razmišlja Andro, uokvirujući slike dubrovačkih umjetnika u Galeriji *Ars longa vita brevis* na praznoj pijaci Prid Dvorom: *Lani smo misili da je loše, a sad vidimo da je lani bilo još dobro kako može biti. Ma sredit će se to, ali tako će opet smrči za svu onu propagandu. Opet ispočetka*.

Kava s mlijekom u obližnjim kafeterijama uobičajen je pet kuna, a prazne stolice zjape. Sve drugo skupo kao i drugdje, kisela voda i više. Razmišljajući o svojoj situaciji između Kosova i Neuma, Dubrovčani žive između carina. Onima na sudbinu i onima na granici Dubrovačko-neretvanske županije i Hercegovačko-mostarske veže, županije ili kantona. Una-

kraj i ospozobljavati ih za daljnji život u društvu. Izraelsko stanje opreznog mira i paralelnih rješavanja različitih potreba vojnika, ali i drugih građana, zbog nakupljenih trauma i agresije, mogu poslužiti kao primjer, ako već ne uzor, jer riječ je ipak o različitim i prilikama i iskušnjima. U krajnjoj liniji, profesionalna vojska i dečki u tenisicama iz ulice počinjali su sasvim drukčije, a čini se, drukčije i završavaju sa svojim traumama. Danas to oni iz davno poderanih tenisica uglavnom priznaju samo skupinama psihijataru koji neopterećeni naputcima »odozgo« imaju hrabrosti i volje pomagati žrtvama trauma, postajući i sami žrtve.

Za daljnji mogući rad stručnjaci organiziraju razmjenu iskustava kao što je ova škola koja se već četvrti put održava u Dubrovniku. Počela je, naravno, tijekom rata. Rad škole osniva se na skupinama kao pozatoj, ali i ekonomičnoj metodama ove vrste permanentnog obrazovanja u struci. Među stručnjacima za dušu okupljenim u Dubrovniku put ide od konstatacije da je rat u svima nama bez obzira gdje se u njemu fizički nalazili. On treba izroniti na površini i postati ne samo tema razgovora, nego i dati odgovore na sva pitanja koja je u ljudima postavio. Vratiti se u mri puno je složenije od konstatiranja trenutka u kojem su zašutjela ubojica sredstva po bojišnicama. Oluje u ljudima su ostale. I one izbijaju teško, kroz dugu vrijeme. Kada će izbiti i kako ih dočekati, kako se zaštiti od permanentnih susreta s traumama, kako prepoznati i svoje, neočekivane, a ne samo tuđe... Drugo je opet pitanje što je naše iskustvo u ukupnosti svjetskog iskustva traume i njezina liječenja. Zanimljivo je znati da, primjerice, švicarski psihijatar, koji se bavi problemima prognaničkih trauma u izoliranim uvjetima (u prostoru koji stres nije izazvao i ništa u njemu na stres ne podsjeća), ima jednog pacijenta dnevno, ali što to vrijedi ili pomaže psihijatrima u Hrvatskoj? Tko je taj jedan među

onim mnogobrojnim koji se obraćaju svakom našem liječniku? Naravno mnogobrojni su i oni koji uspiju dobiti terapiju. S novim potrebama stručnjacima su otvorene i nove šanse pa je novi i postdiplomski studij iz psihotraumatologije (institucionaliziran s početkom rata kod nas).

Odgovornih nema na telefonu

U sve te razgovore situira se bijeg ili nestanak Antuna Masle iz zatvora u Crnoj Gori. Konobari su čuli od nekih žena da je već u Dubrovniku. Hoće li mu sad domaće prijetnje (a za koje se priča da su mu se događale u Dubrovniku) izgledati manje ili lakše u odnosu na one kojih se upravo oslobođi?

Oblaci povremeno prijeđu iznad sparnog grada u kojem nema ni kiše ni gužve. Kazališni plakati najavljaju višendan repertoar *Gordonija* i *Šehovića*. Istog dana bilo je predstavljanje Klainove knjige *Psihološka medicina* i koncert Beethovenovih skladbi u izvedbi Dubrovačkog gradskog orkestra. I dok su Đuro Tivković i glazbenici još muzicirali u Kneževu dvoru, Gradska kavana se zatvarala. Golub je već hrkao (to valja ipak nije gužvanje) smješten u praznjo niši za nekog nestalog sveca u vratima što sa Stradunom vode u Ulicu svetog Dominika. Noću su golubi sami (vjerojatno ne samo u Dubrovniku) za razliku od osamljenog para, koji prilично glasno raspravljaju među toliko osmisljenog kamena sa svih strana. Žamori pripadaju tim prostorima; jasne riječi od njih odudaraju nepriličnošću. Prolaze oni, a onda je jedan tih par isetao psa. Mu potiho priča da je i u njezine majke na Pločama jednako toplo kao i na Pilama. Opet mir u kamenu. Čini se svježijim u kamenu. Nedostatak ljudi u prostorima uvijek poziva na razmišljanje o povijesti. Povjesničare pak, uz diplomate i psihologe, doktor Volkana smatra važnim u svojim pokušajima spašanja među skupinama koja su pokidale odnose među sobom. Upravo s njima najviše radi u svojoj školi u Virdžinji. Naravno, spremajući ih za pomirenja, odnosno spašavanja, ponaječe brine o narodima. U samoti i tišini ovog lipanjskog Dubrovnika grad je s jedne, a svijet s druge strane. Ali zovu turizam i ne konzultiraju psihijatre.

Sve što se zove prometom na jugu u subotu pri povratku omeđeno je Neumom južnije i vinkošću napuštanjem Splita. Pokušaj brojanja automobila sa stranim registarskim tablicama propao je — nije ih bilo. Možda u svijetu još nisu utvrdili gradivo prestanka rata u susjedstvu. Našem i njihovom.

Na Čiovu i dalje živi uz domaće i nova, ratna i poslijeratna kategorija stanovnika, vječnih vinkošća. Godinama, naime, u nekim napuštenim vinkošćima stanuju prognanci iz Bosne. Kako su naselja planirana za odmor postala stalno utocište prognanih, ostaje pitanje hoće li i prognani ostati u stalnom odmoru od stvarnosti? Domaći kažu: *Stalno mijenjaju aute*.

U Šibeniku neka drvena ograda oko dijela Kazališta kojem »prije« popravak već nekoliko godina. Kad 19. lipnja počne Festival djete-ta će opet biti novinarsko pitanje, a vjerujem da je odgovor moguće prepisati od lani ili preklani. Zavisno od inspirativnije nade u prošlosti koja na ovim tužnim južnim prostorima samo biva potrošena i preseljena u budućnost. Koliko je dugo moguće?

Priča s Čiovu nastavlja se u Kninu. Moji ratni prijatelji, koji su povjerovali u to kako ih u nekim manje atraktivnim mjestima čeka dom i život, danas još manje znaju gdje su, nego prije nekoliko godina. Jer su sva njihova rješenja za stanove poništena i oni ponovo pišu molbe, a onda do besvijesti nazivaju Ministarstvo obrane i Ministarstvo za branitelje. Odgovornih za njihove slučajevje nakon napisane molbe više nema. Jedan mi par priča kako im je dozlogrdno nazivati, a onda putovati u Zagreb, osjećati se nezaštićeno, čekati kad će netko pozvati na njihova vrata... Odlučili su napustiti stan i vratiti se u Zagreb u podstanarstvo. Bolesni su i ovise o liječnicima, a medicina u Kninu je kerov... Tu on zastaje, a onda mijenja temu, što rade svi nositelji PTSP-a dok mogu. U privremenim ili trajnim stanovima ostaju njihove spomenice domovinskog rata 1990-1992. godine, dok oni sa svojim tegobama iskaču kroz prozore, kroz rupe u glavi i srcu, presvlače vlastitu kožu u seobi duša. Odgovornih za to nema na telefonu. Oni se odmaraju osigurani video-kamerama.

Stipendije na Internetu

Dvanaest škuda potpore

Potrebno je samo dvanaest kuna za sat vremena surfanja Internetom, malo dobre volje te poznavanje engleskog da biste saznali tko, kome i zašto dodjeljuje stipendije

Marija Antunović

Prodana duša arhaizam je u hrvatskom jeziku i poimanju svijeta, a traženje prijedora od trulih kapitalista u današnjem je doba uobičajena i normalna pojava. Na Internetu se nudi na tisuće stipendija talentiranim i manje talentiranim ljudima za školovanje ili usavršavanje izvan granica svoje zemlje. Većinom su potrebne dobre ocjene i udovoljavanje nekim uvjetima. To se najčešće odnosi na to da se mora imati (ili se bar pretvarati da se ima) ogroman interes za kulturu, ljude i za sve ono što sačinjava zemlju u koju se (besplatno) želi otići. Ponekad čak ni to nije potrebno, jer se stipendije dijele i na osnovu pripadnosti spolu (naravno, ženskom biću kojem je u vlastitoj zemlji uskraćeno školovanje), etnički manjinskoj skupini, vjeri, rasi ili društveno marginaliziranoj skupini poput homoseksualaca. Poznati televizijski voditelj David Letterman, na primjer, daje stipendije studentima s prosjekom ocjena - C (ekvivalent bi u Hrvatskoj bio prosjek od 2,5). No, to je ipak samo za Amerikance koji, za razliku od Hrvata, shvaćaju osnovne pojmove ekonomije i dobrog poslovanja, pa na Internetu imaju i stranicu *Academic Scholarship Services* koja za 49 \$ nudi popis od oko četrdeset tisuća različitih vidova finansijske pomoći i upotpunjuje se svake godine. Čak idu dotele da nude 100 \$ odštete ako se ne dobiće bar 150 \$ finansijske potpore.

Dok se Hrvati ne sjete da dobre ideje nije loše kopirati, njihov je pomladak osuden da u jednu ruku zgrabi miša, u drugu rječnik engleskog jezika i krene u nepregledne prostore *cyberspacea* u potrazi za svojom stipendijom.

Suradnje

Republika Hrvatska, ili točnije Ministarstvo znanosti i tehnologije, nudi stipendije za stručno usavršavanje ili istraživačke boravke u zemljama koje su to čak spremne i platiti. Na primjer, Francuska Republika u suradnji s već spomenutim hrvatskim Ministarstvom nudi kratkoročne stipendije za naše državljanе do trideset pet godina starosti koji »rade na projektima znanstvene i tehničke suradnje između francuskih i hrvatskih znanstvenih ustanova iz područja prirodnih, tehničkih ili humanističkih znanosti«. Boravak u Francuskoj traje od jednog do dva mjeseca, a potrebna su obrazloženja tipa »zašto baš ja i zašto baš Francu-

ska«, neizbjegna domovnica i poznavanje francuskog i/ili engleskog jezika. Nažalost, prijave za

cijeske pomoći državljanima Hrvatske za školovanje ili doškolovanje u njihovim zemljama. Naravno da su to stipendije koje se

pretežno nude za proučavanje kulture i jezika ponuđača novaca te se može i očekivati da je potrebno znanje jezika zemlje u koju se želi otići, iako se engleski pokazao kao univerzalna alternativa. Govoreći o engleskom, *British Council* nudi cijeli niz programa usavršavanja engleskog jezika, kao i tzv. *Asistent program* gdje dobitnik stipendije, dok uči engleski, u britanskim školama i fakultetima predaje o/na materinjem jeziku. Naravno, potrebna je konzultacija potencijalnog asistenta s hrvatskim Ministarstvom školstva. Britanska vlada također nudi stipendije, a o svemu možete dobiti detaljnije obavijesti u:

British Council, Ilica 12, 10000 Zagreb, tel. 01 / 481-3700

Američka ambasada (koja jedina ima site u Hrvatskoj: www.usembassy.hr) nudi informacije o američkim stipendijama za hrvatske državljane. Najpoznatija je vjerojatno Fulbrightova stipendija koja radi na povezivanju Amerikanaca s ostatkom svijeta. Ustanovljena je prije pedeset godina i godišnje nudi skoro pet tisuća stipendija za studente, učitelje, profesore i profesionalce. Možda je zanimljivo spomenuti da je među dvjesto tisuća Fulbrightovih stipendista i općepoznati Boutros Boutros Ghali. Za školsku godinu 2000/2001. nude se dvije stipendije za predavanje ili istraživanje na polju antropologije, američke povijesti, turizma, filozofije, klasične glazbe itd. Stipendirana posjeta Americi tražala bi od pet do devet mjeseci.

Za sve detaljnije obavijesti o Fulbrightovu programu i ostalim stipendijama Američke vlade:

školsku godinu 1999/2000. prošle su u veljači.

Ministarstvo vanjskih poslova Republike Italije također nudi (bolje rečeno nudilo je, jer je i tu rok bio do veljače) stipendije za školsku godinu 1999/2000. građanima Republike Hrvatske do trideset osam godina života za usavršavanje u Italiji. I od njih se tražilo obrazloženje razloga za odlazak u Italiju, preporuke i poznavanje talijanskog jezika. Kraljevina Nizozemska nudi stipendije za Hrvate do trideset pet godina za studijske boravke, znanstvene posjete u trajanju od pet dana do tri mjeseca. Potrebna je preporuka iz Nizozemske, preporuke iz Hrvatske i poznavanje nizozemskoga i/ili engleskoga.

Ministarstvo općeg i profesionalnog obrazovanja Ruske Federacije daje stipendije za dodiplomske, poslijediplomske i doktorske studije za sva područja, osim (kako li znakovito) kulture i umjetnosti. Rusi također upozoravaju da se od njihove stipendije ne da baš lagodno živjeti, pa se kandidatima preporučuje da imaju bar sto vlastitih dolara za životne troškove. Može se i u Kinu, jer Kinesko sveučilište u Hong Kongu ima stipendije za one željne studiranja kineskog jezika i azijskih studija. Dobrodošli su svi koji govore engleski i/ili kineski (mandarinski ili kantonski). Nevolja je u tome što, iako se mogu prijaviti svi koji imaju bar jednu položenu godinu na nekom studiju, Kinezi traže i potvrdu o savršenom zdravstvenom stanju i nude samo 50% školarine. Željni egzotike mogu se raspitati i o stipendiji koju nudi Japanska vlada, koja također traži poznavanje jezika (japanskog, dakako), ali će i engleski poslužiti u prvih šest mjeseci boravka kada se nauče (bar) osnove japanskog.

Republika Hrvatska uspostavila je suradnju s brojnim zemljama koja omogućuje mlađim znanstvenim novacima, stručnjacima željnim magistarskog ili doktorskog naziva usavršavanje na mnoštvu instituta i institucija najrazličitijih profila. Strah od silnih zahtjeva poznavanja engleskog jezika opravдан je jer ga treba dokazati vrhunskim rezultatima nekog od priznatih testova kao što su TOEFL ili *Cambridge Certificate of Proficiency*. No, grčeviti stisak rječnika zasad nije potreban jer ove podatke možete pronaći preko CARNet-a, a za dodatne informacije:

Ministarstvo znanosti i tehnologije
Trg J. J. Strossmayera 4, 10000 Zagreb
tel. 01 / 459 44 44

Veleposlanstva

Uz već spomenuto Japansku vladu, većina veleposlanstava smještenih u Hrvatskoj preko svojih kulturnih centara ili u suradnji s Ministarstvom znanosti i tehnologije nudi neki vid finan-

Public Affairs Officer, American Embassy, Ulica Andrije Hebranga 2, 10000 Zagreb

S one strane Oceana dolazi još jedna ponuda. Za talentirane pretendente na titulu dr. sci., *The Simon School of Business Administration* na *University of Rochester* nudi punu stipendiju i do 22.000 \$ za troškove života. Traže se stručnjaci na polju menadžmenta te kompjutorskih i informacijskih sustava.

Informacije: <http://www.sbs.rochester.edu/>

U Britaniji *University of Sussex* nudi cijeli niz poslijediplomskih studija uz mogućnost finansijske potpore. Te informacije možete naći na stranici fakulteta, koji vjerojatno nije ni jedini s takvom ponudom, pa ne ispuštajući rječnik, prionite uz miša.

Studentima sklonijim njemačkom jeziku, DAAD/Deutscher Akademischer Ausstauschdienst (Njemačka služba razmjene studenata) nudi postdiplomske studije iz ekonomije, matematike, agronomije, zdravstva i školstva. Zainteresirani koji mogu sami platiti studij ili su dobili stipendiju iz nekog drugog izvora također su dobrodošli. Unatoč sklonosti njemačkom jeziku, engleski je još uvijek obaveza i potrebnii su visoki rezultati kod polaganja TOEFL ili IELTS testova. Natječaj još traje pa mlađi od trideset dvije godine i zainteresirani, uz valjan razlog o savršenstvu vlastite kandidature, mogu se obratiti u Njemačku ambasadu ili poslati e-mail direktno na AST@daad.de.

Fondacije pojedinaca i organizacija

Zainteresirani za proučavanje grčkog jezika, filozofije i umjetnosti mogu se obratiti Fondaciji Alexandra Onassisa. Stipendije se nude za jednomjesečni boravak u Grčkoj radi istraživanja te za tri do šest mjeseci suradnje s grčkim institucijama i fakultetima za stručnjake iz Hrvatske (u biti za sve ljudje dobre volje koji nisu grčki državljanii). Nudi se i financiranje dvomjesečnih posjeta osnovnoškolskim i srednjoškolskim učiteljima grčkog, kao i jedno-

godишnjeg rada na doktoratu iz grčke umjetnosti. Onassis plaća prijevoz do Grčke i natrag, smještaj u hotelu i novac za troškove života za vrijeme trajanja posjeta Grčkoj. Znanje grčkog nije uvjet ali je prednost kod razmatranja molbi. Rok je prijava za školsku godinu 1999/2000. prošao, ali prijave možete dobiti na adresi:

Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation, Aeschinou Str. 7, 105 58 Atena, Grčka

Rockefeller je još jedan bogataš koji nudi stipendije te svojom Fondacijom potpomaže studiranje etnografskih znanosti u trajanju od jedne do tri godine. Dodatne informacije:

Rockefeller Foundation, 1133 Avenue of Americas, New York, NY 10036, USA

Švicarski Nestle nudi stipendije za proučavanje ljudske prehrane, a dodatne informacije o svemu dostupne su na sljedećoj adresi kada god želite jer nema određenog roka prijave niti određenog trajanja financiranja.

Nestle Foundation, The Study of the Problems of Nutrition in the World, 4 Place de la Gare, P. O. Box 581, 1001 Lausanne, SWITZERLAND

Skloniji umjetnosti i željni proučavanja bioloških znanosti, antropologije, povijesti umjetnosti, povijesti znanosti i tehnologije te socijalne i kulturne povijesti koje mogu proučavati od šest do dvanaest mjeseci mogu se obratiti na adresu:

Smithsonian Institution, Office of Fellowships & Grants, Smithsonian Institution, L'Enfant Plaza, Suite 7300, Washington, D. C. 20560, USA

Dakle, miša u ruke!

Tel: (03) 581 1070	Područje istraživanja: Prirodne znanosti, tehnologija i medicina
Trajanje: 3-6 mjeseci	

National University of Singapore Research Scholarships

The Registrar

National University of Singapore

10 Kent Ridge Crescent, Singapore 0511, Republic of Singapore

Tel: 7756666

Fax: 7786371

Dodiplomske stipendije

Trajanje: 1-3 godine

Royal Norwegian Council for Scientific and Industrial Research	Područje istraživanja: Sva područja primjenjenih znanosti i tehnologije
--	---

Sognsvien 72, P. O. Box 70, Oslo 8, NORWAY

Tel: 47 2 23 76 85

Fax: 47 2 18 11 39

Područje istraživanja: Sva područja primjenjenih znanosti i tehnologije

Trajanje: 1-2 godine

University of Queensland Postdoctoral Research Fellowships	Head, Dept. of Biological Sciences, Health Sciences, Humanities, Physical Sciences & Engineering or Social Sciences
Queensland, 4072, AUSTRALIA	Tel: (07) 365 1111

Područje istraživanja: Biološke znanosti, zdravstvo, društvene znanosti, fizičke znanosti, tehnologija.	Trajanje: 2 godine
---	--------------------

Eisenhower Exchange Fellowships, INC

Program Officer

256 South 16th Street, Philadelphia, PA 91902

Tel: (215) 546 1738

Fax: (215) 546 4567

Područje istraživanja: Sva područja, osim umjetnosti

Trajanje: 3 mjeseca

Prijave predati u Američku ambasadu

Marine Biological Association of the United Kingdom

The Director

The Laboratory

Citadel Hill, Plymouth PL1 2PB, United Kingdom

Tel: (0757) 669762

Fax: (0757) 226865

Područje istraživanja: Biologija i fiziologija mora

Trajanje: do 5 mjeseci

Nema roka, ali prijave se moraju predati godinu dana unaprijed

Matsumae International Foundation

Shimpei Fujimaki 33F Kasumigaseki Bldg., 3-2-5 Kasumigaseki Chiyoda-ku, Tokyo 100 JAPAN

ATTACK!

Ulice ljudima

ATTACK! je na okupu i vrlo je motiviran

Agata Juniku

Autonomna tvornica kulture (ATTACK!) inicijativa je koja svojim djelovanjem nastoji stvoriti prostor alternativnim umjetničkim i društvenim sadržajima. To je prostor u kojem mladi ljudi imaju mogućnost izraziti svoju kreativnost i pozitivno kanalizirati energiju. ATTACK! djeluje kao zbir manjih skupina, teamova koji se okupljaju pod jednim imenom i s istom idejom, a svaki djeluje u vlastitoj interesnoj sferi: FAKI®, Newsletter, Radioemisija, Cyber Attack, Infoshop, Diskusije, Videoprojekcije... o vama ovisi kako će se nastaviti ovaj popis. Dodite, uključite se aktivno u kreiranju svakodnevice! Posjetite nas svaki dan od 10 do 18, pište e-mailom, učlanite se, dodite s idejama, energijom i dobrom voljom.«

Tako attackovci pišu sami o sebi. Iz teksta je jasno tko su, što rade i čemu se nadaju. Nije, međutim, uopće jasno — gdje su. Odnosno, kamo to treba doći i ponuditi ideju. I upravo u tome je njihov najveći problem. Trenutno i privremeno, samo zahvaljujući dobroj volji Antiratne kampanje, smješteni su u Gajevoj 55. No, njihova beskućnička priča traje već dve godine.

Inspirirani konceptom *privremenih autonomnih zona* njujorske alternativne scene i slavnom *Tvornicom* Andyja Warhola, Vesna Janković i Dejan Kršić su s nekolicinom sumišljenika okupljenih oko lista *Arzin* inicirali *Autonomnu tvornicu kulture* (ATTACK!) još krajem 1997. Prva sredstva za preživljavanje osigurana su utrškom s buvljaka što su ga organizirali na Trgu Francuske Republike, nakon čega su iznajmili prostor u Hebrangovoj. Sve bi vjerojatno bilo u redu da vlasnik prostora nije u novinama pročitao jedan članak o ATTACK!-u i iz njega mudro iščitao »strašnu istinu« — da su njegovi podstanari zapravo sve sami anarhisti i lezbijke. I kao takve ih, a što bi drugo, odmah istjerao iz svoje kuće van.

Mi smo anarholezbače

Podstanari su odgovorili mirnom uličnom *akcijom-reakcijom* u kojoj su od pridruženih građana prvi put dobili javnu podršku. Vesna Janković smatra da je ta akcija sjajno pokazala konzervativnost sredine, ali ujedno i hrabrost građana koji su se usudili tu istu sredinu šokirati, noseći bedževe s tekstom *Mi smo anarholezbače*.

Razdoblje od veljeće do srpnja 1998., attackovci pamte kao svoje *zlatno doba*. Relativno mirnih pet mjeseci preživjeli su u prostoru tvornice *Biserka* u Heinzelovoj ulici. Organizirali su performanse, čitaonice, videoprojekcije, predavanja, kružoke i ženske nedjelje, stvorili solidnu fanzinsku scenu, a u istom prostoru održavala su se i predavanja Mirovnih studija. Dvije akcije koje su im priskrbile dobru reputaciju i u vrlo *mainstream* kulturnjačkim krugovima bile su izložba *Tvornica igračaka* i 1. festival alternativnog kazališnog izričaja. Situacija je prestala biti idiličnom kada su attackovce napali *skins*, baš nekoliko dana prije Festivala. Vlasnik se ponovno uznenirio i zamolio ih da do isteka ugovora »striktno ograniči svoj program«. Sljedeća postaja iznajmljena je u ulici kralja Držislava do ožujka ove godine. ATTACK! nije produžio ugovor jer je očekivao da grad Zagreb ispunji neka obećanja.

Off the record/off the budget

Gradski ured za kulturu, to jest Mladen Čutura i Davor Žagar, kaže Vesna Janković, načelniku su podršku attackovcima dali još na samome početku. Čak im je, navodno, iz taktičkih razloga, predloženo privremeno skotviranje. Usmeno su pojavili dobili za sve aktivnosti, a naročito za FAKI i za *Guy pride parade*. Istom prilikom rečeno im je da rade više od KIC-a. Ali, sve je to ostalo *off the record*, pa tako i *off the budget*. Jedinu konkretnu posljedicu dobre volje grada Zagreba spram ATTACK!-a predstavlja dva puta po sedam tisuća kuna za kazališnu djelatnost, čime je djelomično isfinanciran 2. FAKI. Što se tiče prostora, komunikacija na osovinu Grad-ATTACK! za sada je završila obaviješću Gradskega ureda za upravljanje imovinom da se raspisuje natječaj. Pa tko voli nek izvoli.

Inače, u europskim zemljama skupine slične ATTACK!-u potpomažu gradske institucije bar utoliko što im daju besplatni prostor. Neke su čak uvrštene u program za nezaposlene, što članovi grupe *otplačuju babysittingom*, popravljanjem bicikla i sličnim servisima. Neke pak sretnije *autonomne zone* dobivaju ogromna sredstava od Europske unije i funkcioniруju vrlo komercijalno. ATTACK!, međutim, takav treman ne bi želio, čak i da ga može dobiti. Jer, inicijalna ideja bila je djelovati lokalno, oslanjati se na vlastite snage i na vlastitu sredinu. *Tvornica* je do sada opstala zahvaljujući Institutu Otvoreno društvo, Švedskom helsinski komitetu i — vlastitim radom.

— Bez obzira na rezultate natječaja, opstanak ATTACK!-a je neupitan. Skupina se drži na okupu, razina motivacije vrlo je visoka i smisljavaju se novi projekti za *ozivljavanje podzemlja*. Ako bude trebal, ATTACK! će se vratiti na ulice, kao što je i počeo — zaključuje Vesna Janković.

Slučajno ili ne, ATTACK! se 18. lipnja doslovce vratio na ulice, organiziravši drugu godinu za redom cjelodnevni »performance u pokretu« *Ulice ljudima!*, odnosno projekt što ga na isti dan deseci ATTACK!-u sličnih grupa u svijetu organiziraju pod nazivom *Reclaim the streets*.

Govori: Mario Kovač, voditelj Schmrtz Teatra S nama se ne da raditi

Koje od zagrebačkih kazališta ima interakciju s publikom?

Agata Juniku

Jedna je od najkvalitetnijih i najekspresivnijih akcija ATTACK!-a Front alternativnog kazališnog ispada (FAKI) iz koje je početkom prošle godine nastao Festival alternativnog kazališnog izričaja (FAKI). Kako se to dogodilo i s kojom idejom?

— Autun Gracin, Marko Zdravković i ja smo u okviru *Fronta* pokušali stvoriti scenu alternativnih, underground, nezavisnih i amaterskih kazališnih grupa. Napravili smo bogatu arhivu o tim grupama i uspjeli ostvariti ono što je najviše nedostajalo, a to je komunikacija između njih. S obzirom da sve skupine imaju slične probleme, a mi smo već imali prostor, odlučili smo napraviti festival. FAKI-ju je namjera bila predstaviti što ti ljudi rade. Nije bilo nužno da se netko bavi alternativnim teatrom, nego nam je bio bitan način na koji skupina funkcioniра, kao i njen svjetonazor. Tražili smo ljude koji iz nekakvih ideologija — političkih, ekoloških, seksualnih, religijskih — rade to što rade.

Krajem svibnja organizirali ste i 2. FAKI. Je li bilo kakvih pomaka u odnosu na prvo izdanje?

— S obzirom da smo se više bavili tehničkim problemima, na 1. FAKI-ju smo malo zapostavili međusobnu stranu pa je on prošao u doista neobaveznjoj, gotovo prijateljskoj atmosferi. Forsirali smo ulične performance, pa je došlo nešto ljudi i sa strane. Međutim, dosta ljudi se nakon toga ohrabriло i pokrenulo svoje skupine, o nama su počeli pisati mediji. Na 2. FAKI-ju odlučili smo zadržati istu formu i ne postavljati skupinama ni kvalitativne ni kvantitativne uvjete. FAKI je jednostavno namijenjen onom teatru za koji kod nas nema festivala — uličnom, studentskom, angažiranom.

Jasno se distancirati

Ove godine napravili smo tzv. tematske dane. Ono što je bilo efektivnije — kao što su bili bočni napad na HNK ili napad na jugoslavensku

ambasadu — stavili smo na početak Festivala, što je bila dobra takтика jer smo poslije imali popunjene sve dane i financijski smo se

prijetnja. Ali postoji neki autocenzorski strah u tim strukturama koji ih koči. Osim toga, bilo bi dobro da ljudi iz raznih komisija imaju bar temeljno znanje o predstavama koje gledaju. Najviše što od njih možeš dobiti je obećanje koje se neće izvršiti. A to mi ne treba.

Kao student kazališne režije na ADU, kakve si reakcije doživio na egzorcističku akciju 'Out, demons, out', kojom je Schmrtz Teatar otvorio ovogodišnji FAKI?

— Reakcije su bile očekivane: od pohvalnih komentara do pitanja kako sam se usudio. Najduži razgovor o tome imao sam baš s intendantom HNK-a profesorom Parom koji je i moj profesor. Ražalostilo ga je što imam takvo mišljenje o HNK-u. Ja sam mu rekao da to nije išlo samo na račun HNK-a, već na simbol hrvatskog kazališta u cijelini. On, kaže, poštuje to mišljenje, ali nije u njegovoj moći baš sve. Vjerojatno on doista jest pod velikim pritiskom, ali njegov je odabir da to radi. Iako, ni sam ne znam bih li tako nešto odbio ili prihvatio. Obično, uvijek prihvatom što mi se nudi pa vidim što mogu učiniti.

Osnovan prije četiri godine, Schmrtz Teatar definitivno je bio generator nove alternativne scene. Zahvaljujući ATTACK!-u, ta scena je dodatno oživjela. Vaša je misija u neku ruku, dakle, pri kraju. Ipak, najavljujete velike projekte za početak stoljeća?

— Ono čime ćemo vjerojatno krenuti u dvadeset prvo stoljeće bit će obilježavanje ikona dvadesetog stoljeća, ali onih apsolutno opskurnih ili nepoznatih ili poznatih u određenom trenutku. Kako smo mi oduvijek koketirali s idejama da svatko može biti umjetnik i kako je dosta naših ranih radova bazirano na ljudima iz *undergrounda*, bavit ćemo se ljudima za čije živote mislimo da su važni u umjetnosti. Jedan od njih je Wayne Bobbit — netko tko je iz ničega postao globalna ikona. Inače, smanjiti ćemo hiperprodukciju i nakon 2000. pod imenom Schmrtz Teatar nastupit ćemo samo jednom godišnje.

A što planirate raditi pod drugim imenima?

— Hvala bogu, živimo u državi gdje je politička situacija takva da samo trebaš zaviriti iza ugla i dobit ćeš materijal za rad: ljudska prava, prava građana, civilno društvo... sve je tu. Imamo fantastičnu okolinu: nitko nije nevin, svi su krivi. Nema stranke, nema političara koji može ponosno dignuti glavu. Formalno gledajući pak, jedino što kazalište danas može ponuditi, a to je neposredni kontakt s publikom, to se ne koristi. I to je ono na čemu Schmrtz radi. Koje od zagrebačkih kazališta ima interakciju s publikom? Pa to je jedino originalno što možeš imati u konkurenciji s drugim medijima. A osim toga, imaš i ulicu.

Nitko nije nevin

Alternativno kazalište je premaršalno da bi bilo nekom direktna

Razgovor: Tomislav Petrović

Jabuka na političkom stablu

Po mišljenju gradonačelnice rad Kluba više ne dolazi u obzir

Dubravko Jagatić

Uprava kluba *Jabuka* posljednjih je godina proširila djelatnost organizirajući koncerte po Hrvatskoj i pokrećući diskografsku kuću *Jabukaton*. Budući da za *Jabukaton* snimaju *Majke*, Darko Rundek, *Hladno Pivo* i *Pips*, *Chips & Video Clips* može se reći da je to najjača kuća domaće rock-scene. No, klub u kojem je tijekom trideset godina pred tisućama članova omladine i pripadnika mlađe održano stotine koncerata, prije godinu dana zatvorio je vrata. Voditelj kluba Tomislav Petrović objašnjava kako je i zašto do toga došlo.

Omladinci u sklopu Hrvatske lige za mir osnovali su 1968. klub Jabuka u brišnoj privatnoj kuglani Ante Pavelića. Kako je poglavnik propustio izvaditi građevinsku dozvolu, klub nikada nije valjano registriran, što se danas, kada se rješava pitanje statusa i vlasništva Jabuke, pokazalo kobnim...

— Pavelićeva kuglana nije nikada upisana u zemljische knjige, tako da klub zapravo nema vlasnika. Kada su ljudi 1968. onamo ušli, pod je bio zemljan, a sve zapušteno. Prostor su uredili i normalno radili do 1989. kada se *Jabuka* preregistrirala u glazbeno-scenski klub. Tako je *Jabuka* postala društvena organizacija s dozvolom za obavljanje ugostiteljske djelatnosti. No, 1996. donesen je novi Zakon o ugostiteljstvu, a društvene organizacije postale su udruge. Mi smo se uskladili prema ta dva zakona i pozvali sve komisije na pregled. Na kraju su došli sanitari i odobili nam izdati dozvolu zbog komunalne buke koju stvara povećan broj motornih vozila naših posjetitelja.

U vrijeme preregistriranja vaše organizacije te dolaska i pregleda svih komisija gradom se proširila priča da je gradonačelnica Zagreba Marina Matulović Dropulić uzela na pik vaš klub zbog nekih osobnih interesa. Koliko su opravdane te glasine?

— Pritisci su počeli već '92., '93., no tada su to bile samo glasine. Pravi problem je nastao kada se shvatilo da postoje neki novci u gradu koji su gradani mjesne zajednice Tuškanac godinama sakupljali za svoju ambulantu. Kako se počelo govoriti o neiskorištenim novcima, te zašto još uvijek nema njihove ambulante, tako je krenula i naša priča. Predviđena zgrada za ambulantu nalazi se preko puta *Jabuke* kraj Austrijskog veleposlanstva. Iz kućice koja je ondje bila prije iseljeni su stanari te im je nađen zamjenski prostor negde na Kvaternikovu trgu. Potom se počela graditi zgrada, a čak je i postojala ploča na kojoj

je pisalo da je to objekt zdravstvene namjene. Međutim, ploča je skinuta poslije posjeće jednog novinara koji je

skati s druge strane. Naime postojeća ambulanta je u vlasništvu ljudi koji su se odlučili vratiti iz Njemačke u svoj objekt. Mi

kada nije bilo problema sa susjedima.

Tko je pravno u pravu?

— Budući da smo tu već tri deset godina, mogli bismo se pozvati na dosjelost, no to je zadnja mjeru koju kanimo učiniti. Trenutno smo zbog svega na Upravnom sudu i u dogledno vrijeme očekujemo rezultate. Čak se i Ministarstvo turizma složilo s našom tužbom, ali ni oni ne mogu ništa protiv odluke sanitara.

Mi mislimo da smo u pravu, ali pokušavamo pronaći rješenje koje bi zadovoljilo i nas i grad, jer se tim poslom mislimo baviti dugoročno.

Jeste li zatražili pomoć od Hrvatske glazbene unije?

— Dali su nam moralnu podršku i svog advokata na raspologanje koji nam nije rekao ništa novo.

Znači da ovisite o sebi i svojoj snalažljivosti?

— Da!

Jeste li ikada s gradonačelnicom otvoreno razgovarali o tom problemu?

— Tražili smo da nas primi, ali nije htjela. Mladen Čutura nam je rekao da prema svojim razgovorima s gradonačelnicom da nastavak dosadašnjeg rada *Jabuke* ne dolazi u obzir. U jednom je razgovoru na pitanje o Klubu *Jabuka*, gradonačelnica izjavila da nismo imali ni dozvola za rad što je besmislica.

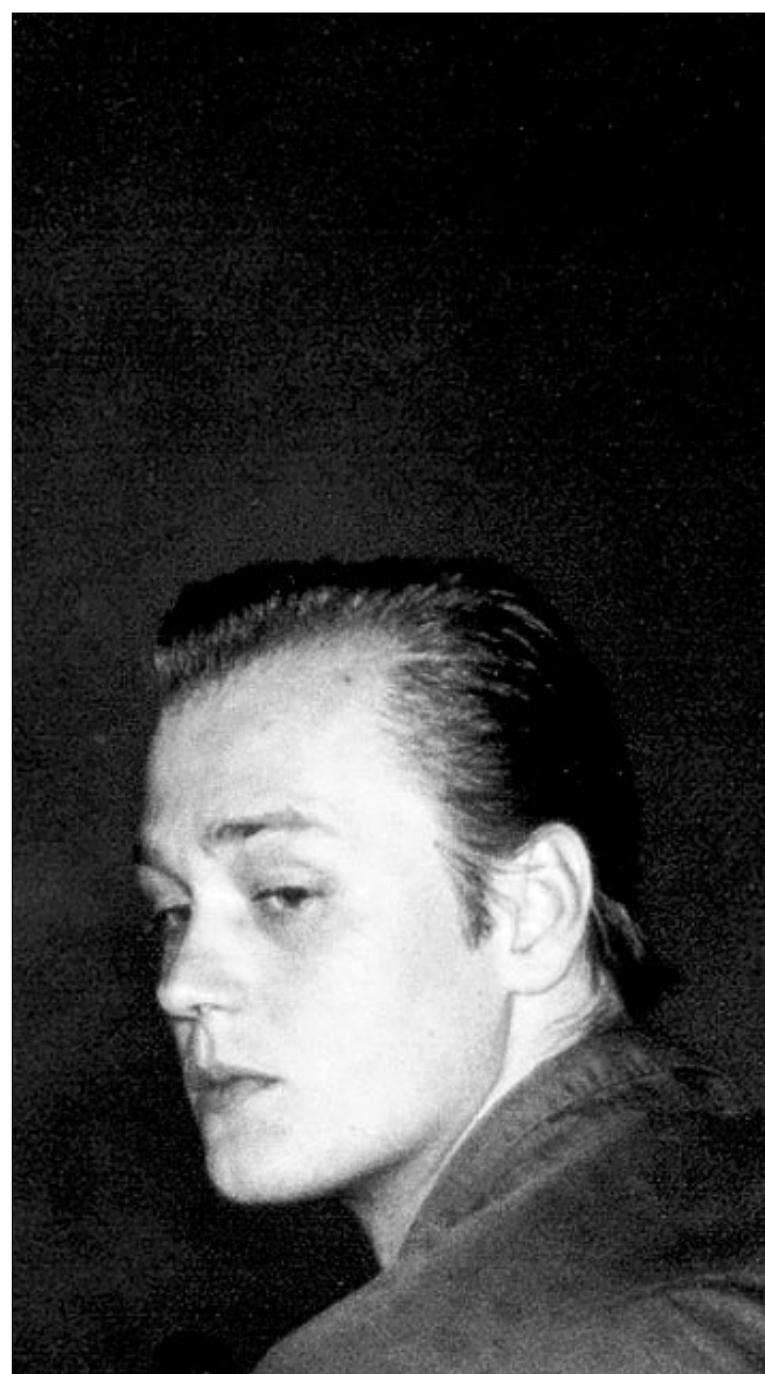
Jabuku je teško zamijeniti

Po mišljenju gradonačelnice rad kluba više ne dolazi u obzir, a može se razgovarati samo o nekoj drugoj lokaciji. Bila nam je ponudena lokacija u Tvornici *Jedinstvo*, ali ondje je jedan mali podrum koji izgleda katastrofalno. Navodno postoji i jedan veći, ali bi se trebalo uložiti previše novaca da bi se iz tog prostora nešto moglo napraviti. U međuvremenu nam se obratila i mlađe HDZ-a preko svog predstavnika koji je rekao da oni razumiju cijelu priču te da će nam pokušati pomoći pri nalaženju alternativne lokacije u slučaju da se s *Jabukom* ništa ne napravi. No za sada je sve ostalo na pričama. Do rujna ili listopada se ništa neće moći konkretne napraviti. Grad će nam navodno ponuditi nekoliko prostora od kojih bismo mogli izabrati najpogodniji, no do danas nam to nije ponudeno.

Navodno vam je i mlađe SDP-a nudila svoju pomoć?

— Već smo rekli da nama nije bitno tko će nam rješiti problem: gradonačelnica, HDZ, mlađe HDZ-a, SDP, Forum mlađih SDP-a...

Ali činjenica je da naš problem sada može rješiti samo izvršna vlast u gradu. Činjenica je isto da su nezavisne udruge studenata pokrenule potpisivanje peticije za *Jabuku* te je sakupljeno oko sedam tisuća potpisa za manje od tri tjedna. Forum mlađih SDP-a i oporbena šestorka uz sudjelovanje još nekih organizacija pokrenule su akcije urbane kulture. Nama stvarno nije bitno tko će rješiti taj problem. Važno je da ga se riješi na zadovoljavajući način. Prvo i osnovno jest da bismo mi htjeli ostati na sadašnjoj lokaciji i nastaviti s poslom. Želimo rješiti osnovne uvjete da možemo uložiti više novaca u prostor i program. U slučaju da to stvarno neće biti nikako moguće, neka nam se dā adekvatna lokacija gdje bismo mogli nastaviti raditi.

stvarno pomislio da se tamo gradi neka velika ambulanta, a napravljena je privatna kuća braće Stimac. Na mjestu na kojem su ljudima obećavali napraviti ambulantu, niknuo je privatni stambeni objekt, a ambulanta nikada nije sagradena.

Kronika pritisaka

Kako bi se riješio problem ambulante najjednostavnije je rješenje svima bila *Jabuka*. Mogu sada i otvoreno reći da je gospodin Petrač, hadzevac i bivši direktor Vinogradarske bolnice, na jednom sastanku nama objasnio da od kluba planiraju napraviti ambulantu, da je to potrebno penzionerima, te da će nam pronaći neki drugi prostor. Istovremeno nas je zamolio da u klub pustimo arhitekte kako bi mogli pogledati i izmjeriti prostor, što mi nismo dozvolili. No, oni su svoj projekt ipak napravili i to na temelju mjerjenja izvana i na osnovu sjećanja kako izgleda prostor. Potom su zatražili lokalnu dozvolu od grada što su naravno odmah i dobili, a tek kada je cijeli projekt bio gotov zatražili su i građevinsku dozvolu. Međutim, građevinsku dozvolu nisu dobili, jer im je nedostajao dokaz o vlasništvu prostora. Kako grad nema dokaz o vlasništvu, građevinska dozvola nije izdana. Zato što nisu uspjeli dobiti dozvolu, počeli su nas sti-

smo na to bili spremni. Zato smo krenuli raditi koncerte po Hrvatskoj i baviti se izdavaštvom kako bismo mogli preživjeti ovaj gadan period. Da smo samo živjeli od programa u klubu, danas bismo bili u stvarno gadnoj poziciji.

Je li sve zapelo na sanitarnoj inspekcijskoj?

— Da, oni su dobili naputak od Ministarstva zdravstva da objekti predviđeni za noćni rad koji se uskladjuju sa zakonom, ili se tek otvaraju ne smiju mijenjati zatećeno stanje. Znači, da smo sada otvorili *Jabuku* i krenuli tražiti dozvolu, dobili bismo odgovor da tu nikada nije postojalo ništa slično i da nam ne mogu izdati dozvolu. Do sada smo drastično smanjili buku, izolirali cijeli klub i potrošili na to velike količine novaca.

Nije htjela

Jesu li se susjedi ili Austrijsko veleposlanstvo ikada žalili na buku?

— Ma kakvi! Austrijsko veleposlanstvo radi danju i navečer tamo nema nikoga, a pogotovo preko vikenda. S desne strane je škola koja također ne radi navečer, iza je policija, a s lijeve strane vodovod. Preko puta su susjedi koji se nikada nisu žalili. Stoviše, njihovi sinovi i unuci kod nas su puštali muziku i nijima je zbog toga bilo draga. Ni-

Continental
Megastore vam predstavlja

Pop se ženi

Suede, Head Music, Nude, 1999.

Dina Puhovski

«Nešto staro» su balade, melankolija, androgino pjevanje, predgrade i pop, »nešto novo« — ritam i rock, elektronika, žestoki zvuci, jedna vesela pjesma, »nešto posuđeno« je dance producent Steve Osborn, a ima i plavog, odnosno blue u oba smisla — see the blue suburban dream under the jet plane sky. Ne radi se o vjenčanju, ali Suede ipak vješto primjenjuju recept mešanja elemenata, pri čemu novog ipak ima manje od starog dobrog pop zvuka. Novosti nisu svugdje dobrodošle, kao u nezanimljivoj naslovnoj pjesmi, spoju elektronske i rocka u kojem nije ostalo puno muzike, pretjerano producirano HiFi, ili u žestokom zvuku Elephant Man koji previše uzima od davnog Iggyja Popa, po zvuku i po deklamiranju teksta. Balade funkcioniраju odlično, She's in Fashion podiže atmosferu, a novi producentski »štih« se najbolje pokazao na Asbestos i Down. Tekstovi su često dirljivi, kao u Down i He's gone (be's gone and it feels like the words to a song), ponekad banalni, a ima i kritike društva (Crack in the Union Jack). Nije fatalno, ali zavodi.

Braziliero je igrač

Vinicius Cantuária, Tucumā; Verve, PolyGram Records, 1999.

Branimira Lazarin

Vinicius Cantuária, nepravdu nepoznat na ovim prostorima, nosi ime *ambassadora bossa nove*. Pjevač, gitarist, kompozitor i pjesnik, uvijek solist Vinicius je paradigm punkrovog Braziliera. Iako novi solo album *Tucumā* povrđuje hibridni žanr *bossa nove* precizno i uvjerljivo u svim konstitutivnim elementima — od acid jazza do svetih cantadora Caetana Velosa i Jobima, Vinicius ne zazire od novih žanrova. Laurie Anderson koja se u jednoj pjesmi pojavljuje glasom i violinom i Sean Lennon na basu, ne iskaču kao uglednici koji dižu Viniciusovu cijenu, nego upravo obrnuto. Vinicius Cantuária je, kažu neki, muška inačica Cesarie Evore i Cassandre Wilson, što je jako pojednostavljenja definicija. *Braziliero je jogador*, odnosno igrač, kako kaže Cantuária. Igrač od formata kojeg treba čuti.

njao (vjerojatno manje od govor) i komunikacija bi mogla biti moguća. Doduše vidjeli smo ga u SF često dosta uvjerljivo, ali mu

Bianchi. U tome je i izotop s dugim vremenom raspada koji se vraća iz daljine donoseći toga čovjeka među nas.

Pogled je i inače, kako se može naslutiti, paradoksalna činjenica. On gleda pojedinost ispred, ali iza svega, i vidi mnogo više od onoga što gleda, pa bi se moglo reći da, prelamajući se kao

sistem. Ono drugo u pogledu samo je usput. Zato je Lacan govoreći o pogledu lako mogao zaključiti: »Oko može biti profilaktičko, ali u svakom slučaju ono nije dobronamjerno, ono je zlobno. U Bibliji, čak i u Novom zavjetu, dobrog oka nema, zlo oko nalazimo posvuda.«

Gledam, dakle, Zinjanthropusa iz Južne Afrike i gleda on mene. Ne zna se tko koga i kako gleda, pogled su nam se izmijenili i pomiješali. Od početka njegov se odlijepio od stranice, udaljio od slova i onoga što ona o njemu govore. Šteta, mislim, što Borges nije gledao i video prirodu i povijest unutar nje, a poglavito ono prije povijesti, budući da za njega čovjek počinje tek s oblicima jasno artikulirane duhovnosti. Nigdje ne bi bila primjenjivija njegova misao po kojoj su svi ljudi na stanovit način jedan čovjek. Jedan svakako (dodajemo), ali ne samo s Homerom i Konfucijem nego i s ovim u dlaku obraslim, pogotovo s njim.

Zato je ova slika (njegov pogled) ogledalo: naša glava preko te glave, u toj glavi. Ako njegov strah koji me gleda iz neobične arhitekture glave nije i moj, zašto me se tako doimlje? Odakle inače silan nemir u meni, osjećaj da sam tom čovjeku za nešto kriv, da sam mu dužan, da sam ga prevario? Mnogo pitanja za jednog osjetljivog i neopreznog Narcisa. Kao lice u kakvom romanu Dostojevskoga, ne mogu taj pogled izdržati duže od nekoliko sekundi; brzo okrećem stranicu knjige i tražim utješni pejzaž od samih slova, ali ne ide; s njima i među njih čini mi se da izgovaram: ni za što nisam kriv, tu sam nehotično kao i on. Imam nešto veći gornji dio glave, ali to, kada se zbraja, ničemu bitno ne pridonosi: veći mozak, veće neprilike. Za superiornost kakvom su se nekada dičile religije i antropologija nema nikakva razloga. Daljina je, ako uopće postoji, mnogo manja nego što možemo i pomisliti.

(Digresija. Da se izvučem iz ove simetrije i identifikacije, pozalam što oni koji rade ove likovne (re)konstrukcije nisu duhovni-

tji i maštovitiji. Umjesto muškarca, recimo, mogli su oblikovati ženu; dramatičnost bi bila veća, dublja i zabavnija. Kakav bismo dodatak sadržaju imali! Otvorila bi se vjerojatno druga strana, drukčiji ponor, osjećaj krivnje i bliskosti; jedno drugo lice straha.)

Ovako ili onako, moj pogled i ovaj od istoga su materijala. Poznata toljaga i potreba za sigurnošću i s jedne i s druge strane, kao i ono dobro i loše što iz toga dolazi, tako da mi se učini dok ga gledam kako mi se čelo smanjuje, a noge su mi, dok mislim na hranu i potomstvo, spremne krenuti u bilo kom pravcu.

Moderni život, taj u kojem smo, kao uostalom i oni raniji, pun je potreba za pogledom. Ranije pogledi kraljeva i svetaca sada su zamijenili oni vredna masovnih medija, moderni olimpijci: filmske zvjezdje, političari, vode, sportaši, pleboji, prinčevi, istraživači, poslovni ljudi, poznati umjetnici. Na putu između svijeta projekcije i identifikacije oni su prava spremišta imaginarnih energija (energije imaginarnog) iz kojih se vode i usmjeravaju grupe i pojedinci... A ipak, s ekrana, koktelja, festivala, sjednicama, utakmica, s izuzetnih otoka, ljetovališta, čarobnih utopijskih mesta, kroz imena, riječi, lica, osmijehe i pokrete — pogledom jasnim, ozbiljnim i direktnim gleda nas Zinjanthropus iz prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Uz koriandole i suvremenu pjenu, taj je pogled temeljan: pogled vrste.

Tko drži do sebe, zbog opće istine, mora pokušati suočiti se s tim pogledom. Strah koji nas hvata zbog te prošlosti, isti je (vrijeme je jedno i jedinstveno) koji je tog dalekog čovjeka hvatao od budućnosti u kojoj smo sada mi: njegov strah od nas, naš strah od njega. Što ste mi učinili od budućnosti? kao da kaže. Na tom zajedničkom putu, što da radim, što da radiš, što da radimo? Ma kako bilo teško, ne okrenuti glavu. Kao što je ni on ne okreće. Prihvati igru. Taj užas. □

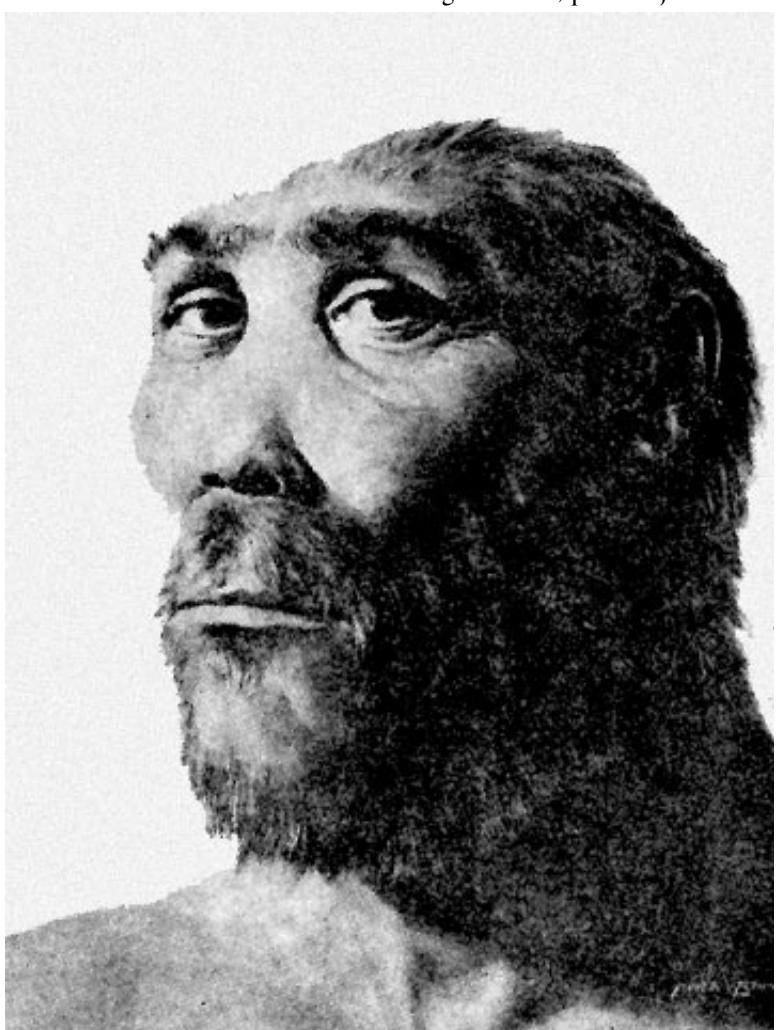
Njegov pogled

Zapis uz fotografiju u knjizi Winchestera *Suvremena biološka načela*

Danijel Dragojević

Sa stranica knjige ispred mene gleda me Zinjanthropus, najstarije do sada otkriveno ljudsko biće. Upotrebo galij-argonova sata bilo je moguće utvrditi da je taj čovjek živio prije nekih 1.750.000 godina. Slika prikazuje kako je vjerojatno izgledao na osnovu kostura. Sliku je izradio vrlo »realistično« Petar Bianchi.

Ali dok su druge slike i kipovi davnih ljudi iz evolucije rađeni vrlo bojažljivo, s ugaslim ili nepostojecim pogledom ispred sebe, kakav na fotografijama obično pokazuju akademici, pogled ovog davnog čovjeka je direktni i agresivan: jedan od onih kakvih su se voljeli hvaliti renesansni slikari. Pogled, dakle, koji je ovom čovjeku podario Bianchi ispod gotovo nepostojecog čela, jake brade i malog nosa, preko vremenske daljine od gotovo dva milijuna godina, nešto je što smo, a da to sami nismo ni znali, dugo očekivali, što je djelatno bilo u nama, a još nije bilo oblikovano. Bio nam je potreban više od oblika lubanje, razgovora o mozgu, rukama i govoru. U usporedbi s rekonstrukcijom pogleda, mnoge nam se druge naše radoznanosti čine manje važnima. Ne oblici, uostalom ionako sumnjivi, pogled nam je bio potreban da nas gleda iz pretpovijesti, preko povijesti, svih religija, bogova, filozofije, znanosti, umjetnosti, života, prostora, vremena itd., kako bi nam taj čovjek od našeg jako dalekog postao veoma bližnji. Jer se taj i takav pogled, otkad se pojavi, vjerojatno nije bitnije mij-

je nedostajala, tako nam se čini, jedna mirnija i statičnija vizura. Uz to što je iz sna, kao i sve što dolazi iz daljine, ovaj Bianchijev pogled je realističan, točan i miran. S njim smo u snu i budni istovremeno. Možda se može prijeći da Bianchi šalje svoj pogled *tamo*, a da mu se vraća kao neka vrsta nadrealističke metafore i da je on, taj pogled, samo autoportretna varijacija, osobna i kolektivna. Možda, ali to od čega se *tamo* odbio čini njegov kontekst širim, nismo to samo mi i

želja u jednoj točki, dolazi sa svih strana (vremenskih i prostornih) i odlazi na sve strane. Da li mu to sve daje osobine užasa koji nalazimo u njegovoj osnovi? Vjerojatno. On u svakom trenutku očituje skandal stvaranja što ga ni najgorljiviji vjernici ne poriču: povijest velikih usta i tijela spremnih na sve. Iz svakog oka, pa i najduhovnjeg, zrači strah. Strah koji, kao i pogled, dolazi iz svega i sa svim konkretno rješava nepriliku. Strah, oprez, opća pozornost postaju tako veliki komunikacijski

**Nešto je novo
u državi Danskoj**

OK

na svim kioscima

**godinę®
nove**

kulturni magazin

Stjecanje elektroničkoga identiteta Novi subjekt i njegove zajednice

Bez vizualnih otklona o rodu, dobi, etničnosti i statusu, elektronička se konverzacije otvara u smjerovima koje bi se inače izbjegavalo

Mark Poster

Mark Poster predaje Povijest na Sveučilištu u Kaliforniji Irvine. Među njegovim recentnim publikacijama su knjige *The Second Media Age* (1995), *The Mode of Information* (1990) te *Postsuburban California* (1991).

Udvadesetom stoljeću, elektronički mediji podržavaju duboku transformaciju kulturnoga identiteta. Telefon, radio, film, televizija, računalo, a sada i njihova integracija u multimediju, rekonfiguriraju riječi, zvukove i slike kako bi bavitivrali nove oblike individualnosti. Ako se za moderno društvo može reći da promiče pojedinca koji je racionalan, autonoman, centriran i stabilan (*razumna* osoba u pravu, obrazovan građanin predstavnicike demokracije, proračunat *ekonomski čovjek* kapitalizma, ocjenom određen učenjem javne naobrazbe), onda možda postmodernu društvo nastaje odgajanjem oblike identiteta koji su različiti od moderniteta, pa čak i njemu suprotstavljeni. Tehnologije elektroničke komunikacije značajno uvećavaju takve postmoderne mogućnosti. Rasprave o njima, često promašuju upravo tu ključnu razinu analize i tretiraju ih kao napredak već oblikovanih pojedinaca.

Drugo medijsko doba

Informacijska supercesta i virtualna stvarnost jesu mediji komunikacije koji obogaćuju postojeće oblike potrošačke kulture. Ali oni se razlikuju ili se mogu razlikovati od onoga što znamo kao masovne medije ili industriju kulture na više načina. Kažem, *mogu se razlikovati*, jer se nijedna od tih tehnologija nije konstituirala kao kulturna praksa. One su emergenti komunikacijski sustavi čije značajke tek treba odrediti nekom konstantom. Pritom je osobito važan oblik političke brige o tome kako će se ozbiljiti te tehnologije.

Zamislivo je da će informacijska supercesta biti ograničena onako kako je to slučaj sa sustavima za emitiranje. Ako bude tako, termin *drugo medijsko doba* nije opravдан. Ali potencijal decentraliziranoga komunikacijskog sustava jest tako velik da je zasigurno vrijedan uvažavanja. Primjeri iz povijesti instalacije i diseminacije komunikacijskih tehnologija jesu poučni. Caroly Marvin ističe da telefon na svojim začecima ni u kojem pogledu nije bio univerzalna, decentralizirana mreža kakva je postao. Telefonska kompanija je sa zadovoljstvom ograničavala upotrebu uredaja na one koji su se pretplatili. Ona nije razumjela društvenu i političku važnost univerzalnosti sudjelovanja, i zanimalo ju je u prvom redu prihod od pružanja usluga. Vrijedi se prisjetiti primjera tvrtke *Telefon Hiramondó*, telefonskoga sustava u Budimpešti u razdoblju prije Prvoga svjetskog rata. Madari su telefon rabili kao sustav emitiranja koji je objavljivao vlastiti raspored emitiranja. Uz to, usko su ograničili diseminaciju tehnologije na vladajuću klasu. Proces kojim se telefon uspostavio kao univerzalno diseminirana mreža u kojoj svatko svakoga može nazvati pojavio se u složenoj, višezinskoj povijesnoj artikulaciji u kojoj su tehnologija, ekomska struktura, političke institucije, politička kultura i masa populacije imale interaktivne uloge. Na sličan će način složena povijest nedvojbeno pratiti i institucionalizaciju informacijske superceste i virtualne stvarnosti.

Elektronička komunikacija konstituira subjekt drugačije nego što to čine glavne moderne institucije. Ako moderna, ili način proizvodnje, označava shematisirane prakse koje izlučuju identitete kao autonomne i (instrumentalno) racionalne, postmoderna ili način informacije ukazuje na komunikacijske prakse koji konstituiraju subjekte kao nestabilne, višestruke i raspršene. Informacijska supercesta i virtualna stvarnost proširit će način informacije na daljnje primjene te značajno pojačati svoju rasprošenost uvođenjem još praksi i još pojedinaca unutar svoje sheme formacije. Nedvojbeno, mnoge će moderne institucije i prakse i dalje postojati i, zapravo, dominirati društvenim prostorom. Način informacije jest fenomen koji utječe

na male ali važne vidove svakodnevnog života, ne pokriva potpuno niti napredna industrijska društva, a u manje razvijenim nacijama je još manje prisutan.

Interaktivni subjekt

Informacijska supercesta i virtualna stvarnost mogu se interpretirati kroz poststrukturalističku optiku prema kulturnim pitanjima konstitucije subjekta. Ako se to učini, pitanje masovnih medija se može vidjeti ne kao puko pitanje pošiljaljatelja/primatelja, proizvodača/potrošača, vladara/vladanih. Pomak na decentraliziranu mrežu komunikacija pošiljaljelje čini primateljima, proizvodačima potrošačima, vladare vladanima, narušavajući logiku razumijevanja prvega medijskog doba. Korak što ga predlažem bar privremeno treba napustiti tu logiku i usvojiti poststrukturalističku kulturnu analizu načina konstitucije subjekta. Time se ne odgovara na sva pitanja što ih je otvorilo drugo medijsko doba, osobito na politička pitanja koja su u ovom trenutku iznimno teška. Ali taj korak nam dopušta prepoznavanje emergente postmoderne i tentativni pristup političkoj analizi tog kulturnog sustava; on nam dopušta započeti liniju mišljenja koja se sukobljava s mogućnošću *new agea* i koja izbjegava nastavljenje, ograničavajuće, ekskluzivno ponavljanje logike moderne.

Konstitucija subjekta u drugom medijskom dobu odvija se preko mehanizma interaktivnosti. *Interaktivnost*, tehnički termin dvosmrjerne komunikacije, postala je napornim propagandnih kampanja telekomunikacijskih korporacija poželjnom kao svrha za sebe, pa se tako može rabiti u bezbrojnim kontekstima koji imaju malo toga zajedničkoga s telekomunikacijama. Ipak, komunikacija putem računala dosad je najpopularnija primjena Interneta. Uporaba Interneta za simulaciju zajednica daleko nadmašuje njegovu funkciju trgovine mješovitim robom ili spremišta referentne grade. U svjetovima Howarda Rheingolda entuzijastični korisnik Interneta kaže: 'Mogu potvrditi da ja i tisuće drugih kibernauta znamo što tražimo, a ono što na ponekad iznenadjući način pronađimo nije samo informacija, nego i trenutan suodnos s velikim brojem drugih ljudi'. Mreža odnosa koja se rada na prostorima Interneta Rheingold naziva *virtualnim zajednicama*. Mjesta susreta na Internetu, kao što je *The Well* (Izvor) pružaju područja za javne poruke, koje mogu čitati svi prijavljeni korisnici, kao i usluge privatnih *poštanskih sandučića* za pojedinačnu razmjenu.

Internet i virtualna stvarnost otvaraju mogućnost novim vrstama interaktivnosti tako da zamisao o suprotstavljenosti stvarne i nestvarne zajednice nije adekvatna za određivanje razlika između načina povezivanja, već služi za zamagljivanje načina povijesne konstrukcije oblika zajednice. To suprotstavljanje u prvom redu onemogućuje postavljanje pitanja o obliku identiteta koji prevladava i različitim tipovima zajednice. Pojam stvarne zajednice prepostavlja fiksirane, stalne identitete njezinih članova, a upravo je to pretpostavka koju zajednice na Internetu dovode u pitanje. Promatrači sudionika internetskih *virtualnih zajednica* gotovo jednoglasno ponavljaju da je dugotrajno ili intenzivno iskustvo s računalno posredovanom elektroničkom komunikacijom povezano s određenom fluidnošću identiteta. Na mjestima kao što je *The Well*, ljudi se povezuju sa strancima bez previše društvene prtljage koja dijeli i otuduje. Bez vizualnih otklona o rodu, dobi, etničnosti i društvenom statusu, konverzacije se otvaraju u smjerovima koje bi se inače izbjegavalo. Sudionici u tim virtualnim zajednicama se često izražavaju s vrlo malo zadrške, a dijalozi nastaju i razvijaju se brzo.

Elektronička narativnost

Usluge elektroničke pošte i oglasnih ploča preplavljeni su pripovijestima. Ta eksplozija narativnosti ovisi o tehnologiji koja se razlikuje od tiska i elektroničkih medija prve doba: jeftina je, fleksibilna, lako dostupna, brza. Ona spaja decentralizirani model telefona i njegove brojne *proizvođače* poruka s prednostima brojnosti primatelja u modelu emitiranja. Zvuk i slika umeću se u tekst i time značajno povećavaju mogućnosti za nove narative: WWW omogućuje istodobnu transmisiju teksta, slike i zvukova, a uključujući i hyperlinkove.

Pitanje položaja pripovijesti nalazi se u središtu raspravi o postmoderni. Jean-François Lyotard je analizirao promjenu u strukturama legitimacije pripovijesti predmoderne, moderne i postmoderne epohе. On određuje postmodernu kao *nepovjerenje* prema metapripovijestima, posebno one o napretku koja ishodi iz prosvjjetiteljstva. Zagovara pomak k *malim pričama* koji vrednuje razliku, slavi *nepričavivo* i izbjegava prevladavajuću logiku instrumentalnosti koja je posljedica matapripovijesti o napretku. Svakim napor da se u odnos postave tehnologije drugoga medijskog doba s pojmom postmoderne mora se suočiti s Lyotardovom skepsom prema tehnologiji. Za nj je, valja se prisjetiti, tehnologija posve sukladna s modernom narativnošću, dakle podudarna s novim tendencijama prema totalitarnoj kontroli, a ne prema decentraliziranoj, višestrukoj *maloj pripovijesti* postmoderne kulture.

Pridonose li narativne strukture komunikacije drugoga medijskog doba umnažanju malih pripovijesti ili pale poticu razvoj autoritarne tehnokracije? Moderno društvo, smatra Lyotard, svoju legitimaciju duguje pripovijestima o znanosti. Unutar znanosti, jezik prvo ne legitimira instituciju, drugo — sadrži jedinstveni oblik denotacije, treće — ne potvrđuje slušatelja kao mogućeg pošiljaljatelja, četvrti — ne zadobiva valjanost izvještavanjem, i peto — konstruira dijakijsku temporalnost. U svakom slučaju, prema Lyotardovom mišljenju, postmoderne male pripovijesti ponovno daju funkciju premodernoj igri, ali samo ograničeno. Poput plemeninskog mita, mali narativ inzistira na 'heteromorfnoj strukuri jezičkih igara', ukratko vrednuje razliku. Nasuprotni starim narativnim formama, mali narativ naglašava ulogu invencije, koja ukazuje na nepoznato i neочекivano. Lyotard pronalazi primjere takvih postmodernih narativa u nekim rezultatima prirodnih znanosti, ali mi se možemo pozabaviti Internetom i razvojem tehnologije virtualne stvarnosti.

Višestruka stvarnost

Kako smo vidjeli, čini se da Internet potiče umnažanje priča, lokalnih narativa bez bilo kakvih totalizirajućih gesta te smješta pošiljaljatelje i primatelje u simetrične odnose. Stoviše, te priče i njihovo djelovanje konsolidiraju *društvene veze* internetske *zajednice*, slično predmodernom narativu. Ali u središtu Interneta nalazi se invencija: proizvodnja nepoznatog ili, Lyotardovim terminom, paralogija, u središtu je komunikacija drugog medijskog doba. Osobito odnos iskaza prema pričama nije ograničen na denotaciju, nego i na modernoj jezičkoj igri znanosti, i zapravo tehnologija potiče smanjivanje tereta referenta. To je važan temelj nestabilnosti identiteta u elektroničkim komunikacijama, čime se nameće pitanje subjekta i njegove konstrukcije.

Nove tehnologije, naime, uspostavljaju *sučelje*, lice među licima; lice koje inzistira na

Elektronička komunikacija konstitui- ra subjekt drugačije nego što to čine glavne moderne institucije

tome da se sjetimo kako imamo *lica*, da imamo strane koje su prisutne u trenutku iskazivanja, da nismo prisutni ni na kakav jednostavan ili neposredan način. Sučelje je postalo kritičnim čimbenikom uspjeha Interneta. Kako bi zadobio široku privlačnost, Internet mora biti ne puko učinkovit, koristan ili zavajan: on se mora prikazati na ugodan način. Enorman problem dizajniranju sučelja predstavlja strah i neprijateljstvo što ga ljudi pothranjuju prema strojevima i prema mutnom prepoznavanju mijenjajućeg odnosa prema njima, zajedničkom prostoru i međuživnosti. Sučelje Interneta na neki način

mora izgledati *transparentno*, to jest, ne izgledati kao sučelje, ne kao ono što se postavlja između dva strana bića, nego kao fascinanta objava svoje novosti koja potiče istraživanje razlike strojnjog. Problem Interneta dakle nije samo *tehnološki*, nego parastrojni: stvoriti granicu između ljudskog i strojnjog koja uvlači čovjeka u tehnologiju i time transformira tehnologiju u *opremu za korištenje*, a čovjeka u *kiborga*, u osobu koja se isprepliće sa strojem.

Može se zamisliti da će naprave za virtualnu stvarnost postati jednako privlačne kao video snovi u filmu Wima Wendersa *Until the End of the World* (Do kraja svijeta) (1991). Strojevi virtualne stvarnosti bi trebali omogućiti sudioniku da uđe u zamišljene, uvjerenjivo istinolike svjetove, da oslobođi ogromne potencijale za maštjanje, otkrivanje sebe i samozgradnju. Kada u istom virtualnom prostoru mogu međudjelovati skupine pojedinaca, mogućnosti je još teže zamisliti. Čovjek se libi reći kako su ta iskustva sumjerljiva s nečim što se naziva zajednicom. Pa ipak, ima razloga da se misli kako će tehnologije virtualne stvarnosti brzo razviti i na kraju omogućiti sudjelovanje preko Interneta. Povezana sa svojim kućnim računalom, osoba će imati iskustvo audiovizualnog *svijeta* stvorenenog na nekom čvoruštu Interneta, i to će uključivati i druge sudionike na isti način na koji se danas može komunicirati s drugima preko oglasa na videotekstu. Ako takva iskustva postanu općim mjestom, kao što je to danas gledanje televizije, stvarnost će zasigurno morati biti višestruka. Neprekinuta potraga Zapada za stvaranjem oruđa će se tada retrospektivno moći interpretirati u odnosu sa svojim vrhuncem u virtualnoj stvarnosti. Od poluge koja produljuje i nadomješta ruku do virtualne stvarnosti u kiberprostoru, tehnologija je evoluirala tako da može oponašati, umnažati i poboljšavati stvarnost. □

Preveo Ognjen Prpić

* Ulomak teksta Marka Postera *Postmoderne virtualnosti*, iz knjige *Cyberspace, Cyberbodies, Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment (Theory, Culture & Society)*, ed. Mike Featherstone & Roger Burrows, Sage Publications, 1995, koja bi u Nakladni Jesenski i Turk trebala biti objavljena na jesen.

Esej

Srednji put ili Cool Avenue

U paradigmi novog individualizma ne može se zastupati sloboda iz koje ne bi proizlazio imperativ solidarnosti, ali to je zato što se ne može zastupati solidarnost koja se ne bi proglašavala u ime slobode

Kiril Miladinov

Treći put upotrebljava se danas kao standardna oznaka za politička shvaćanja reformirane socijalne demokracije, a po svoj je prilici taj naziv definitivno učvrstila knjiga Anthonyja Giddensa *The Third Way. The Renewal of Social Democracy* (Polity Press, 1998). Laburističke vizije *Cool Britanniae*, s jedne strane, nalaze sve više kontinentalnih sljedbenika, a s druge, Blairova se vlada iz dana u dan potvrđuje kao programatski predvodnik EU-a, i to upravo zahvaljujući svojem trećem putu.

Vizija nove politike koju Giddens izlaže u cjelini je i originalna i realno utemeljena, pa se želim kritički osvrnuti samo na jednu pojedinost za koju mi se čini da ometa potpun razvoj njezinih konsekvensija, naime na označku treći put. Sam Giddens kratko dotiče šarenu povijest tog izraza kojim su se već opisivali mnoge političke koncepcije. Štoviše, može se reći da ta sintagma označava takoreći regulativno načelo politike uopće — nema politike koja se ne bi htjela u ovom ili onom smislu legitimirati kao treći put. Giddens je, kako i sam kaže, namjerno posegnuo za takvim pojmom koji sam po sebi nije »osobito signifikantan« te koji je dovoljno općenit i jasan da se može smatrati i tehničkim terminom, i to zato da bi u prvi plan istaknuo porijeklo programa u dvjema poznatim i prevladanim koncepcijama te da bi naglasio kontinuitet u političkoj teoriji. Ali mislim da se baš zbog tog vezivanja za prethodne koncepcije tim imenom, ma koliko neobavezano ga shvatili, ujedno nehotice reduciraju ciljevi, a i perspektive samog programa.

Sinteza ili suprotnost

Šanse današnje globalne konstelacije mogu se preciznije artikulirati odabere li se pristup koji izraziti distancira novu politiku od dvaju pređenih putova, pristup koji dekonstruira kontinuitete, a ne naglašava ih. Naziv treći put implicira sintezu poboljšanih varijanti ideologija na koje se nastavlja. Te su ideologije klasični neoliberalizam i klasična socijalna demokracija, a treći bi put trebao sjedinjavati dobre strane jednoga i drugoga, dijelom biti čak i nešto poput srednjeg puta. Da on to u mnogim detaljima nužno i jest, to se i ne može osporavati. Pitajmo se samo da li baš već iz same te sinteze jednoznačno proizlazi ona paradigma koju pretpostavlja Giddensova vizija. Mislim da ne, već da je sačuvanim vrlinama ekonomskog liberalizma i socijalne demokracije potrebno dodati još jedan idejni sloj, koji nije sadržan ni u jednom od njih, a koji će osigurati kriterij za prepoznavanje vrlina i

Anthony Giddens

služiti kao teorijski štit od vječnog vraćanja njihovim starim manama. Taj bi sloj trebao počivati na aktualnoj situaciji dovršenja individualizacije u javnoj sfери, a u idejnoprivjesnom kontekstu mogao bi se nazvati i drugim prosvjetiteljstvom. Budući da smatram da on osim toga implicira i vrline dvaju starih kontrahenata koji se žele zadržati, mislim da bi se program dovršenja individualizacije političkih projekata mogao smatrati dovoljnom legitimacijskom osnovom filozofije trećeg puta kojoj zaista nije

Treći put je onaj koji ne prepostavlja antagonizam slobode i solidarnosti

nužno, a ni korisno, ulaziti u proces stalnog podgrijavanja i filtriranja dviju starih doktrina.

Individualizam je i za Giddensa jedna od pet osnovnih karakteristika (»dilema«) situacije koja definira treći put. Druge »dileme« — globalizacija, stapanje desnice i ljevice, pojava novih političkih subjekata i ekologija — već su političke u užem smislu. Može se pokazati da baš ta »transcendentalna« tema konstrukcije nove, »individualističke« paradigme političkoga nije ni u kojem smislu proizvod ni neoliberalizma ni socijalne demokracije kao takvih, nego prije rezultat razvoja koji se i prošlih desetljeća odvijao usprkos objemu ideologijama. Novi individualizam našeg doba, kako navodi i Giddens, izaziva sumnjičavost obaju tabora koji ga vide kao grijeh sebičnosti i kao simptom moralnog raspada društva. Za uvjerenje ljevičare integrativne je snage društva unutri nemilosrdni tržišni liberalizam, a za neoliberalne tradicionaliste klima permisivnosti. Ako je treći put u tom središnjem pitanju suprotstavljen i prvom i drugom putu time što usvaja novi individualizam kao izraz demokratičnog pristupa procesu formiranja društvenih vrijednosti, a ne smatra ga, poput njih, jahačem apokalipse, onda bi utoliko bilo i točnije nazvati ga drugim putom, suprotnošću prošlosti, a ne njezinom sintezom. Jer prva bi se dva

u tom slučaju svakako mogla vrlo plauzibilno interpretirati kao dvije varijante jednog puta, puta ideološkog discipliniranja individuala, a fiksiranje tih varijanti kao suprotnih putova također bi bilo stvar same paradigmte tog vremena, paradigmte ideološkog antagoniziranja slobode i solidarnosti. Treći put je onaj koji ne prepostavlja antagonizam slobode i solidarnosti.

Solidarnost i sloboda

Giddens spominje neke od najvažnijih vrijednosti koje je inauguirao novi individualizam — ekološku osviještenost, ljudska prava, seksualne slobode. Očito je zašto je u tom kontekstu novi individualizam značio svršavanje neoliberalizma s njegovom latentno darvinističkom podlogom kulta »jačega« i s cijelim setom tradicionalističkih institucija koje služe perpetuiranju njegove »jačine«. Manje se samozumljivom može činiti činjenica da je uvodenje tih vrijednosti značilo i najavu kraja socijalne demokracije, jer one se s njom zaista ne nalaze u izravnom proturječju. Naprotiv, ovdje se radi o strukturalnom problemu: vrijednosti novog individualizma po definiciji su univerzalne, one se ne mogu klasno odrediti. Društvo koje se formira oko tih vrijednosti (možemo ga opisati i kao »postmaterijalističko«, kako ga Giddens zove priklanjajući se Ronaldu Ingelhartu, a iz toga gotovo analitički slijedi i postklasno) nije i ne može biti ni približno onoliko ekonomski antagonizirano koliko to nužno sugerira programatika socijalne demokracije. Ta njezina vezanost za ekonomski antagoniziran svijet proizlazila je baš iz fundamentalno antiindividualističkog tumačenja solidarnosti: ona je imperativ solidarnosti artikulirala u programima zaštite zajednice od jakog pojedinca, a ne zaštite slabog pojedinca od zajednice. Tako je, umjesto masovne sučuti za slabije, reproducirala masovnu zavist prema jačima, umjesto integracije antagonizam — okupljanje pod zastavom solidarnosti značilo je i demonstraciju protiv individualizma.

Zeli li se ideja solidarnosti spasiti iz posjeda gubitničkih klubova za podjelu utješnih nagrada, mora se definirati zajedno sa slobodom pojedinca. Novi individualizam zato implicira imperativ solidarnosti s individualnim povredama slobode i polazi od toga da se prava doduše pripisuju generalno, ali se uvijek krše prema pojedincima. Povreda bilo kojeg prava uvijek je povreda prava na individualan izbor unutar pluralističkog univerzuma. U paradigmi novog individualizma ne može se zastupati sloboda iz koje ne bi proizlazio imperativ solidarnosti, ali to je zato što se ne može zastupati solidarnost koja se ne bi proglašavala u ime slobode. Minimalan, neopoziv zahtjev solidarnosti u kulturi novog individualizma u svakoj će situaciji ostati nešto vrlo slično onome koji izriče arhitekt Howard Roark u *Fountainheadu* Ayn Rand: obrana prava svakog pojedinca da živi samo za samoga sebe. Formuliranje zahtjeva za solidarnim djelovanjem na osnovi takvog prava moglo bi se činiti protutječnim, samo onome tko smatra da je njegovo vlastito uživanje tog prava samorazumljivo, da ono ne ovisi o stalnoj obrani od porobljavajućih ideologija i društvenih struktura, o čemu svjedoči sva povijest. Štoviše, može se pokazati da i bilo koji povijesni dogadaj može položiti test pred našim današnjim moralnim tribunalom, samo ako

smo kao njegov krajnji motiv prepoznati obranu tog prava.

Nadziranje i oslobođanje

Mislim da je očito da se u tom individualizmu ne radi o sintezi neoliberalizma i socijalne demokracije pa ni o nekom srednjem putu ili njihovo selektivnoj obnovi tako da bi se iznova uravnotežila raspodjela njihovih ideoloških tereta. Radi se o osporavanju njihove rodne paradigmne nadređivanja tradicije i ideologije pluralizmu formi života, o ustoličavanju individualnog prava na raspolažanje životnim alternativama za koje garantira zajednica. Držimo li se, međutim, definicije u stilu srednjeg puta, taj se obrat zamagljuje i čine se ustupci stariim navikama. Moglo bi se nave-

Nacionalno i partikularno

Misaoni model srednjeg puta očito uvjetuje i Giddensov pristup napetostima između konstrukata manjinskog, prvenstveno etničkog, i nacionalnog identiteta. Osiguranje etničke raznolikosti i multikulturalizma on smatra mogućim samo na taj način da se etnički identiteti drže mješta koje im se dodjeljuje u okviru nacionalnog identiteta, a koji je izvor garancije njihova očuvanja. Naravno, točno je da je nacionalna razina moderne demokratske vlasti vrhovni jamac multikulturalnosti; ali zar upravo to ne znači da se ta razina, na kojoj se konstituira politička vlast, više ne može konstruirati kao nadređeni identitet? Budući da se nacionalna razina konstruira kao društvena metarazina koja ima upravo funkciju osiguranja apsolutnosti partikularnih (etničkih i drugih) identiteta, može li govor o toj metarazini kao identitetu unijeti samo zbrku? Jer u tom bi se slučaju sugeriralo da je taj identitet nadređen partikularnim, čime bi se, s jedne strane, dezavuirale partikularnosti, što je protutečno ciljevima i vrijednostima moderne demokracije, a s druge, bi se relativirala i sama nacionalna razina koja bi, stupajući u konkurenčiju s partikularnim, izgubila univerzalnu legitimaciju nužnu da se konstituira kao njihov neuteran jamac.

To se mišljenje ne može sjediniti s modernim shvaćanjem nacionalne razine, legitimirane demokratskim ustavom. Ono određuje konkretnu naciju kao organizaciju namijenjenu osiguranju nepovredivosti partikularnih identiteta koji je tvore. Ne radi se o tome da nacionalne strukture ne bi također pružale identifikacijsku osnovu, štoviše, jedino one konstituiraju društvo kao etičku zajednicu, ali taj moralni autoritet sastoji se u tome što se shvaćaju kao funkcionalan proizvod partikularnosti, a ne interpretiraju se kao njihov jači rival. Naravno, nije toliko važno koje ćemo izraze upotrebljavati, nego želi li se njima izraziti odnos u kojem se ti identiteti nalaze u stanju potencijalnog konflikta. Giddens protiv radikalnih multikulturalista odobravajući citira Davida Millera koji kaže da »mnogo više toga počiva na osjećaju za pravednost većine nego što to priznaju multikulturalisti«. No ako se apstrahiru od graničnog i trivijalnog slučaja samoisključenja iz zajednice, ovisnost o »osjećaju za pravednost većine« ne samo da ne može imati normativnu vrijednost, nego je prevladavanje tog stanja i jedan od ciljeva moderne države trećeg puta, a također je i cilj New Labora.

Naravno, općenita odluka o kontinuitetu ili diskontinuitetu nove politike u odnosu na neoliberalizam i socijalnu demokraciju, o tome hoće li se ona konstruirati kao srednji put između poznatog desnog i poznatog lijevoga puta ili kao put koji se orijentira prema cilju, na kraju ostaje stvar interpretacijske perspektive. Ona prepostavlja odluku o tome je li nam važnije to da svijet u kojem živimo bude što sličniji onome na koji smo navikli ili to da bude što bogatiji i pravedniji, i tu odluku, sretnu ili ne, zaista još i danas svaka politika može donijeti sama za sebe. Ali ono što iz godine u godinu postaje sve manje mogućim zastupanje je srednjeg puta između suprostavljenih projekata budućnosti po modelima kontinuiteta ili diskontinuiteta s prošlošću, po mjerljima običaja ili razuma. □

Drugi smjer

Sjećanja, odgovori i odgovornosti

Predavanje održano u Torinu 20. svibnja 1990. za vrijeme skupa o Evropskom kulturnom identitetu pod predsjedanjem Giannijs Vattima, uz sudjelovanje Mauricea Aymarda, Vladimira K. Bukovskog, Agnès Heller, Joséa Saramaga, Fernanda Savatera, Vittoria Strade

Jacques Derrida

Kao početak povjerit ču vam jedan osjećaj. Već se radi o rrtovima — i obalama na kojima se imam namjeru zadržati. Taj osjećaj staroga Euroljani na pomalo optereće. Točnije, nekoga tko svojim rođenjem nije u potpunosti Euroljanin, budući da dolazim s južnih obala Sredozemlja, ali se s godinama sve više smatra vrstom europskoga nad-pokulturenog, nad-koloniziranog mješanca (latinske riječi *kultura* i *kolonizacija* imaju zajednički korijen upravo tu gdje se radi o onome što se događa kori-jenima). Sve u svemu, možda je to osjećaj nekoga tko je, već od škole u francuskom Alžiru, morao pokušati kapitalizirati starost Europe istodobno čuvajući nešto bezosjećajne i neprolazne mladosti druge obale. Zapravo, sva obilježja naivnosti koja je još nespособna za tu drugu starost od koje ju je francuska kultura vrlo rano odvojila.

***

Ipak moram, na pomalo dogmatski način — i to je moj drugi aksiom — formulirati vrlo strogu potrebu čije posljedice mogu imati utjecaj na čitavu

Jacques Derrida: Drugi smjer

Knjiga *Drugi smjer* Jacquesa Derride uskoro izlazi iz tiska u izdanju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba. Riječ je o tekstovima koji se bave ponajprije problematikom medija i Europe »danasa«, no u svojem temeljnog sloju problematiziraju tvorbu i aporije *identiteta*.

Ovim prijevodom Derride Institut Ivo Pilar otočiće novi izdavački niz pod naslovom »*Studije*«, posvećen tematiziranju onih važnih društvenih i teorijskih pitanja koja nije moguće primjereni postaviti i apsolvirati sa suženog stajališta bilo koje od pojedinih znanosti, jer zahtijevaju dublju analitičku podlogu (filozofiju, metateorijsku, vrijednosnu...) te tomu primjerenu transdisciplinarnu imaginaciju.

U knjizi se nalazi i uvodna studija »*Smjeranje prema drugom...*« Marka Zlomislića i Zdenka Zemana, u kojoj autori posebnu pozornost posvećuju Derridinoj koncepciji aporijske, nezaključive naravi svakog mogućeg identiteta kao i ključnoj tezi da konstituiranje vlastitosti nije moguće bez Drugog. □

našu problematiku: *nekaj je kulturi svojstveno da nije identična samoj sebi*. Ne da nema identiteta, već da se ne može identificirati, reći »ja« ili »mi«, da može poprimiti oblik subjekta samo u ne-identitetu prema sebi ili, ako vam je draže, u razlici *sa sobom*. Ne postoji kultura ili kulturni identitet bez te razlike *sa sobom*.

***

Neće li Europa od jučer, od sutra ili od danas biti samo primjer te zakonitosti? Primjer

Ne postoji kultura ili kulturni identitet bez te razlike sa sobom

medu drugim primjerima? Ili pak njezina egzemplarna mogućnost?

***

Postoji li neko potpuno novo »danasa« Europe koje sadrži neku novost koja pogotovo ne sliči onome što smo zvali — to je jedan drugi poznati program, i jedan od najzlokobnijih — »Novom Europom«?

Zamke toga tipa, a one nisu samo jezične, srećemo na svakom koraku, one su na rasporedu. Postoji li, dakle, neko potpuno novo »danasa« Europe s onu stranu istrošenih programa, iscrpljujućih ali nezabovavnih (ne možemo i ne smijemo ih zaboraviti jer oni nas ne zaboravljaju) programa eurocentrizma i anti-eurocentrizma?

Zloupotrebljavam li »mi« ako započinjem riječju da *danasa* — budući da ih sada znamo napamet i kroz njihovu istrošenost, zato jer su ti nezaboravni programi iscrpljujući i iscrpljeni — više ne želimo ni eurocentrizam ni anti-eurocentrizam? Osim tih previše poznatih programa, za koji »kulturni identitet« moramo biti odgovorni? Pred kime? Pred kojim pamćenjem? Za koje obećanje? A »kulturni identitet«, je li za »danasa« to dobra riječ?

Neki je naslov uvijek smjer. To je glava poglavljia, također i zaglavljje. Predlažući naslov »Drugi smjer« za kratka i gotovo improvizirana razmišljanja, mislio sam najprije na avion, na jezik zračne i pomorske navigacije. Na moru ili u zraku plovilo ili zrakoplov »određuje smjer«: »određuje smjer prema«, prema drugom kontinentu, na primjer, prema svojoj destinaciji koju međutim može i promijeniti. Na mome se jeziku kaže »odrediti smjer«, ali i »promijeniti smjer«. Riječ »rt« (*caput, capit*) koja znači, to vam je poznato, glava ili krajnost krajnosti, cilj i svršetak, kraj, nešto zadnje, posljednje, posljednju krajnost, općenito *eshaton*, u navigaciji označava pol, kraj, *telos* usmjerena, proračunata, promišljenog, slobodnog, naredenog kretanja — najčešće od *nekoga*. Jer nije žena ta koja odlučuje, već uglavnom, a posebice za vrijeme rata, muškarac

***

određuje smjer, odlučuje o izbočenom šiljku koji je on sam, pramac, na čelu broda ili aviona kojim upravlja. Eshatalogija i teleologija, to je muškarac. Upravo on daje naredbe posadi, drži komandu ili upravlja avionom, ukratko, nalazi se na čelu koje i on sam predstavlja, na čelu i posade i stroja — i često ga zovemo *kapetanom*.

Izraz »drugi smjer« može isto tako pretpostaviti da se najavljuje neki drugi smjer ili da treba promijeniti određište. Promjeniti smjer, to može značiti promijeniti cilj, odlučiti o drugom smjeru ili pak promijeniti kapetana, ako ne i, a zašto ne, dob ili spol kapetana, prisjetiti se čak da postoji drugi rt, rt koji nije samo naš već drugi, ne samo onaj koji prepoznajemo, izračunavamo, o kojem odlučujemo nego i *rt drugoga*, pred kojim moramo odgovarati, na koji moramo i *kojeg* se moramo prisjetiti, budući da je *rt drugoga* možda prvi uvjet identiteta ili identifikacije koja nije destruktivni egocentrizam — sebe i drugoga.

Ali osim na *naš smjer*, ne treba se podsjećati samo na drugi smjer, a pogotovo ne na *smjer drugog*, nego možda i na *drugo od smjera*, to jest na odnos identiteta prema drugom koji više ne sluša formu, znak ili logiku smjera, pa čak niti anti-smjera — ili dekaptacije. Pravi bi nas naslov ovih razmišljanja, iako je naslov, dakle, smjer ili glava poglavljia, prije usmjerenje prema drugome *od smjera*.

***

Rt, zemljopisni »rtić«, »dodatak« tijelu i »azijskom kontinentu«, eto što je u Valéryjevim očima sama bit Europe, njezin *stvarni bitak*. I u istodobno provokativnom i klasičnom paradoksu te gramatičke prvo pitanje bitka i vremena *bit će* teleološko, ili radije protu-teleološko: ako to *jest njezina bit*, hoće li Europa jednog dana postati ono što jest (nešto sitno, sve u svemu rtić ili dodatak) ili će pak ustajati u onome što nije njezina bit nego njezin *privid*, to jest, pod glavom, »mozak«? A istinski *telos*, najbolji, ovdje ne bi bio na strani biti, već privida. Upravo za to pitanje Valéry, i kao u prolazu, voli reći da je »kapitalno«.

***

Europa nije samo zemljopisni rt koji si je uvijek pridavao izraz ili lik duhovnog smjera istodobno kao projekt, zadaču ili beskočnu, odnosno univerzalnu ideju: sjećanje na sebe koje se okuplja i sakuplja, kapitalizira se u sebi i za sebe. Europa je također pomiješala svoju sliku, svoje lice, svoj lik, pa čak i svoje mjesto, svoje događanje, s izbočenom točkom koju, ako baš hoćete, zovemo falusom, dakle još jednim rtom za svjetsku civilizaciju ili ljudsku kulturu općenito. Ideja izbočene točke *egzemplarnosti* jest europska *ideja ideje*, njezin *eidos*, u isto vrijeme kao *arkhe* — ideja započinjanja ali također i naredivanja (rt kao glava, kao mjesto kapitalizirajuće memorije i odlučivanja, opet kapetan) — i kao *telos* — ideja svršetka, granice koja izvršava ili postavlja kraj, na kraju dovršenja, na cilju ishoda. Izbočena točka je u isto vrijeme i početak i kraj, ona se dijeli kao početak i kraj, to je mjesto iz kojega i prema kojemu se sve događa.

***

Ponavljam, stari smo. Čini se da je stara Europa iscrpila sve mogućnosti diskursa i kontradi-skursa o svojoj vlastitoj identifikaciji.

***

No moramo sami biti odgovorni za taj diskurs moderne tradicije. Mi s kapitalizirajućim sjećanjem, kakvo o njoj imamo, čuvamo odgovornost za to naslijede. Tu odgovornost nismo sami izabrali, ona nam se nameće tim imperativnije jer je ona, kao druga, i od druge, jezik našeg jezika. Kako ispuniti tu odgovornost, tu kapitalnu zadaču? Kako odgovoriti? A pogotovo kako ovdje ispuniti neku odgovornost koja se navljuje kao kontradiktorna budući da nas od početka igre upisuje u neku vrstu neizbjježno dvojake obvezе, *double bind*?

***

Vjerno odgovorati za to sjećanje, pa onda i strogo odgovoriti na tu dvostruku naredbu, bi li se to trebalo sastojati od ponavljanja ili prekidanja, od nastavljanja ili suprotstavljanja? Ili pak od pokušaja da *izmislimo neku drugu gestu*, zapravo obuhvatniju, trajniju gestu koja prepostavlja upravo sjećanje kako bi pripisala identitet od drugosti, od drugog smjera i drugog od smjera, od neke sasvim druge palube?

Ova posljednja hipoteza, prema kojoj ču se radije usmjeriti, nije samo hipoteza ili poziv onome što se u isto vrijeme daje kao proturječno ili nemoguće. Ne, mislim da se *to sada dogada*. (Ali zbog toga treba također početi misliti da to »sada« nije ni sadašnjost, ni aktualnost, ni sadašnjost neke aktualnosti). Ne da se to događa, da se već dogodilo, ne da je to *sadašnjošću* već dano. Prije vjerujem da se taj događaj zbiva kao ono što dolazi, što se traži ili obećaje *danasa*, u Europi; danas jedne Europe čije granice nisu dane — pa čak ni samo ime, budući da je Europa ovdje samo *paleonimski naziv*. Ja mislim da ako danas postoji događaj, on se događa ovdje, u tom činu sjećanja koji se sastoji u varanju određenog poretku kapitala kako bi bio vjeran drugom smjeru ili drugom smjeru. I to se događa u trenutku za koji riječ »kriza«, kriza Europe ili kriza duha, možda više nije prikladna.

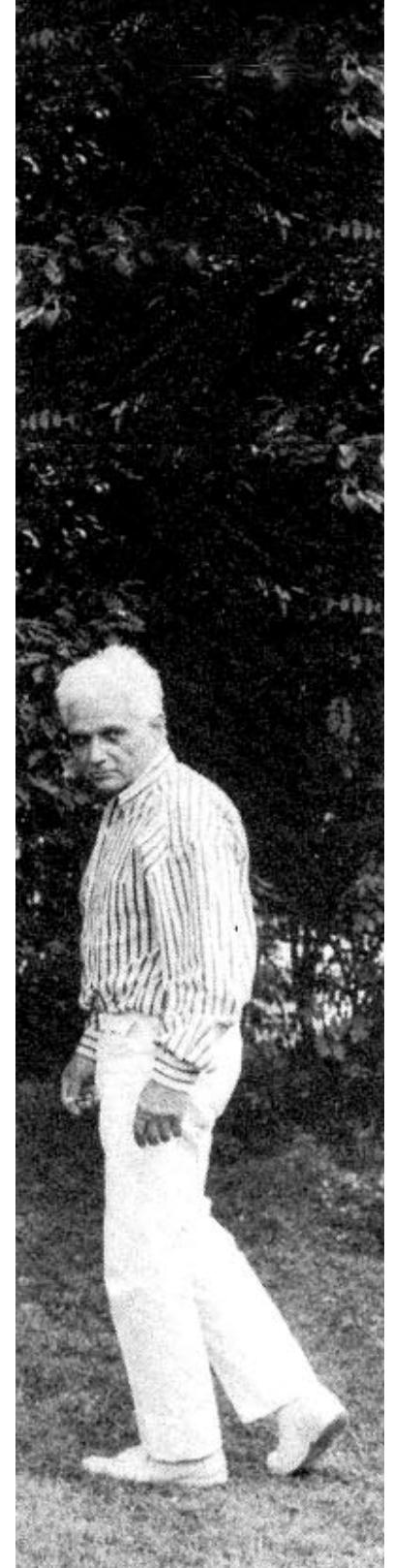
Moj kulturni identitet nije samo europski, on nije identičan sebi samome i nisam »kulturan« potpuno

promatrano. Izbočiti se, naravno, znači *predstaviti se*, dakle identificirati se i nazvati se imenom. Izbočiti također znači i izbaciti se naprijed, gledajući ispred sebe (»Europa prirodno gleda prema Zapadu«), anticipirati, preduhitriti, baciti se u more ili u avanturu, preduhitriti preuzimajući inicijativu, ponekad i na ofenzivan način. Izbočiti se znači i izložiti se riziku, precijeniti ponekad svoje snage i postavljati hipoteze, njušiti upravo tamo gdje više ne vidimo (Cyranov nos, rt, poluotok). Europa se smatra izbočinom — avangardom zemljopisa i povijesti. Ona je izbočena poput izbočine i prema nekom drugom nije nikad prestajala poduzimati prvi korak: kako bi navela, zavela, proizvela, dovela, proširila se, kultivirala, voljela ili silovala, kolonizirala i kolonizirala samu sebe.

***

Ja sam Euroljanin, ja sam bez sumnje europski intelektualac, volim na to podsjećati, volim sam sebe podsjećati, i zbog čega bih si to branio? Uime čega? Ali nisam niti se osjećam *potpuno Euroljaninom*. Čime želim reći, stalo mi je do toga ili moram reći: ne želim i ne moram biti *potpuno Euroljanin*. Pripadnosti »s punim pravom« i »potpuno« morale bi biti nekompatibilne. Moj kulturni identitet, onaj u čije ime govorim, nije samo europski, on nije identičan sebi samome i nisam »kulturan« potpuno. □

Preveo Srdan Rahelić

Razgovor: Jean Baudrillard

Presjek devedesetih

Medijsko posredovanje znači pomicanje unaprijed — u današnjem svijetu morate biti daleko ispred stvarnosti kako biste odgovorili na nju

Razgovarali: Caroline Bayard i Graham Knight

Ono što je za neke slaba strana vašeg ironičnog i pronicljivog istraživanja društvenih i političkih efekata simulacije nije toliko moguća epistemološka neispravnost na kojoj je ono utemeljeno već prije vaše odbijanje priznanja da CNN, Murdoch i Maxwell ovoga svijeta imaju značajnu kontrolu nad slikama koje naše oči gledaju dan za danom, bez obzira na nemoć tih medijskih carstava da riješi čak i naše najbeznačajnije probleme. Nitko ne poriče simulacijske efekte na koje se oslanjaju naše informacijske mreže, ali me uznenimiruje vaše poricanje zbilje i osobnog iskustva potaknutog tim simulacijama. Da ste bili u Bagdadu u veljači 1991. ili u Sarajevu protekle dvije godine, ne biste li možda oklijevali prije odbacivanja referencija u povjesnu kantu za smeće?

— Naravno da nisam tako nedovoran da zauzmem izvanprostornu poziciju. Kada govorim, činim to s određenog mesta. I ja imam korijene, kao što ih očito imaju svi radikalni. Jedina je razlika što moji korijeni ne predstavljaju ideološke referencije. Sarajevo me, kad ste ga već spomenuli, podsjeća na jedan medijski incident. Bernard Henry-Lévy otiašao je tamo napraviti televizijsku emisiju za vrijeme jednog od najčešćih bombardiranja i intervjuirao je jednu ženu, knjižničarku, koja mu se obratila riječima: *Voljela bih da je Baudrillard ovdje da vidi što je to zapravo transparentnost, pro-vidnost zla*. Učinila mi je time veliku čast sjetivši se što sam napisao o transparentnosti zla. Osobito u svijetu koji se predstavlja kao novi svjetski redak iz kojega je zlo, barem teoretski, iskorijenjeno. Ona je osjetila da je tamošnja situacija bila dodatni opis onoga što sam napisao o transparentnosti zla.

Transparentnost zla

Takov stav mogao bi pobuditi odredene nesporazume. Nadete se unutar virtualne dobrote, pozitivnosti, dok se nasuprot tomu unutar takvog sustava zlo posuđa pojavljuje. Upravo to je *pro-vidnost zla*. Nije zlo ono kroz što gledamo, nego ono što gleda kroz sve, što prolazi kroz sve te izlazi i kroz dobro. A kad se to dogodi primjećujemo perverzni obrat svih pozitivnih efekata, svih političkih konstrukata koji na kraju, putem nekog perverzognog i čarobnog efekta postaju zli. Tako su na kraju svi ti događaji u Srednjoj Europi — oslobođenje tih zemalja, zatim Jugoslavija, Bosna, Sarajevo — zastrašujuće očitovanje te katastrofične povratne sheme u kojoj se dogada zlo.

Zlo ne tumačim kao patnju ili bol. Određujem ga prije kao negativnost, kao dijaboličku prirodu stvari kada bivaju preokrenute u svoju suprotnost, tako da nikada ne dostižu svoje konačno ostvarenje niti ga nadilaze, pa

stoga u određenom trenutku postaju monstruoze. Velik dio monstruoznosti u našoj svakodnevici čini upravo to: sve pojave postaju ekstremne. Zbog medija naša znanstvena sredstva, naše znanje, napredak izmiču nadzoru i poprimaju neljudski oblik. Za mene je zlo upravo taj oblik.

Ne tumačim zlo na razini pretrpljenog bola, o čemu ne mogu reći ništa više od bilo koga drugog, osim sa moralnog stajališta, ali time se ne želim baviti. Ne tumačim ga stavljajući ga u zgradu, nego kroz njegovu relativizaciju. Mogu jedino pisati, jer pisanje je moj život, ali ne želim biti određeniji. Postoji logika pisanja, mišljenja i filozofiranja, stička logika u tom smislu. Nemoguće je dodati patos, subjektivnu dimenziju, pa niti zajednički smisao stvari nečijem vidjenju svijeta ili prirode. Ipak, kada ovo govorim, posve sam svjestan da je takva pozicija izazovna, paradoksalna i na kraju neprihvatljiva. Razumljivo mi je da se ljudi bune protiv takvog stajališta. Također je istina da me sve to ne ostavlja ravnnodšnjim. Može se fizički i moralno sudjelovati u zajedničkoj tuzi, pa kada već o tome govorimo, vjerujem također da dužnost stoika, ako takva postoji, nije uzdizanje, izdvajanje niti osobno distanciranje, nego da se kaže: *Takva su pravila igre i tako ću jeigrati*. Očuvanje toga krajnjeg ironijskog odmaka možda je srž tuge, opsjednutosti tugom, terapeutska opsesija oslobođanja

od zla. Ne mogu reći mnogo više o tome iako mi je jasno da je takav stav izložen vrlo ozbiljnim optužbama.

Na koji način koristite koncept strategije? Implicitno on podrazumijeva oblik subjektivnosti, a vi ga koristite tako da subjektivnost biva potkopana. Osim toga, budući da je strategija izvorno militaristička metafora, u kojoj mjeri ona danas zadržava ratobornu konotaciju koja dodatno komplikira njezinu značenje?

— Da, u tome se slažem s vama. Termin strategija je vrlo prilagodljiv. No po mom mišljenju on više ne znači ništa osobito jer da bi postojala strategija, mora postojati predmet strategije, netko tko ima volju, predodžbu ishoda. Mora postojati konačnost. Ako strategija postane logistički riskantna, onda to više nije strategija u pravom smislu riječi. Stoga je moguće upotrebljavati taj termin u određenom metaforičkom smislu, ali je on zasigurno izgubio svoje vojno određenje, a možda čak i svoj odnos prema konačnosti.

Kada koristim izraz *fatalne strategije*, jasno je da on u sebi više ne sadrži nikavu konačnost. To je vrsta fatalnog procesa u kojem zasigurno više nema subjekta, nema subjektivnosti. Fatalna strategija za mene je strategija objekta. A to ne znači ništa, da se razumijemo! Kako objekt može imati strategiju? To je absurdno. Ali bez obzira na to, volim se služiti paradoksima. Spominjem također i objektivnu iluziju. Iluzija,

ukoliko je shvatimo kao suprotnost načela istine, ne može biti utemeljena na objektivnosti. Međutim, svejedno volim spajati ova dva pojma kako bih stvorio sukob među njima. Prema tome, fatalna strategija je izraz koji opisuje proces, reverzibilnost koja je dio poretku stvari i to je u ovom trenutku odista pomahnito, kobno. Svi smo unutar tog procesa, i svakako smo vektorski element čitave stvari, premda ne u smislu subjekata. Tu valja reći da sve ovo prepostavlja takvu relativnost odnosa subjekta — objekt da je upravo ona to što postaje kobno.

Povratak subjekta

Svjedoci smo, s jedne strane, gubitka subjektivnosti, a s druge kobne, odlučne i odlučujuće intervencije samog objekta u igri. A budući da više nije subjekt taj koji posjeduje stvari, nego pravo rečeno postoji samo strategija subjekta, tada je i samo razmišljanje o strategiji objekata paradoks, vrsta metaforičkog tumačenja stvari. No, budući da je sam diskurs snažno utemeljen u subjektivnosti, nemamo na raspolaženju objektivni diskurs u onom smislu u kojem ga ja vidim; to je diskurs koji nema nikakve veze sa znanstvenošću, nego je diskurs objekta. A to ne postoji. Ono što imamo je sam dogadaj, sam tijek svijeta unutar kojeg postoji, ako već ne strategija, a ono barem pravila igre. Bez obzira na sve, ipak vjerujem da postoje pravila. Ja, međutim, nisam onaj koji bi ih mogao iskazati; ona su uistinu nečitljiva; radi se o tajni. Ali mora postojati logika dogadanja stvari, pa bila to i suluda logika. Nazovimo je strategija, zašto ne? To je ipak način na koji dis-

kurs razuma pokušava opisati ne razumno.

Mlađa generacija filozofa kao što su Luc Ferry, Alain Renaut, sociologa kao što je Michel Maffesoli, pa i onih manje mlađih poput Alain Touainea i Edgar Morina, usredotočila se na povratak tog istog subjekta. Tumačite li njihove napore kao sa-moobmanu?

— U Maffesolijevu slučaju meni to nalikuje na ponovno rođenje plemenskog u kojem subjekt postaje izrazom specifičnosti, singularnosti. Riječ je, na određeni način, o sjedinjenju tribalnosti i singularnosti.

Nije potrebno ovdje zazivati Hegela, ali svejedno njegovi su tekstovi odražavali određenu snagu osobito konceptualnu, a ona, kao što je svima poznato, danas više ne postoji. Mislim da je ono što danas opisuјete jedan oblik obnavljanja, da smo svi danas uključeni u te popravke, u S.O.S. subjekta ili u S.O.S. subjektivnosti. Stoviše, takav subjekt ne čini se podijeljenim niti posve otuđenim, on nije taj koji bi crpio svu svoju energiju iz vlastite otuđenosti, već je prije rekonstituiran, resintetiziran, unutar kojega ne možete razlučiti taj rascjep, tu podijeljenost sa svim posljedicama koje ona može imati na simboličkoj i imaginarnoj razini. Ta-

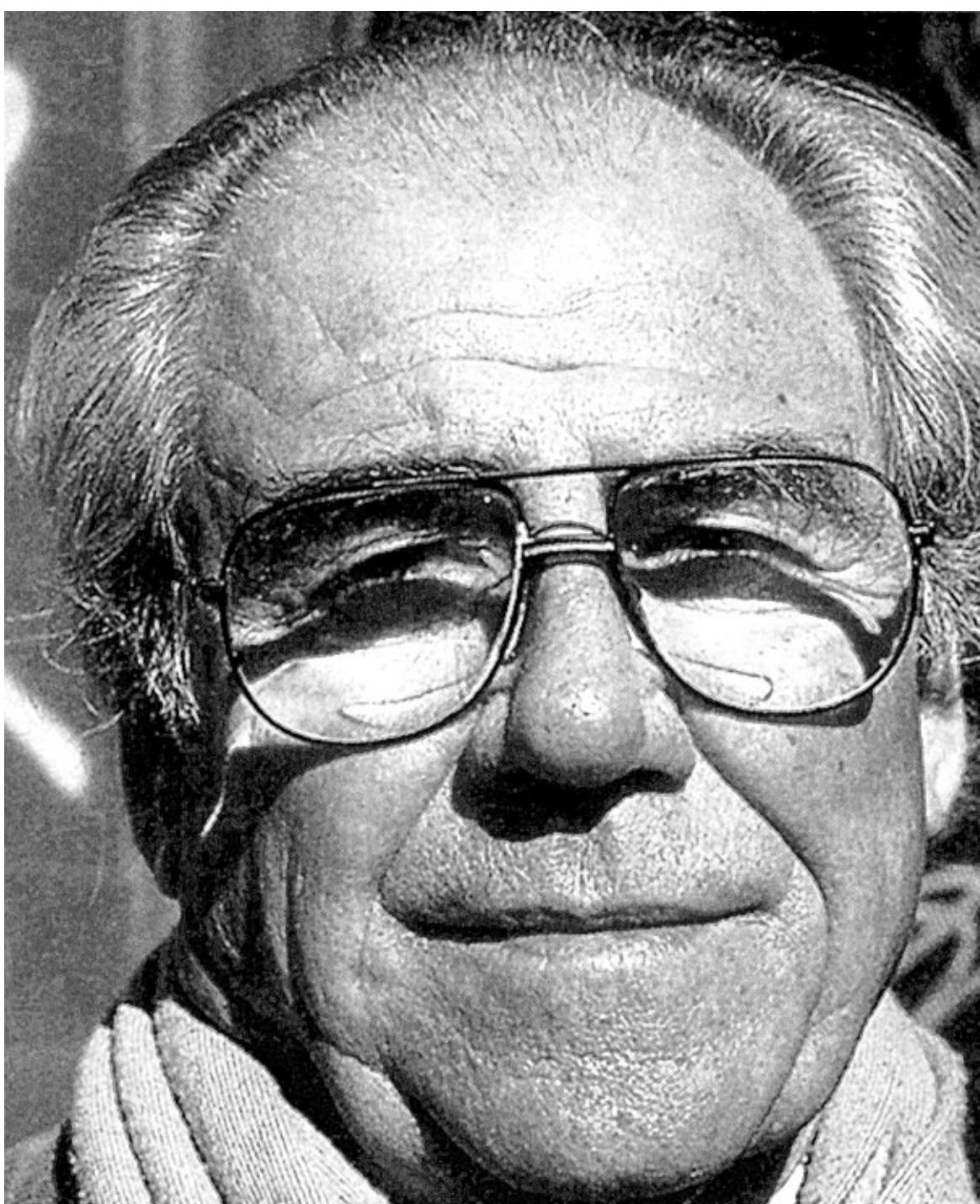
Nije zlo ono kroz što gledamo, nego ono što gleda kroz sve

kav subjekt je ubičajena pojava, robot rekonstituiranog subjekta koji nastoji sakupiti ono što je još preostalo. To bi mogao biti eko-loški subjekt i u tom bismu slučaju bili svjedoci ekologije subjekta, spašavanja subjekta, budući da je posve očito da je ugrožen jednostavnim dokazom i simptomom: nestankom svoga objekta. Pa ako još nije naprsto mrtav, onda taj subjekt kao i ono nad čime je hinio da vlada, trenutno izbjegava smrti, kao što su joj izbjegli i njegova pozicija moći i vladanja.

Tom subjektu uopće ne treba znanje niti sposobnost da vjeruje u nešto, on čak ne može vjerovati ni u sebe. A oni koji reaktiviraju taj subjekt, koji ga pretvaraju u aktera, čak i oni znaju da je on izgubio svoj integritet kao subjekt, svoju uvjerenost u vlastito nastojanje da promijeni svijet. On više u to ne vjeruje; pretvara se da vjeruje, što je zapravo oblik strategije ili točnije, posthumne strategije. Taj subjekt tek preživljava te smo svjedoci preživljavanja subjekta ili njegova oživljavanja. Svim tim disciplinama — sociologijom, psihologijom, filozofijom — u interesu je da spase svoj subjekt.

Čekanje Godota u Sarajevu

Možda se pak radi o tome da smo, s obzirom na nestanak tog aktivnog subjekta i njegovog pasivnog suprotstavljenika, svjedoci učinaka subjekta koji oko sebe nastoji rekonstruirati elemente snage volje i vizije svijeta. U to doista ne vjerujem. Ali budući da se o tome govorи, možda postoji efekt reinovacije, renoviranja nakon dugog perioda filozofskog ili možda strukturalističkog razaranja subjekta. Ja tako ne mislim, ali to nije važno.

Također moguće je da promatraš efekt klatna, vase koja se nagnje na jednu stranu budući da ste u povijesti ideja svjedoci vječnog fenomena reakcije, postavljenog vis-à-vis povijesti svijeta. Jer zapravo se čini da je subjekt trenutno u fazi nestajanja i to tako snažno da je možda već dostigao točku nestanka, a ono što vi opisujete možda je samo preporod u svijetu filozofije.

Nakon pobjede socijalista u Francuskoj 1980. godine i vi i Lyotard (u Grobu intelektualca) naglasili ste kako intelektualci ne bi smeli govoriti ni u čije ime osim u vlastito. Ipak nekih četraest godina poslije britanski i američki intelektualci kao što su Tony Judt i Susan Sontag izrazili su zanimljiva viđenja francuskih intelektualaca. Osobito je Sontagova, na samoj vatrenoj liniji u Sarajevu gdje je postavila prvi čin komada U očekivanju Godota, izrazila veliko negodovanje zbog francuske inteligencije. U 1993. godini bio je to vjerojatno očajnički

smislu nisam oportunist, nego sam krajnje realističan, prizivam real-politiku i predlažem da, ako netko takvo nešto radi i odabere taj oblik djelovanja, onda to mora biti doista dogadjaj.

Medijsko posredovanje stvarnosti

Ne mislim da bi on trebao biti važan, nego da bi trebao stvoriti pukotinu u informacijskom kontinuumu. Pitanje je stvara li on takvu pukotinu? Sve ovisi o tome. Dakako, možete se zabavljati mišljaju da će, ako svatko obavi svoj dio posla, sve učinjeno dovesti do početnog prikupljanja hrabrosti, zatim do akcije, što će na kraju proizvesti dogadjaj. Ali danas osobno u to ne vjerujem. Trenutno, kako je to rekao Paul Virilio, živimo u stvarnom vremenu, a stvarno vrijeme znači fatalnost. Postupci nemaju svoje ishodište, čak i ako stoje u odnosu prema drugim revolucionarnim periodima, oni nemaju nikakve konačnosti, čak ni u dugoročnom kontekstu, budući da nitko ne zna odakle sve to dolazi, a sve se dogada unutar stvarnog vremena. Takvo stvarno vrijeme sve pak stavlja u kontekst potpune beznačajnosti. Čin Susan Sontag je ograničen. On ne može funkcionirati inkognito nego je automatski medijski posredovan i to je sigurno. To samo po sebi nije temeljni prigorov, samo ističem postojeći problem. Informacija nije više ono što je bila davno prije. U prošlosti, nešto bi se dogodilo, onda bi netko saznao da se to dogodilo, a onda bi i drugi čuli o tome. Danas znate sve i prije nego što se dogodi i na kraju više nema vremena da bi se to dogodilo. Medijsko posredovanje znači pomicanje u naprijed, koje možete nazvati precesijom, prethodenjem simulakruma unutar vremena. Nalazite se u svijetu u kojem, da biste odgovorili stvarnosti i važnosti stvari, morate biti daleko ispred njih i na ekstremu način morate prethoditi samom prethodenju kako biste predviđeli te simulakrume ili će, u suprotnom slučaju, satni mehanizam stići sustav prije nego što vi tamo stignete. Simulakrumi će posuditi biti ispred vas.

Može li se ići naprijed? U globalu, vi ste talac koji je čak i u takvoj situaciji sukrivac. To je učinak stockholmskog sindroma: unutar takvih događanja, žrtve i egzekutori postaju na određeni način sukrivci. To je monstruoznio, ali je zaista tako. Između talaca i onih koji su ih zarobili uspostavlja se jedan oblik suučesništva. Ako ne postoji intelektualni svijet koji djeluje kao istinska rezonantna ploča, koji bi pružio podršku takvom činu i koji bi bio sposoban iz njega izvući značenje, čemu onda sve to? Ako ne možete dobiti povratnu reakciju, odjek takvog čina kako bi ga vratili u povijest i kako bi on zaista »postao dogadajem«, onda nema smisla tako nešto raditi. U tom

siguran da se ubrajam među njih unatoč tome što se čini da dijelimo zajednički život ili zajednički diskurs — ne sudjelujem u zajedničkoj krivnji intelektualaca koji se smatraju odgovornima za »nešto«. Subjekti kao što je Susan Sontag više ne mogu intervenirati, čak ni simbolički, ali opet ponavljaju da ovo nije prognoza niti dijagnoza.

Može li se reći da je hiperstvarnost stanje s previše zbilje, a nedovoljno ideologija? Jesmo li ideološki pauperizirani?

— Da, to je istina, i to ne samo vezano uz ideologiju, nego i uz ravnodušnost. Ravnodušnost je bila osobita kvaliteta, nešto gotovo stoičko. Bilo je sjajno biti ravnodušan u svijetu koji to nije bio, u kojem su postojale razlike i sukobi. Ali čemu služi ravnodušnost u svijetu koji je i sam postao potpuno ravnodušan? Trebalо bi ponovno uspostaviti različnost kako bi se mogli izdvojiti iz svijeta koji je postao ravnodušan. Ta povijest vrlo je pogubna.

Ista je stvar s umjetnošću i njezinom moći stvaranja iluzije. Što ona postaje u svijetu koji je i sam na kraju postao posve iluzoran ili čak besmislen? Svijet je trenutno potpuno ideologiziran i sve prolazi kroz prizmu ideologije tako da je njezino postojanje posve beskorisno. Iz toga slijedi

zombi sebe sama, dakle vlastita patovina.

Što se mene tiče, čvrsto sam uvjeren da više nitko u to ne vjeruje, ali to će uvijek biti prisutno. Nažalost još je uvijek zadatak intelektualaca, političko-intelektualne klase da održi fikciju ideoškog diskursa. Ionako se svi pretvaraju da ga konzumiraju, samo zato što bi inače nastala panika.

Stalno si postavljamo pitanje zašto se na Istoku sve dogodilo tako brzo, naoko bez ikakvog predznaka urušenja. To je jednostavno zato što je sve dugo vremena bilo posve umrtiljeno, a diskurs više nije bio ništa drugo doli parodija sama sebe. A stvarnost koja je svoja parodija na kraju će se bez otpora urušiti. Čak nema ni potrebe da je pogurnete. Ta nova vrsta događanja još je više zanimljiva jer proizlazi iz ravnodušnosti, ne više iz volje za djelovanje, nego iz duge incercije koja je potkopalа sustav, a onda prije ili kasnije dolazi do implozije.

Je li moguće djelovati kao prorok, osobito ovako precizan kao što ste vi bili, a ne biti istovremeno kruti moralist, premda znam da osjećate potpunu odbojnost prema moralnoj krutosti?

— Osobno nemam ništa protiv toga. Radikalizam je također jedan oblik krutosti. Izgleda da je kruta logika neophodna. Samlost, milosrde prema stvarnosti nažalost nije moj izbor. Radije se krećem u suprotnom smjeru. I na taj način istinito ostaje istinito, pa se to može protumačiti kao proročki moralizam. Proročki... nisam siguran, vjerojatno se to može ekstrapolirati. Osobno na neki način volim ekstrapolacije, volim određenu zamisao dovesti do njene krajnje granice, do potpune krajnosti. Je li to proročovanje? Ponekad se dogodi da budem u pravu, ali ne uvijek. Sjećam se da je netko pokušao napraviti popis svih mojih glupih komentara — dobro, možda ne glupih, ali barem iluzornih — i mogu vam reći da su ih našli popričan broj. Ali ta proročanstva nisam iznio s moralističkog gledišta, iako nisam siguran da sam ga u potpunosti lišen; možda sam ga naslijedio od predaka koji su bili seljaci.

Slučajni turist s kraja stoljeća

Imao sam iskustvo sa simulacijom i simulakrumom. Sada mi je toga već dosta — dvadeset godina toga ili gotovo toliko sasvim je dovoljno! Nedavno mi se dogodilo nešto zanimljivo po tom pitanju, vezano uz Japan. Intervjuirao me jedan japanski erudit i upitao sam ga kako to da je godinama prevodio moje knjige, a da ja o tome nisam čuo niti riječi. Upitao sam ga zašto ne čujem nikakve reakcije čitatelja, a on mi je odgovorio: *To je vrlo jednostavno, znate. Bili ste posve u pravu. Svijet je postao vaš... tako da nam više niste potrebni. Nestali ste. Raspršili ste se u stvarnosti i u svrhačanju hiperstvarnosti. Gotovo je. Što se tiče teorije, više nam niste potrebni i nama više nije nužno braniti vaše teorije.* To je ozbiljeni paradoks utopije; očito da time svaki oblik utopije postaje savršeno beskoristan. Pojam ideologije sada mi se čini toliko zastarjelim da na određeni način više uopće ne volim o njemu razmišljati. Ukratko, ako je i bilo istina ono što je Marx rekao, tj. da se radi efektu reakcije superstrukture na infrastrukturu, onjihovom konfliktnom odnosu, jasno je da se taj pojам danas više ne koristi pri fundamentalnom tumačenju, osim da bi stvorio referentni diskurs, koji sam po sebi više nema efekte stvarnog sukoba u domeni infrastrukture, nego je tek nasljede pojmovnog diskursa koji je već zastario i arhaičan. On postaje ideološki

prelaženja, poprečnog kretanja. Ako je turist onaj koji obilazi oko objekata i promatra ih sa više strana, onda je to istina. Ali također je istina da turisti izbjegavaju, ispuštaju i napuštaju određeni dio prtljage, što sam i osobno naštočio činiti. Zašto? Vjerojatno zato što sam bio sretni vlasnik vrijedne opreme i pokušao sam je se riješiti. Nastojao sam ne razmišljati o čitavoj povijesti ideja, pa čak ni o čitavoj filozofiji, toj riznici kojoj sam se toliko divio. U ponečemu su mi one još uvijek bliske, ali nastojao sam ne razmišljati o njima; odlučio sam odreći ih se i napustiti objekte. Jesam li pokušao stvoriti vakuum moći? Ne znam ima li pojma turist to značenje, ali ukoliko on u svakom slučaju ukazuje na sličnu pokretljivost, odsutnost prvotne ili pak sekundarne akumulacije — tada sam to ja. Više sam nastojao izbjegi akumuliranje no što sam težio k širenju. Ja nisam kockar niti rasipnik, ali jasno je da morate biti spremni na žrtve kako biste ponovno stvorili vakuum, a ne obrnuto.

Spomenuo sam Slučajnog turista stoga što ste u Cool memories iscratali divne krivulje oko teme izgnanstva, koje opisujući kao prelijepu i ugodnu strukturu obilježenu nestvarnošću i krajem svijeta.

— Izgnanstvo, dakako. Potputno sam svjestan da je moje razmišljanje prožeto predrasudama protiv nacionalizma, da je ono antinacionalističko ili čak anti-kulturno. Negdje u meni postoji otklon od onog što je blisko srži, od onog bliskog vlastitoj kulturi. Međutim, ipak osobito cijenim intimnost, korijene i pretke. Možda si upravo zbog tih korijena koje nosim u sebi mogu dozvoliti da postanem u punom smislu kozmopolit budući da znam da će uvijek imati taj oblik, taj sadržaj čija se čvrstoća usadi u čovjeka te da nikada neću izgubiti te sastavnice. Zbog toga nikada na svijet nisam gledao kao na izgubljeni objekt i mogu si dopustiti da ga izgubim iz vida, a osobito onaj njegov dio koji mi je blizak,

Čemu služi ravnodušnost u svijetu koji je i sam postao potpuno ravnodušan?

teritorij i zemlju. To je istina što se tiče Francuske u kojoj sam oduvijek imao antikulturne predrasude i očito je da nikada nisam oprostio kulturi jer sadrži previše neprihvatljivih elemenata, a svijet danas postaje sve više neprihvatljivim budući da se punom brzinom kulturizira. Danas je sve postalo kultura, pa je čak vrlo teško izbjegi vlastitu kulturu budući da je nalazite posvuda. Doći će i do toga da će biti nemoguće pronaći pustinju. Pustinja je su metafora za nestajuće objekte i iskliznuće izvan kulture. Danas i one postaju sve više kulturnizirane, pa ih je gotovo nemoguće pronaći.

Preveo: Višeslav Kirinić

* Odlomci iz razgovora objavljenog u časopisu *Research in Semiotic Inquiry/Recherches sémiotiques*, Vol. 16, No. 1-2, Spring 1996. Engleska verzija razgovora može se naći na Internetu: http://www.ctheory.com/a24-vivisection_90s.html

Mora postojati logika događanja stvari, pa bila to i suluda logika

izbor, jedan oblik odbacivanja istošenog pragmatizma Vancea i Owena, čin lišen svih iluzija o našem zajedničkom kukavičluku, a ipak presudan za podsjećanje slijepje Europe da bi trebala barem minimalno iskoraciti iz vlastite neosviještenosti ako želi da Bosna preživi. Kad ljudi poput Sontagove ne bi činili ono što čine, tko bi to učinio?

— Volio bih se složiti s vama. Bio bih oduševljen kada bi postojala jednostavna mogućnost da bol prestane. Jer, kada netko radi ono što radi Sontagova, onda to čini bez ikakvih iluzija, bez ikakvog cilja i neovisno o bilo kakvom rezultatu, samo kako bi spasio nešto. To je junački čin, u smislu u kojem je junaštvo oduvijek bilo lišeno iluzija. Pravi junaci uvijek su na određen način tragični. Oni ne mogu predvidjeti ishod svojih postupaka. Ali isto tako, ne može se biti usamljeni junak i u tom smislu ja sam gotovo kolektivist. Po meni, čin nema značenje sam po sebi, osim u apsurdnom kontekstu. Možda ga samoubojstvo ima i možda je ono sa čime smo suočeni oblik samoubjstva. Nisam siguran. Ali, da bi izbor Sontagove imao smisla, pa čak ako je i lišen iluzija, on mora imati utjecaja na savjest drugih, a osobito na savjest onih kojima je upućen, kao što je to narod u Bosni ili negdje drugdje. I ovdje se sat zaustavlja, zbog prigušenja svega toga do kojega dolazi odjekom rezonantne ploče na koju sve to pada, čime se sve mijesha, iskrivilje, posreduje. Dolazi do predvidljive apsorpcije i ta precesija svega što radite jest ono što me najviše smeta. Shvaćam da ljudi to svejedno rade kako bi očuvali vlastite iluzije, iluziju svoje volje. No, ima li to smisla. Ako ne postoji intelektualni svijet koji djeluje kao istinska rezonantna ploča, koji bi pružio podršku takvom činu i koji bi bio sposoban iz njega izvući značenje, čemu onda sve to? Ako ne možete dobiti povratnu reakciju, odjek takvog čina kako bi ga vratili u povijest i kako bi on zaista »postao dogadajem«, onda nema smisla tako nešto raditi. U tom

stanje, ili ako želite transcendentiju, u kojem ideologija zapravo više ne postoji.

Zastarjelost ideologije

Imao sam iskustvo sa simulacijom i simulakrumom. Sada mi je toga već dosta — dvadeset godina toga ili gotovo toliko sasvim je dovoljno! Nedavno mi se dogodilo nešto zanimljivo po tom pitanju, vezano uz Japan. Intervjuirao me jedan japanski erudit i upitao sam ga kako to da je godinama prevodio moje knjige, a da ja o tome nisam čuo niti riječi. Upitao sam ga zašto ne čujem nikakve reakcije čitatelja, a on mi je odgovorio: *To je vrlo jednostavno, znate. Bili ste posve u pravu. Svijet je postao vaš... tako da nam više niste potrebni. Nestali ste. Raspršili ste se u stvarnosti i u svrhačanju hiperstvarnosti. Gotovo je. Što se tiče teorije, više nam niste potrebni i nama više nije nužno braniti vaše teorije.* To je ozbiljeni paradoks utopije; očito da time svaki oblik utopije postaje savršeno beskoristan. Pojam ideologije sada mi se čini toliko zastarjelim da na određeni način više uopće ne volim o njemu razmišljati. Ukratko, ako je i bilo istina ono što je Marx rekao, tj. da se radi efektu reakcije superstrukture na infrastrukturu, onjihovom konfliktnom odnosu, jasno je da se taj pojam danas više ne koristi pri fundamentalnom tumačenju, osim da bi stvorio referentni diskurs, koji sam po sebi više nema efekte stvarnog sukoba u domeni infrastrukture, nego je tek nasljede pojmovnog diskursa koji je već zastario i arhaičan. On postaje ideološki

Kada biste se ukratko opisivali biste li se prikazali kao Slučajni turist s kraja stoljeća: s malo prtljage, malo iluzija, obdarenog onim psibičkim stoicizmom s kojim nisam ostavlja ovo tisućljeće u osviti novoga?

— Turist... pa to baš i nije vrlo pozitivno. Možda jedino kao oblik razmišljanja, mogućnost

Prebivanje i putovanje

Korijeni uvijek prethode kretanjima, ali što ako su kretanja konstitutivna za korijene kulture

James Clifford

Jam i Indijac, autobiografska priča Amitava Ghosha, parabola je mnogih problema s kojima sam se morao nositi u ovoj knjizi. Priča je to koja govori o susretu etnografa na terenskom istraživanju i zbumjenih stanovnika jednog egipatskog sela.

»Kada sam prvi put došao u taj zabačeni kutak delte Nila očekivao sam da će na tom drevnom i staloženom tlu naći staložene i spokojne ljudi. Nisam mogao biti u većoj zabludi. Muškarci u selu imali su u sebi nemir nalik onome poslovnih ljudi u tranzitnim aerodromskim čekaonicama.«

Tradicionalno, ruralno selo poput aerodromske čekaonice. Teško je zamisliti bolju metaforu postmodernog, novog svjetskog poretka mobilnosti, iskorijenjene prošlosti. Ali ne treba žuriti.

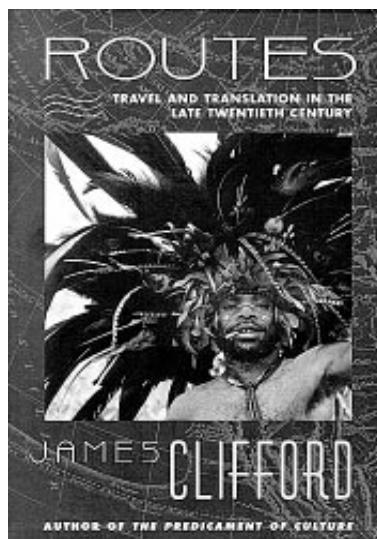
»I nije u tom bilo ničeg novog: njihovi su praroditelji, preci i rođaci takoder putovali i selili, na sličan način na koji su to činili i moji preci na indijskom potkontinentu — zbog ratova, novca i posla (...) U prezimena stanovnika sela mogla se otčitati povijest te nemirnosti: (...) ponekad mi se činilo da je svaki čovjek u njemu putnik.«

Amitav Ghosh — rodom iz Indije, školovan na »drevnom engleskom sveučilištu«, antropolog koji istražuje u Egiptu — evocira izrazito poznatu situaciju. Taj etnograf više nije (globalni) putnik koji posjeće (lokalne) urodenike, odlažeći iz metropole, centra da bi proučavao ruralnu periferiju. Namjesto toga njegovo »drevno i staloženo« polje proučavanja rastvorilo se kao kompleksna povijest prebivanja i putovanja, kozmopolitskih iskustava. Od generacije Bronislava Malinowskog i Margareth Mead etnografija je počivala na intenzivnom, premda privremenom, prebivanju na omeđenom »polju«. No u Ghoshevom prikazu terenski je rad manje stvar prebivanja na nekom lokalitetu, a više niz susreta na putovanju. Svatko je u pokretu i tako je već stoljećima: prebivanje-u-putovanju.

Konstitutivnost putovanja

Putanje (*Routes*) polaze od te postavke o pokretljivosti, razmatrajući putovanja i kontakte kao ključna mjesta nedovršena moderniteta. Glavna tema je, ako se tako uopće može reći, prostrana: sagledavanje lokacija na kojima ljudi žive kao nečeg što je konstuirano izmještanjem gotovo koko i mirovanjem.

Putanje nastavljaju raspravu s koncepcijom pojma kultura. U svojim prijašnjim knjigama, naročito u knjizi *The Predicament of Culture* (Predikament kulture, 1988), mučila me u toj koncepciji njezina sklonost k potvrđivanju holizma i estetske forme, tendencija privilegiranja vrijednosnih

sudova, hijerarhije i povijesnog kontinuiteta u predodžbama o svakodnevnom, zajedničkom »životu«. Dokazivao sam da takva nagnuća gube iz vida, a ponekad i aktivno silom potiskuju mnoge nejasne i nepravilne procese kolektivne inventivnosti, snalaženja i preživljavanja. Kultura se pokazala duboko nezadovoljavajućim rješenjem. Radio sam na tome da njezinu konstelaciju oslobodim uvrježenih, zdravorazumskih stavova, dovodeći u fokus procese etnografskih predstavljanja. Poluge kojima sam se poslužio u rastvaranju ideje kulture bili su prošireni pojmovi *pisma* i *kolaža*, prvi viđen kao interaktivni, procesualni i bez kraja, a potonji kao način da se otvori prostor za heterogenost, za povijesne i političke, ne tek puko estetske jukstapozicije.

Autentičnost suplementa

Tijekom rada na ovoj knjizi putovanje se ukazalo kao izrazito kompleksan raspon iskustava: prakse prekoračivanja, prelaženja i interakcije osporavale su lokalizam mnogih uvrježenih postavki o kulturi. Prema tim postavkama autentična socijalna egzistencija jest, ili bi trebala biti — centrirana na zaokruženom prostoru — poput vrtova iz kojih je izvedeno europsko značenje riječi *kultura*. Prebivanje je bilo shvaćano kao lokalni temelj kolektivnog života, putovanje kao suplement: korijeni su uvijek prethodili kretanjima. Ali počeo sam se pitati što bi se dogodilo ako bi se putovanje oslobodilo spona, kada bi bilo sađeno kao kompleksni spektar koji prožima ljudsko iskustvo? Ispostavilo bi se da su prakse izmještanja konstitutivne za smisao koji se pridaje kulturi, prije negoli puki transferi ili produžeci kulture.

Nije li taj interaktivni proces, u različitom stupnju, relevantan za svaku lokalnu, nacionalnu ili regionalnu domenu? Centri kultura, odjelite regije i teritoriji, ne postoje prije kontakata, a održavaju se upravo putem njih, uskladjući i disciplinirajući nemirno kretanje ljudi i stvari.

Kako sam postupno počeo razmatrati različite oblike putovanja, termin se pretvarao u metaforu putanja kroz heterogenost moderniteta. U knjizi *The Predicament of Culture* pisao sam o Indijancima Mashpee s Cape Coda u Massachusettsu, o njihovu pokušaju da svoj plemenski identitet dokazuju na sudu. Dokazivao sam

da su izgubili spor zbog postavki o ukorijenjenosti i kontinuitetu na nekom lokalitetu, zbog predodžbi o autentičnosti koje su im porekle ulogu složenog agensa u interaktivnoj, dugotrajnoj kolonijalnoj povijesti. Postupno sam uvidio da izmještanja nisu nešto marginalno u plemenskom životu. Prisjetio sam se harpunara u *Moby Dicku*, Tashtega, Queequega, i Dagooa Afrikanca — literarnih figura koje stoje na mjestu stvarnih povijesnih iskustava. Takva putovanja bila su evidentno mnogo više od reakcija na europsku ekspanziju. Jer nije li Queequeg, koji svoj krevet dijeli s Ishmaelom, nedvojbeno veći kozmopolit u tom paru?

Isprepletenost korijena i kretanja

»Svaki je čovjek [u selu] bio putnik«, piše Ghosh. I u istom pasusu nastavlja: »Svatko osim Khameesa, čije je prezime, kako sam kasnije otkrio, značilo od Su-

gome mjestu iza »Zapada« po broju pušaka, bombi i tenkova. Iznenada pripovjedač uviđa: »unatoč ogromnomu jazu koji nas je dijelio, mi smo perfektno razumjeli jedan drugog. Obojica smo putovali, on i ja: mi smo putovali na Zapad.«

Druččiji kozmopolitizam

Priča donosi britku kritiku klasične potrage — egzotične, antropološke, orientalističke — za čistom tradicijom i diskretnim kulturnim razlikama. Interkulturna povezanost jest, i dugo je bila norma. Štoviše, te su veze kanalizirane moćnim globalnim silama. Etnograf i urođenik, imam i Indijac, obojica putuju na »Zapad«, što je deprimirajuće otkriće za antikolonijalnog antropologa. Jer kako saznajemo u knjizi iz koje je uzeta ova priča, Ghosh želi iscrpati kartu svojega vlastitog etnografskog puta koji ide starim vezama između Indije i Egipta, trgovackim i putničkim

Putovanje kao muška stvar

Žene imaju svoju vlastitu povijest radnih migracija, hodočasninstava, emigracija, turizma, istraživanja pa čak i vojničkih putovanja — povijest koja je povezana, ali i različita od muške povijesti. Na primjer, svakodnevna praksa upravljanja automobilom (relativno nova tehnologija putovanja za mase žena u Americi i Europi) zabranjena je ženama u Saudijskoj Arabiji. To je bila prično važna činjenica u iskustvima putovanja američkih žena vojnika u Zaljevskom ratu 1991. godine. Žena koja vozi džip u javnom prometu bila je potentan simbol, osporavano iskustvo. Još jedan primjer iz iste regije: promotrite samo različite povijesti »putovanja« (termin se ovdje počinje urušavati) tisuća žena, kućnih pomoćnica koje na Srednji istok stižu iz Južne Azije, s Filipina i iz Malezije kako bi čistile, kuhalje i čuvale djecu. Njihovo

Mnoga pitanja proizlaze iz izjave da je »svaki čovjek putnik«

dana. Khamees je neobičan zbog nedostatka želje za lutanjem (on čak tvrdi da nije nikada posjetio niti najblizi veliki grad, Aleksandriju) i zbog svoje sklonosti da se naruga gotovo svemu: vjeri, vlastitoj obitelji, starijima, i naročito gostujućim antropolozima. No pri kraju priče, nakon niza gorkih i polušljivih žalaca koji su se ticali hinduskih svetišta krava i »barbarskog« običaja kremiranja, Khamees i pripovjedač postali su prijatelji. Unatoč svojem tvrdokornom odbijanju da putuje, Khamees je čak počeo razmišljati, na svoj šaljivo-ozbiljni način, o tome da možda posjeti Indiju. Najvjerojatnije neće otići. No počinjemo uvidati da je njegov malomještanski svjetonazor daleko od toga da bi bio ograničen. Putovati doslovce nije predviđen za ironiju, kritičnost i distanciju prema svojoj vlastitoj kulturi. Khamees je komplikiran urođenik.

Ghosh svakog čovjeka u selu naziva putnikom, skrećući pozornost na specifična, u najvećoj mjeri muška iskustva putovanja svijetom, isprepletenosti korijena i kretanja. No u priči s kraja dva desetoga stoljeća odavno uspostavljena izmještanja i smještanja događaju se unutar polja napetih i snažnih silnica Zapada. Klimaks priče je ružna svada istraživača s tradicionalističkim, konzervativnim imamom-iščeliteljem za kojeg se nadao da će ga intervjuirati. Usred rastuće gomile, njih se dvojica sukobljuju sporeći se na sav glas oko toga čija je zemlja bolja, »naprednija«. Svada završava time što obojica tvrde kako je upravo njihova zemlja na dru-

vezama koje prethode i djelomice zaobilaze nasilnu polarizaciju svijeta na Zapad i Istok, imperije i kolonije, razvijene i zaostale. Ta je nada izgubljena kada shvati da je njemu i imamu jedino zajedničko ono »na Zapad«. Ali Khamees se snažno opire toj goloj svrhovitosti svojim kritičnim lokalizmom te humorom i prijateljskim, tolerantnim odnosom prema posjetitelju iz zemlje u kojoj je, kako kaže, »sve okrenuto na glavce«. Čak i njegov poluožbijan prijedlog da posjeti pripovjedača u Indiji, sugerira mogućnost »putovanja na Istok«. Ta putanja drukčijeg kozmopolitizma prefigurirana je uzgrednom referencijom na Afrikanca Ibn Battoutu koji je indijski potkontinent posjetio u četrnaestom stoljeću.

Štoviše, kada putovanje, kao u ovoj priči, postane neka vrst norme, prebivanje iziskuje objašnjenje. Zašto i u koliko mjeri svojevoljno ljudi ostaju kod kuće? Uobičajene koncepcije lokalne ukorijenjenosti ne računaju se u slučaju figura kao što je Khamees. Doista njegov svjestan izbor da ne putuje — u kontekstu nemirnosti potaknute utjecajem Zapada i zavodljivim simbolima moći — može biti oblik otpora, a ne ograničenosti; osebujan neprovincijalizam prije negoli tek uskogrudni lokalizam. I što s onima koji uopće nisu ni implicirani u izjavi da je »svaki čovjek u selu bio putnik«? Malo ćemo čuti o ženama u toj priči uz iznimku nekoliko, najčešće usputnih, bilješki. Ghoshova priča sasvim se jasno bavi relacijama muškaraca, ne kulturnih tipova, seljana ili urođenika.

izmještanje i njihovo služenje rutinski je uključivalo i prisilu na spolne odnose. Takvi kratki primjeri sugeriraju kako je specifične povijesti slobode i opasnosti u kretanju potrebno artikulirati uzduž linije koja razlikuje rodove.

Putuju li žene iz sela — aerodromske čekaonice kako ga opisuje Ghosh? Ako ne, zašto ne? Kakav je udio izbora i prisile u različitoj mobilnosti muškaraca i žena? Ima li značajnih klasnih, rasnih, etničkih ili religijskih faktora na presjeku rođova? Da li stavljanje putovanja u fokus razmatranja neizbjegno privilegira iskustva muškog roda? Što se smatra »putovanjem« za muškarce, a što za žene, u različitim okvirima?

Kako se poima »dom« i kako se u njemu živi u odnosu na praksu dolaženja i odlaženja? Kada žene ostaju kod kuće, a muškarci odlaze u tuđinu. Kako se u takvim slučajevima (žensko) »prebivanje« artikulira, politički i kulturno, u odnosu na (muško) »putovanje«? U odnosu komplementarnosti? Antagonizma? Ili obojega? Ghoshova priča ne ispituje te probleme. Ali pokazuje kako su oni neizbjegni u portretiranju kompleksnih iskustava prebivanja i putovanja, korijena i kretanja koja uspostavljaju jedno malo selo. Mnoga pitanja — empirijska i teorijska, povijesna i politička — proizlaze iz izjave da je »svaki čovjek putnik«.

Preveo David Šporer

* Ulomci prologa iz knjige američkog antropologa Jamesa Cliffforda, *Routes, Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Harvard University Press, Cambridge: Massachusetts, London: England, 1997. Oprema je redakcijska.

Povratak zbiljskoga

Devedesete godine su stalnim nizom spektakulariziranih prizora patnje uvjerile i promatrače (sudionike nije bilo potrebno) u ireduktibilnost boli

Nadežda Čaćinović

Većini čitaoca Zareza devedesete godine posve su izdvojeno i prepoznatljivo razdoblje; čak ni najmladi, ukoliko su živjeli u Hrvatskoj i okolicu, ne smatraju, nadam se, svoju okolinu običnom i nezanimljivom. Čak ni sve veća provincializacija nije suzbila dramatičan nabo. Devedesete su godine godine promjena, ostvarenih i izjavljenih nada, nametnutog ili samoizabranog mijenjanja referentnih okvira, s mnogo kukavičluka i manje hrabrosti.

Kako to već biva, godine neposredno prije promjena priyatno su razdoblje. Krajem osamdesetih počela je pucati naša puževa kućica, u nas dosta proširena konstrukcija iz predmodernih i postmodernih elemenata, konstrukcija izgrađena (konstrukcija koju smo si izgradili) u takozvanim prostorima slobode, u specifično jugoslavenskom baroknom labirintu decentralizacije i seljenja kontrolnih mehanizama. Ovo »mi« mislim u širokom smislu: strategija preživljavanja, pa i povremene subverzije, imala je istu strukturu u najrazličitijim profesi-

jama i načinima života. Radikalno i opasno disidentstvo s nužno monomanskim elementima (i lijevo i desno) bilo je umnogome zapravo desolidariziranje sa »širokim masama« i njihovim načinom života (što se, uostalom, ne samo kod nas, nego i u mnogo

gorim zemljama realnog socijalizma ljepe vidi u izbornim rezultatima i političkoj karijeri nekadašnjih disidenata). »Zbilja« realnog socijalizma bila je neobično izokrenuta (stvari su se dogadale po logici održavanja vlasti, a ne da bi se, primjerice, postigli mjerljivi i provjerljivi rezultati, tako su, dakako, bili dobrodošli), a bori protiv nje po definiciji ne-realistični.

Ne treba ponavljati koliko je Jugoslavija ovisila o svojoj prelaznosti, posebnosti i koliko su već spomenuti prostori slobode bili rezultat borbe, obično pogubne za već spomenute prvoborce. Ta je posebnost padom Žida počela nestajati. »Devedesete« su u osamdesetim postale ime za mitsku udruženju Evropu koju ne smijemo nikako propustiti.

Povratak potisnutog

Citaoci Freuda i Lacana znaju, dakako, da se ono realno nipošto

U zrcaljenju virtualne zbilje, 'istinska' se zbilja sama postavlja kao vlastiti privid, kao čista simbolička konstrukcija

ne vraća. Vraća se potisnuto. Realno je, lakanovski, nešto što ne možemo imenovati, opetovana nemogućnost, povratak potisnutoga u simptomima koji su simbolički izraz neuhvatljivosti zbiljskoga.

Onim velikim potisnutim u nas se smatra etničku pripadnost, nacionalizam. No je li nešto što je bilo stalno prisutno, otvoreno, kamuflirano ili u negativnoj fiksaciji, doista bilo »potisnuto«? Ne pronalazimo li parafrazom psihanalitičkog (ili metaforičkog) objašnjenja poznati uzročnik za stanje koje bi bilo bez toga još neprozirnije? Ne možete postići ništa ako s velikom ogorčenošću nazovete ustašom nekoga koji to upravo i želi biti.

U ovih se deset godina zbiljsko nekako ipak pojавilo. Izgubilo je znakove navodenja što ga prate, primjerice, u Žižekovoj formulaciji posebnosti cyberspacea: »Završna pouka virtualne zbilje jest virtualizacija same 'istinske' zbilje. U zrcaljenju

suprugu Roberta Browninga te predrafaelita Dantea Gabriela Rosettija. Inače, u skupim oksfordskim knjižarama za turiste izloži su ljeti 1997. bili puni predrafaelitskih reprodukcija; predrafaelitima krcata Galerija Tate u Londonu i dalje je jedno od omiljenih odredišta. Nekad zapušteno viktorijansko groblje Newgate, s grobovima poznatih, takođe je jedna od češćih turičkih destinacija. Britanske se televizijske kuće ustrajno natječu u broju kostimiranih serija po viktorijanskim klasicima: dovoljno je spomenuti skupe produkcije

Tek nam u devedesetima sviće što bi točno mogla značiti maksima viktorijanskih duhova

je *Middlemarcha* George Eliot, *Jane Eyre* Charlotte Brontë, Hardjyevog romana *Daleko od pobjedjene gomile*, ili pak glamurozni superspektakl *Sajam taštine* po W. M. Thackerayu, koji je na britanskoj televiziji premijerno prikazan u studenome prošle godine. Hollywood se negdašnjem matičnom otoku pridružio očekivano A-produkcijiski: od Coppolina *Dracule* s početka devedesetih do prošlogodišnjih osvremenjenih *Velikih očekivanja* Charlesa Dickensa, s Gwyneth Paltrow i Robertom De Niroom. Ruševno se nasljeđe zaljeskalo u sinematskom oku većemu i od andelova: oku, uostalom, koje i samo datira iz devetnaestog stoljeća.

Ispada tako da su nam devedesetih godina dva desetog stoljeća licemjerni, sentimentalni, anksiozni viktorijanci potrebniji nego bismo poželjeli

Tatjana Jukić

Neporeciva je činjenica da velik dio bestslera posljednjih desetak godina otpada na povijesne romane, u nekoj od suvremenih izvedenica. Može to biti učena historiografska metafikcija, na tragu Fowlesove Ženske francuskog poručnika ili Ecova Imena ruže, ali i svakovrsni križanci autobiografija kao osobnih povijesti, obiteljskih povijesti, memoarske proze ili pak nastavci starih i velikih romana. Ovakva ili onakva, povijest je u modi, svaki put iznova povučena u pripovedni prezent, slično ruševinama u pogledu Kleeova nogog andela kojega je Walter Benjamin nazvao andelom povijesti.

Andeli i serafini

Povučena u prezent, povijest se ne ljeska samo u pogledu pri-povjednoga andela, već i u očima serafina književne teorije. Teško je imenovati neku suvremenu teoriju koja nije opterećena spiritističkim zazivanjem duhova svojih predstasnika i žudnjom za ozakonjenjem duhovnog nasljeda. Suvremene psihanalitičke teorije, naprimjer, nužno reflektiraju

ljenju virtualne zbilje, 'istinska' se zbilja sama postavlja kao vlastiti privid, kao čista simbolička konstrukcija. Činjenica da 'kompjutorne misli' znači da je cijena našeg pristupa 'zbilji' takođe da nešto mora ostati nemisljeno.«

Zbilja pod navodnicima

Non sequitur ili ne, ovo je razmjerno suzdržana varijanta stavljanja zbilje pod navodnike. Na početku desetljeća Baudrillard je nastojao derealizirati Zaljevski rat. No devedesete godine su stalnim nizom spektakulariziranih prizora patnje uvjerile i promatrače (sudionike zaista nije bilo potrebno) u ireduktibilnost boli i potpunu nemogućnost njezina opravdavanja. Pokazalo se takođe da se neke stvari mogu dogoditi iako su bile nemisljive i nemisljene. Povijest nije bila završena ni u navodno zauvijek podijeljenom svijetu ni u navodno jedinstvenom.

Povratak zbiljskoga: to nije nostalgičan program, nego opis. U posljednjih smo nekoliko godina zajedno s mnogim drugim ljudima bili suočeni s velikim promjenama i malim, ali ipak postojećim mogućnostima da utječemo na njih. Foucault je u jednom razgovoru izjavio kako treba biti krajnje sumnjičav prema svemu što za sebe tvrdi da je povratak. Govorio je takođe o tomu da je, kao što je poznato, velika opsesija devetnaestog stoljeća bila povijest, tema kao što su razvoj, ciklus, kriza, akumulacija prošlosti a da će sadašnje razdoblje biti prije svega razdoblje prostora: simultanosti, juktopozicije, disperziranosti. Govorio je takođe da neki od najčešćih ideologičkih konfliktata današnjice suprotstavljaju pobožne potomke vremena i odlučne stanovnike prostora.

Kako nije doživio devedesete nije mogao vidjeti ni farsični obrat u kojоj danas doživljavamo taj sukob. Potomci vremena nadomještavaju akumuliranu prošlost arhaičnim mitovima etničke danosti, a kritični stanovnici prostora iselili su se u utopični prostor digitalne estetike u kojima granice navodno ne vrijede jer su suspendirane pravilima igre. Uvjeti mogućnosti tih redukcija sasvim su očiti. Tehnološka determiniranost virtualne izgradnje alternativne ne pokazuje samo privilegiranost putnika cyberspaceom: kao potrošači dio su složenog lanca proizvodnje i potrošnje čiji učinak nije virtualan.

Devedesete su od prethodne dekade naslijedile pomućen osjećaj za što zapravo jest zbiljsko. Teorijska je scena bila samo dio toga. Politička zbijanja bez sumnje takođe su utjecala na etički obrat što ga vidi dimo sada: čak i nereformirani postmodernisti imaju etičkog pokrovitelja, Levinasa. U analitičkoj tradiciji veliku je pažnju izvalzala (Scanlonova) knjiga s naslovom *Što dugujemo jedni drugima*. Kao da na kraju tisućljeća uzima maha jednostavan, neugledan stav: idemo da je.

bili otvoreno izvesti. Viktorijanci su utoliko kompleksniji od modernista, jer su se zaustavili na rubu pravilje i, mučeni neminovnošću i pogubnošću pada, ustrajali na uzaludnom krpjanju potpornih zidova vjere, povijesti, jezika i politike. Uzaludni, sizi-foski rad viktorijanaca na projektu unaprijed osudrenom na propast utoliko je — paradoksalno — moderniji negoli je to razaranje tradicije i ples na njezinim ruševinama. U devedesetima dvadesetog stoljeća temeljito razorene ostatke više nema smisla dodatno rušiti; ples nas je nakon toliko desetljeća izmorio; latentno nas hvata milenaristička tjeskoba. Usrdnost s kojom su viktorijanci — svjesni velikih uzaludnosti i pozicije na rubu pravilje — skribili o već izmrcvarenim izvjesnostima (tijela, morala, časti, ljubavi, rada, sentimenta) ne bi nam smjela biti odbojna. Odbojnost je, uostalom, tek naličje straha pred Drugim i drukčijim, kad pride preblizu onomu što nas uistinu muči.

Ispada tako da su nam devedesete godina dvadesetog stoljeća licemjerni, sentimentalni, anksiozni viktorijanci potrebniji nego bismo poželjeli; ispada, takođe, da su u nekim stvarima bili mudriji nego što smo im to bili spremni priznati. Stoga se pitam nije li Fowlesov roman o viktorijancima — Ženska francuska poručnica, iz 1969. — objavljen trideset godina prerano. Jer kao da nam tek u devedesetima sviće što bi točno mogla značiti maksima viktorijanskih duhova povučenih u prezent Fowlesova pripovjedača. Ona glasi: htijenje nije mogućnost, mogućnost nije dopustivost.

Dvostruko iskustvo

Europa, Amerika i atlantski most

Umjesto pasivnog žalovanja, zbog američke prevlasti, Europa bi morala djelatno tražiti pristup do onih plodova američke imaginacije i kritičke misli, koje nije moguće dobiti na kiosku korporativnoga novinarstva ili na tekućoj vrpci knjižnih uspješnica i holivudskih *sapunastih opera*

Aleš Debeljak

Kada se Wim Wenders, briljantni njemački filmski redatelj, nakon nekoliko godina boravka u Americi vratio na europski kontinent, pri toj ga je odluci vodila nejasna svijest o razlici između europske i američke *forme mentis*. Wendersov povratak, drukčije negoli potonuće njegova redateljskoga kolege Volkera Schlendorfa u holivudskom industrijskom labirintu, sugerira je i osobnu, a posebice umjetničku preferenciju. Ništa čudno. Unazad dvadeset godina Wendersove čudesne filmske meditacije o traženju smisla u doba elektronskih slika bile su nepro-mašivi dio europske kulturne sredine. I to bez obzira na činjenicu što Wenders snima filmove u sklopu vlastite producentske kuće *Road Movies*, koja već imenom razotkriva američko nadahnucće. Sadržajno pak Wendersov opus proizlazi iz radikalnoga pokreta, zasnovanoga u Münchenu i poznatog pod imenom *novi njemački film*. Danas o pokretu zaci-jelo ne zna nitko osobito mnogo.

Američka opsjednutost sadašnjosti

To je razumljivo. Živimo u povijesnom trenutku, koji zahtjeva jedino sudjelovanje u *neprestanom sada*. A opsjednutost sadašnjosti snaga je koja pokreće korporativni kapitalizam i američki mentalitet. Imati, imati sve, imati sve danas: to je imperativ zemlje u kojoj povijest vrijedi vrlo malo. Sjedinjene Američke Države nastale su, naime, točno na temelju bijega od povijesti i njezina njegovanja predrasuda. Emigrantsko iskustvo, koje definira američki život, iskustvo je pojedinaca koji su primorani ponovo uspostaviti distanciju među jučerašnjim ritualom, ukrućenim u formulu, i današnjim obećanjem sreće, koja je slobodno otvorena zato što neprestano izmiče. Američku kulturu, naime, još uvijek određuje paradoks, što ga je Alexis de Tocqueville opisao već prije jednog i pol stoljeća. Demokracija i mercantilizam znače da svatko, tko ima dovoljno debeli novčanik, može sebi priuštiti životni stil aristokracije, ali ipak nitko ne može biti kralj.

Umjesto povijesti i kapitala plave krvi, Amerikanci, koji izvornu aristokratsku tradiciju ne poznavaju, uspješno su izgradili hijerarhiju finansijskoga kapitala. Ona omogućuje pripadnost eliti, koje su društveni položaj mijenja s dolaskom svakog *nouveau riche*

kojemu džep grije platinasta kartica American Expressa. U tom kontekstu nije neobično što se u skladu s imperativom usredotočenosti na *neprestano sada* razvila i kulturna industrija u mučno lijepoj i nezaustavljivo fascinantnoj zemlji, u kojoj sam i sâm proživio pola desetljeća, stekao akademsku titulu, objavio nekoliko knjiga, odakle sam u Sloveniju doveo

Na američki se način braniti od komercijalnog utjecaja Amerike: to je paradoks europske kulture na kraju tisućljeća

ženu i u kojoj naposljetku pišem i ovaj članak. Mitologija življenja *Made in America*, kakvu opsežno podupiru dobro promovirani filmovi, knjige, slike i televizijske serije, što ih gleda veći dio planete, taj je *neprestano sada* djelotvorno i — valja reći — na privlačan način približila svim kutićima svijeta. Sto je u biti te mitologije? Sloboda, modernost, demokracija, mogućnost započeti iznova, neograničene prilike za domišljate i drske duhove. Ta nam je mitologija danas dostupna samo na način potrošne robe.

Europska nemoć i zbumjenost

Logika tržišta, na kojemu proizvod treba komercijalno prodati, pa makar imao i estetski uspjeh, gotovo je izvrgnuta. Ali danas znači već posve *prirodnu* globalnu logiku. U transatlantskom dijalognu brojni je europski stvaraoci čak najčešće odbijaju. Takav me pak stereotipni odziv kulturne Europe na američku prevlast podsjeća na odziv intelektualaca

iz zemalja bivšeg *Varšavskoga pakta* na demokracije, koje su niknule nakon *annus mirabilis* 1989. Uvrijedeni su što njihova jučerašnja disidentska kritika, obrana osobnoga dostojarstva i riskiranje u ime slobode danas više ne vrijede mnogo. U tek nastajućim demokracijama, što su ih ti intelektualci požrtvovno pomagali uspostaviti, toliko željena politička sloboda predstavlja i neku drugu i za mene neprivilačnu i nimalo poštovanu slobodu, da publika naše knjige ne čita, naše političke ideje ne uzima ozbiljno, a naše etičke i estetske vrednote ne uvažava. Jednako kao što su istočnoeuropski intelektualci i umjetnici nakon poraza komunizma u mnogočemu postali nemocni čudesni izgubljeni ljudi, isto tako i Europa, kao utjelovljenje bogate kulturne sofisticiranosti, danas više negoli ikada prije djele je nemoćno i zbumjeno. Dok se suočavaju s grandioznom komercijalizacijom svijeta, kakvu orkestrira velika trgovačka spretnost Amerike, europski običaji srca, naime, klecaju pod težinom toga što se nemalo puta označava kao američki »kulturni kolonijalizam«.

Ipak, bilo bi istodobno teško zanijekati da Amerika nije Evropi samo uzimala, nego joj je i mnogo dala. Prije svega oslobađajući je bio američki pragmatizam, koji je pridonosio prihvaćanju kozmopolitskoga duha, kakav prepoznajemo u ekumenskom miješanju raznolikih tradicija. Uz taj duh i europskim zemljama nije više bilo moguće lagodno uživati u defenzivnom, u se zalednom i provincijalnom životu pod niskim svodom isključivo domaćega neba. I toliko puta slavljenja, ali rijetko kada definirana specifična razlika Europe često je značila samo krinku za predrasudu, u skladu s kojom bi

europske žitina trebala automatski značiti kulturnu superiornost.

Dvosmerni put

Ovorsnu jednostavnu hijerarhiju o stvaralački moćnim Europskim i kulturno inferiornim, ali ekonomski moćnjim Amerikancima, sve tamo od Drugog svjetskog rata naovamo nije više

svjetovima treba te svjetove najprije dobro poznavati, jer ono što je znano, nije nužno i spoznano, negdje upozorava Hegel. To ipak također znači da se europska publika ne bi smjela jednostavno zadovoljiti svakodnevnom razvodenjem dijetom američke masovne kulture. Umjesto pasivnoga žalovanja, zbog američke

Opsjednutost sadašnjosti snaga je koja pokreće korporativni kapitalizam i američki mentalitet

Naime često ustajala, samodopadljiva i u jalovom udaranju po grudima jučerašnjih časti gdjekad već podosta omedena europska svijest prima mlaziće okrepljujućeg soka, vitalističkoga zanosa i spoznajnoga otkrića u ekscesima tijela i duha.

Amerika u svojim najboljim pozicijama, naime, donosi Evropi stanovitu oslobodenost od točno onoga meditativnog, introspekcijskoga i psihološkoga fokusa, koji je uza sve svoje dokazane uspone u europskoj umjetničkoj tradiciji nerijetko djelovao i hromo. Cvrsto sam uvjeren da *atlantski most* omogućava dvo-smerni put. Individualno autorско stvaralaštvo pri kritičnom sučavanju s drukčijim simbolnim

prevlasti, Europa bi morala djelatno tražiti pristup do onih plodova američke imaginacije i kritičke misli, koje nije moguće dobiti na kiosku korporativnoga novinarstva ili na tekućoj vrpci knjižnih uspješnica i holivudskih *sapunastih opera*. Ti plodovi postoje, samo ih valja prepoznati. A za takvo što nije dovoljno uzdanje u ustaljene mehanizme kulturne distribucije. Europski izdavači, novine, filmski distributeri, umjetnički instituti, galerije i muzeji, kao i selektivna pomoć pojedinačnih državnih agencija, mogli bi od Amerike naučiti najprije ono što predstavlja jedan od glavnih elemenata mita o Americi: drskost i inovativnost.

Nakon povratka u Europu Wim Wenders svojim je kulturnim i političkim potrebama prilagodio časnu američku zakladu, naime filmsku nagradu Oskar. Ustanovljenjem europskoga Oskara, to znači nagrade Felix, Wim Wenders pokušao je djelatno poticati europsko stvaralaštvo, a istodobno se oduprijeti prevlasti filmskoga kiča, koji dolazi iz kulture kojom se Wenders najviše nadahnjivao. Na američki se način braniti od komercijalnog utjecaja Amerike: to je paradoks europske kulture na kraju tisućljeća koji točno sažima onu dvo-smislenu dijalektiku privlačnosti i otpora prema Americi, koja običaje i moje vlastito držanje.

Tekst je napisan na poziv budimpeštanske redakcije Nepszabadszag, najvećeg i najuglednijeg mađarskoga časopisa, i objavljen je u posebnom božićnom broju koji je bio posvećen »kulturnom konfliktu između Europe i Amerike«. U časopisu je suradivao cijeli niz europskih pisaca i političara, među ostalima i Pavel Vilkovský, Erhard Busek i Jack Lang. □

Prevela Mirjana Hecimović

Glazba i ideologički diskurz

Što nakon metafizike & moderne

Marija Bergamo

Nedavno bijenalsko zgrusnuće sučeljavanje niza neupitnih glazbenih toposa 20. stoljeća »trajne vrijednosti« s paritetom raznovrsnih (poetoloških, estetičkih i ideologičkih) pretpostavki koje utemeljuju upravo dovršene skladbe, i tim skladbama samima kao glazbenim činjenicama, potaklo je više pitanja no što se moglo dati odgovora. Ali, glazba je po svojoj umjetničkoj prirodi uvek osudena znati i razriješiti ono što nigdje nije mogla naučiti. Sada pri isteku stoljeća u kome smo, nakon što smo napustili i metafiziku i modernu, još uvek njima određeni među pitanjima što nam ih to stoljeće nestrpljivo upućuje nameće se, opet jednom, ono o glazbenoj ideologiji.

Bijenalska pitanja

Današnji nam trenutak življenja glazbe i življenja s njom sugerira njegovo promišljanje, bez obzira na to svrstavamo li se, po pristajanju na ishodišne spoznajne programe, među pobornike metodološkog kolektivizma ili individualizma. Dakle, smatramo li glazbene fenomene sposobnima da kao Durkheimovi *fait sociaux* »pritišću pojedinca«, to jest dijelom općih sistema koji se dalje ne mogu reducirati ili pak rezultativna individualnih svjesnih postupaka mnogih pojedinačnih protagonisti. Pitanje ideologische »istine« i njezina odnosa prema glazbi čini se jednom od njegovih »vječnih« tema, koja izrana pogotovo onda kada se individualne skladateljske poetike nadu u procijepu između vlastitih logika i utjecaja izvana. One se naime grade na temelju estetičkih koncepcija, a iz njih (jasno ili prikriveno) znaju stajati ideologički sistemi kao aktualni oblici društvene svijesti. Naročito u onim sredinama u kojima su glazbena zbivanja — kako je ustanovila Eva Sedak baveći se eminentno ideologičkim pojmom *napretka* u glazbenim zbivanjima na južnoslavenskom prostoru između dvaju ratova — »mnogo češće kategorizirana prema ideologičkim negoli umjetničko-tehničkim i estetskim predznacima, mnogo češće s obzirom na smjer negoli na kvalitetu kretanja«. Podsećanje na glazbenu tradiciju ne tako davne prošlosti, na žučljive polemike između A. Dobronića i S. Osterca, na sukobljene pozicije *tradicionalista* i *avangardista* u 60-im i 70-im godinama svjedoči o tome da su se u nas isticanjem ideologičkih barjaka rado rješavale dvojbe i upiti koje je valjalo prije sve-

ga rješavati na nekim drugim, glazbi primjerenoj i bližim razinama.

vrijednost i svelo ga na onaj vječiti, neophodni i odvijek postojeci autorski kreativni odmak od općeg, univerzalnog, tradicionalnog. Time je ideologiji modernizma oduzeto temeljno uporište. Ono koje je dugo (uspješno?) sakrivalo stvarni identitet mnogih glazbenih fenomena. Oni se sada, nakon oslobadanja od ideologičkih konotacija i funkcionalizacija za određene programatske ciljeve, ruše kao »strategije estetskog« i ukazuju mahom krhkim, trošnim glazbenim sistemima.

Fantomsko zaleđe tradicije

Može se prigovoriti da zastupam fantomsku autonomiju glazbenog, koja se ni teorijski ni praktično zapravo ne čini ostvarivom. Međutim, prirodu te auto-

Pitanje ideologische »istine« i njezina odnosa prema glazbi čini se jednom od njegovih »vječnih« tema, koja izrana kada se individualne skladateljske poetike nadu u procijepu između vlastitih logika i utjecaja izvana

nomije ne shvaćam dogmatski, već kao mogućnost i pravo individualne stvaralačke svijesti da — poduprta »zaledem« tradicije, općih modela i kontekstom društvenih vibracija te s njima u osvještenju suglasju ili razilaženju — realizira glazbeno-estetsko na temelju autonomnih odluka. A one — svjesno ili nesvesno u doslihu s onim Sloterdijkovim *Nekim* koji je već »prije nas bio tamo kuda bismo mi htjeli« i utemeljene nizom normativnih i prepoznatljivih općenosti i uzoraka koji se sklapaju u kompleksnu mrežu — svjedoče upravo o onom kreativnom odmaku od njih u kome prebiva umjetnost. Razotkrivaju sistemsko, logično, osobno skladateljsko mišljenje koje sintaktičkim rasporedivanjem tih uzoraka (tih zapravo uređujućih principa ideja nastalih prihvaćanjem ograničenja) gradi glazbeno smislene cjeline. U toj glazbenoj gradnji, u proce-

su tijekom kojega glazbene strukture postaju smislene, skladatelj mora biti autonoman.

Ideologija za glazbu

Znači li to da intencije što se tom procesu dodaju ili nameću izvana moraju narušiti potencijalnu estetsku vrijednost rezultata? Glazbeno je djelo bez sumnje stjecište, razkrizje i čorište mnogih skrovitih energija. Ali suvišak intencije što je glazbena struktura prima kao ideologisku poruku koju valja, kao dominantnu u oblikovanju, učiniti prepoznatljivom — po pravilu ne pridonosi estetskoj vrijednosti. Intendirani se sadržaji posebice rado služe simbolima, analogijama, metaforama, oni su agresivni i pozivaju na jednoznačne interpretacije. Za glazbu su stoga preveliko opterećenje. Uvjetuju sužavanje sistema, gubljenje pregleda nad cjelinom i značenjima. U vremenima kada se glazbena funkcija, posebice ideologiska, postavlja u prvi plan (pa bilo to u vrijeme nacionalnih pokreta, afirmacije izrazitih političkih ili umjetničkih ideologija ili pak avangardnih prevrata), estetski je identitet glazbe, kao noseća kategorija njezine strukture, bivao ugrozen. U prvom su planu po pravilu bili ne umjetnički, već praktični ciljevi i interesi. Najčešće su to ujedno bila i vremena u kojima autonomno glazbena produkcija nije bila sposobna »afirmirati glazbene norme ni u proizvodnji ni u potrošnji svojih proizvoda« (P. Bourdieu). Ideologija tada uskače na mjesto dobrodošlog programa koji bi trebao zamijeniti umjetničku koncepciju ili spomenuto nepostojanje čvršće normativne mreže.

Ako međutim isključimo krajnosti i — bez obzira na to što diskurz umjetnosti nije ideologiski diskurz — prihvatom temeljni Althusserovu misao da je, u umjetnosti, ideologija uvek dvostruko konstitutivna, (da naime umjetnost ideologiju iskazuje i ujedno je njezina sastavnica), na tragu smo prilaza koji upućuje prema »pravoj mjeri« ideologije u umjetnosti. Složimo li se da glazbeno djelo nastaje iz nacrta koji je istovremeno i estetički i ideologiski, onda je tim planom predviđeno i ideologisko djelovanje. Iz skladbe koju istovremeno primamo i doživljajem i spoznajom, zahvaćamo ujedno i njegov kontekst, njezinu ideologisku pozadinu, dakle, ono društveno *imaginarno* koje je takoreći univerzalno. Prekoračenje te »mjere«

za glazbu, čini se, nije prihvatljivo. Glazbena djela po pravilu potiču to snažnije estetsko djelovanje i »trajanje« kao vrijednost i preko svoga vremena, što manje iskazuju ideologiju koja ih (su)uvjetuje.

Ideologija 20. stoljeća

S današnjeg stajališta postmoderne »stilske formacije« u kojoj se umjetnost više ne dijeli od kulture, nego se one stapaju, a graničce između elitne i popularne kulture brišu, o glazbenoj se ideologiji skoro više i ne može govoriti. Ali se zato modernizam ukazuje onom ideologijom 20. stoljeća koja, s jedne strane, polaže pravo na sve i pristaje samo na one kriterije koje je sama sebi postavila *kao umjetnost*, a, s druge, u avantgardnim krajnostima hoće i sama postati *ideologijom*, iako s dostizanjem tog cilja prestaje biti umjetnost. I glazbena djela tog razdoblja često svjedoče o prijelomnim vremenima i društvenim krizama, ali to o njihovoj estetskoj vrijednosti i estetskom djelovanju (ako ih se prepozna i prihvaca kao umjetnička djela) ne govori ništa. Obje ključne pojave 20. stoljeća — i jasna, praktična, propagandna umjetnost koja (poput ovovjekovna realizma) svojom zadaćom smatra tumačiti društvenu realnost i hermetički, intelektualistički, samoanalitički modernizam — iskazuju totalitarne ideologische diskurze koji na osnovu jedne vodeće ideje izvode svoje programe, a estetsku vrijednost zapravo prepostavljaju, ne vodeći o njoj posebno računa. Normativna mjerila takvih glazbenih djela ne proizlaze ponajprije iz povijesna kontinuuma glazbe i njegove logike. Njihovo trajanje i status obično određuje baš njihova naglašena ideologiska pozicija. Ali, kako kaže poznata izreka: Minervina sova širi krila tek kada padne mrak, dakle kad je dogadaj već prošao, kad se umjesto o glazbenoj ideologiji, pitamo o estetskoj vrijednosti djela. Tada tražimo njegov estetski identitet i to uz pomoć onih trajnih, pouzdanih smisleno-sadržajnih polja koja mu daju čvrstoću, stabilnost, nepromjenjivost u temeljima te pomažu nadici njegovu povijesnost. Ta se ne-promjenjiva jezgra djela, to nepovijesno središte glazbe, prenosi u različite individualne svijesti, iskustva, povijesne kontekste. U njima, po potrebi, biva i ponovno ideologizirano. Ali to se ne tiče one hajdegerovski shvaćene glazbene jezgre u kojoj se očituje umjetnička istina. □

RADIO MAESTRAL
95.4

Pula
Narodni trg 9
telefon 052/217-713
fax 052/217-795

48. venecijanski Biennale
Govori: Ann Hamilton

Američka tragedija koja klizi

Instalacija *Myein* Ann Hamilton na Biennalu nije tek memorijal malim američkim tragedijama, ona pita i o našoj odgovornosti

Nada Beroš

Unizu zanimljivih pojedinačnih nastupa umjetnika u nacionalnim paviljonima na ovogodišnjem 48. venecijanskom Biennalu rad američke umjetnice Ann Hamilton (1956) nedvojbeno je jedan od najdobjavljenijih. Autorica koja u svojem radu koristi objekte, fotografiju, video, performans — stvarajući složene ambijente u kojima su podjednako napadnuta sva naša osjetila, vid, sluh, miris, opip — jedna je od najcenjenijih američkih umjetnica danas. Njezina venecijanska instalacija *Myein* ostvaruje krajne delikatne ravnotežu između velikih dimenzija i intimne geste, između prividno spektakularnog ambijenta i njegove tišine, između zračnoga i zemnoga. Ta instalacija zagonetna naslova posebno je zamišljena i izvedena upravo za prostor Američkog paviljona. Riječ *myein* dolazi iz grčkog i ima više značenja. Ona u prvom redu označava abnormalnu kontrakciju zjenice oka, ali njezin korijen takođe upućuje na misterij, kao i na zatvaranje (očiju ili usta), i baš na toj dvostrinskoj počiva rad Ann Hamilton. *Myein* je više od lamentacije za izgubljenim životima o kojima govori tekst poeme Charlesa Reznikoffa, isписан Brailleovim pismom na zidovima Paviljona, preko kojeg curi ružičasti prah. *Myein* nije tek memorijal malim američkim tragedijama, on pita i o našoj današnjoj odgovornosti. Rad Ann Hamilton, naizagled vrlo intimna, hermetična karaktera, zapravo nosi snažan socijalni i politički naboј.

Upravo o toj temi započela sam razgovor s Ann Hamilton, zamolivši je da komentira taj aspekt njezina rada.

— Teško mi je objašnjavati svoj rad. Mogu tek govoriti o procesu njegova nastanka i o atmosferi u kojoj je on konceptualno rastao. Uvijek je bolje riječi odvojiti od fizičkog iskustva koji imamo u susretu s djelom. Ono što je meni važno, proces je stvaranja djela, a taj je proces osamljenički posao, ali, s druge strane, to je i vrlo društveni čin. On postaje još društveniji onoga trenutka kad ga se »odričete«, kad ga predajete javnosti. Zanimljivo je, mnogi su me pitali: »Zar ne želiš kontrolirati svoje djelo, sve te stope utisnute u prahu na podu Paviljona...« Ja, naprotiv, vjerujem kako djelo treba biti u stanju apsorbirati suradnju s publikom,

ono treba znati uvratiti publici. To je taj proces neprestane mijene na kojem insistiram u svojem radu.

Oduvijek sam sebe, prije svega, smatrala čitateljicom, a manje umjetnicom

Reznikoff i Lincoln

Kad sam prošloga ljeta prvi put posjetila Giardine, dok tu nije bilo izložaba — nije bilo ničega, osim pčela i njihova zujanja — bila je to zapravo prva prilika da pažljivije promotrim i proučim Američki paviljon i njegovu arhitekturu, bez umjetničkih djela u njemu. U tom sam trenutku shvatila da imam vrlo poseban odnos spram te građevine. Počela sam intenzivno istraživati i razmišljati o toj arhitekturi i što ona meni znači. Ona je postala neke vrst simbola, amblema američkog života. Nikad prije nisam bila pozvana da radim u nekoj građevini koja ima tako snažan odnos s američkom povijesom.

U posljednje vrijeme sve češće uključujete u svoje radove i govorni tekst. Kakvo je značenje audioinstalacije u Myeingu? Je li i tu riječ o književnom tekstu?

To je tekst drugog inauguracijskog govora Abrahama Lincolna koji se zbio četrdesetak, pedesetak godina prije dokumenta koje koristi Reznikoff. Taj je govor bio vrlo radikalnan za ono vrijeme i vrlo je važan zbog geste duhovnog ozdravljenja nacije. Svijet je u to vrijeme budno gledao Ameriku i nije vjerovao da će Savjet preživjeti. Nakon četverogodišnjeg građanskog rata Lincolnov govor bio je hrabar pogled uprte prema naprijed. Kvaliteta tog govora za mene jest u sjećanju i u njegovu odjeku. Stoga je moj glas u toj instalaciji pretvoren u šapat, koji je vrlo intiman

fa. Kao i u nekim drugim djelima, tekst ste zapravo učinili nedostupnim, nerazumljivim, najvećem broju gledatelja, jer je isписан uvećanim Brailleovim pismom na zidu.

Možete li objasniti što vas je privuklo pjesništvu Reznikoffa?

— Svjedočanstvo (Testimony)

Charlesa Reznikoffa, sina ruskih emigranata, pisano je tridesetih godina. To je vrlo opora, duboka i mračna poezija, narrativne, recitativne forme, a temelji se na njegovim istraživanjima sudskehi spisa na prijelazu stoljeća, dakle, točno prije stotinu godina. Neki od tih spisa slučajno su odabrani, a neki su intencionalni. Oni govore o obiteljskom nasilju, udesima, vlasničkim pravima i iscrta-

čin, jer ono što me ovdje zanima bilo je uspostaviti odnos između velike mjere i vrlo malih, intimnih dimenzija, odnosno zanima me neprestano restrukturiranje velikoga i maloga. Šapat je element koji ujedinjuje sve te dijelove.

Čini mi se kako je u ovom radu također vrlo važan i ritualan moment. Prostor Paviljona podsjeća na prostor brama. Koliko je vaš rad određen upravo arhitekturom Američkog paviljona?

— Moj je rad site-specific instalacija generirana upravo prostornim uvjetima Paviljona. Htjela sam napraviti nešto što je istodobno vrlo puno i vrlo prazno...

Zgrada kao subjekt i objekt

Vaša je prvobitna zamisao bila potpuno srušiti unutrašnje zidove Paviljona, zar ne?

— Da, to je bio moj prvi prijedlog, ali to je bio, napola u šali, a napola ozbiljan prijedlog. Predložila sam Katy (Kline) i Helaine (Poster, kustosice venecijanske izložbe, op. a.) da doslovno fizički otvorimo Paviljon. To bi bilo vrlo poetično, a istodobno to bi bila i društvena gesta... Mislim da bi to bilo vrlo lijepo...

Ipak, uspjeli ste otvoriti četiri lažna svoda nakon što su u osamdesetima bili zatvoreni i tako od mračnog prostora Paviljona ponovno stvoriti svijetao prostor...

— Prva stvar koju sam krenula istraživati kad sam došla ovdje bilo je na koji način napraviti neki otvor, pustiti malo više svjetla. Htjela sam da se Paviljon što više vrati u svoje prvotno stanje iz 1929., kada je sagraden kao primjer neoklasicističke zgrade, u stilu koji povezujemo s američkom gradanskom kulturom. Zanimalo me što ta zgrada znači unutar američke povijesti, koju ideju ona projicira.

Taj je rad uistinu velik korak unutar mojeg opusa. Razmišljala sam o tradiciji američkog krajolika. Vidjela sam tu građevinu kao niz horizonta, kao seriju krajolika. Karakter tog rada bio je dakako određen činjenicom da se na-

njanje obzora, to je zapravo taj pokret koji se nalazi u mom djelu. A to upravo dolazi s ovog mesta. Vrlo direktno i gotovo preočito.

Stakleni zid koji ste sagradili ispred Paviljona također služi tom dojmu fluidnosti, neubvatljivosti, zar ne?

— Da. Taj ekran od stakla koji smo sagradili, doduše bez dozvole, jer da smo je tražili nikad je ne bismo dobili (smije se), nešto je što omogućuje da se građevina stalno mijenja kako se približujete ili udaljujete od nje. Staklena tranzena mijenja vaš pogled na zgradu, ali iznutra i vaš pogled na Giardine. To je zapravo moj Monet! Nikad prije nisam o tome tako razmišljala, ali doista, tako bi izgledao moj Monet. Radi se o fragmentu, nečem tekućem. Bit je u tome da vas taj stakleni zid vizualno usporava, tjera vas da više obratite pažnju na pojedinoći. Ideja je da se iskoristi zgrada kao neka vrst subjekta i objekta. Morate se podići na njezinu visinu.

Prah po Brailleovu pismu

Možete li objasniti kakvo značenje za vas ima ružičasti prah koji klizi po unutrašnjim zidovima Paviljona?

— Svi me pitaju zašto sam upotrijebila ružičasti prah, ali ne znam odgovoriti na to pitanje. I sama sam, kad sam ga jutros ugledala, bila šokirana tom bojom. To je boja koja je ujedno umjetna i toksična, ali i vrlo intenzivna, moćna. Nemoguće joj je istoga trena odrediti značenje. Prah koji klizi po Braillevu pismu također je nemoguće istoga trena dovesti u vezu s njim. Taj prah se svaku noć reciklira i bit će potrebno izmijeniti ga nakon nekog vremena, kad se jako uprlja od ljudskih stopa.

Stol također ima vrlo važnu ulogu u vašem radu, a također i različite krpe, tkanine, stolnjaci... Pomišljam na vašu instalaciju u privatnom domu u Santa Barbari gdje ste postavili na tisuće bijelih izglačenih muških košulja...

Krpe su uistinu vrlo važne i one odavno postoje u mojoj radu. To je nešto čime perete podove, brišete svoje tijelo, prekrivate krevet ili stol. To je neka vrsta... ne znam kako da to nazovem, premda znam što osjećam... krpa nosi trag ljudske ruke na sebi. To je nešto na što ste koncentrirani dok, recimo, perete, a sve drugo klizi, tekuće je, neuhvatljivo. Ali krpa ostaje u vašoj ruci, osjećate je gotovo kao akumulaciju pokreta. Stol je došao kasnije u mojoj radu, ali on je također vrlo bitan...

Nalazim vezu između Moyena i vašeg rada koji je na mene ostavio snažan dojam, Zida placa (1997), iz newyorkškog P. S. 1, u kojem umjesto praha po zidu klize suze...

— Da. Postoji veza sa Zidom placa. Taj rad je o nečemu što dolazi iznutra da bi se pojavi-lo vani, ali za to »nešto« ne možete se uhvatiti. To je osjećaj, to je pokret osjećaja, koji ne možete zadržati u svojoj ruci. Ako ga po-kušate zadržati, već sljedećeg trenutka nije tamо. □

Detalj instalacije Ann Hamilton Myein

lazimo u Veneciji. Čini mi se odveć očitim spomenuti to, ali činjenica je da se ovdje sve kreće, sve je u stanju neprestane mijene, uvijek se nalazite negdje između tla i vode. Kretanje, mijе-

U znaku posvemašnje otvorenosti

Ako i nije ponudio jasnu ideju, Szeemann je naznačio obriše novih poetika najviše na planu komunikativnih obrazaca

Iva Radmila Janković

Cilj ovogodišnjeg glavnog selektora Haralda Szeemanna bio je Venecijanski Biennale — koji je u Celanovoj koncepciji prije dvije godine počeo jasno pokazivati znakove umora i okoštavanja — ponovno učiniti vitalnim kako bi se spasio ugled tradicionalno najvažnije manifestacije u svijetu umjetnosti, koja se zamalo utopila u moru sličnih, što neprestano niču diljem svijeta. Neočekivanu eksploziju malih *Aperta*, kada je prije četiri godine francuski selektor Jean Clear ukinuo tu sekciju zbog svoje stroge koncepcije (Identitet i drugost), ovogodišnji švicarski selektor Szeemann prepoznao je kao znak za uzbunu. Prihvativši otvorenost kao moto, ponudio je fluidnu ideju koju nije pokušao na teoretski ili bilo kakav drugi način preciznije obrazložiti. Umjesto toga, na prvim stranicama kataloga, nizom slobodnih asocijacija d'APERtutto (svagđe otvorenog) opisuje kao: zvuk, provokativnu sliku, litaniju, proroštvo, snalaženje u grupi, rušenje heroja, tišinu, anarhiju, samopromjenu, azijsku grupu s individualcima, tijelo i gravitaciju, krivotvoreno i legalno, optužbu i ispaštanje, fragment telefonskog razgovora, izraz solidarnosti itd. Naglasak na otvorenosti, osim generacijskog odabira, očitavao se i u pokušaju ravno-pravne zastupljenosti svih, bez obzira na dobnu, spolnu ili rasnu pri-padnost. Zlatni je lav uz već proslavljenog videoumjetnika Brucea Naumana dodijeljen najstarijoj (osamdesetogodišnjoj) sudionici ovogodišnjeg Biennala Louisi

Bourgeois čiji su »mekani« krpeni radovi, bez obzira na njezinu životnu dob, prepoznati kao svježa, kreativna i terapeutska utjelovljenja svijeta intime, nadasve seksualnih frustracija. Jedna od nagrada dodijeljena je još jednoj ženi, iranskog umjetnici Shirin Neshat. Ona se u sklopu *Aperta* predstavila tehnički posve jednostavnim radom (dvije crno-bijele videoprojekcije) kojim problematizira poziciju izoliranosti muslimanske žene, ali i vječitu temu muško-ženskih odnosa, u ovom slučaju obojenih snažnim, elementarnim emocijama koje počivaju na strasti i fascinaciji. Nagraden je još jedan videorad Douga Aitkena o kojemu će još često biti riječi zbog specifičnog uranog spleena i načina naracije.

Kaos i tablete za spavanje

U skladu s posvemašnjom otvorenosti, promatrani s tematske strane, izlošci su jednakokrenuti javnim kao i intimnijim sferama. Sirenje izlagačkog prostora za 4.000 kvadratnih metara rezultiralo je većim brojem monumentalnih ostvarenja. Prostori nerijetko odjekuju prazninom (pa ma kako tu praznini shvatili), sugerirajući pokatak majestetičan, sakralan ugodaj. Ambijent s konotacijama na budističke obrede umjetnika Chen Zhena, u kojemu odjekuju mukli udarci bubnjeva improviziranih od komada pokušta, prelaškom u sljedeću prostoru začas će zamijeniti tipični europski kaos gdje se bez hijerarhije miješaju najrazličitiji predmeti, a nerijetko i različiti mediji. Jedan od takvih razmrvljenih ambijenata (*Catastrophe Chaos Contact*) predočio je švedski umjetnik Ulf Rollof čije dirljive instalacije od polica s nasašanim limunima, male akvarele s asocijacijama na svakodnevnicu, krugove skulptura od ljudskih ruku koje se pokušavaju dodirnuti, stolice što se pokreću nevidljivom

aparaturom, međusobno se približavajući i udaljavajući, te tramvajske rukohvate povezuje tek zajednički prostor. Aluziju na intimistički kaos prozračnom instalacijom ponudila je i mlada američka umjetnica Sarah Sze, povezujući prozirnim nitima beznačajne predmete (lončanice s palma, kutije sa šibicama, sobne svjetiljke, tuševe itd.) u nabujalu viziju mikrokozmosa sastavljenog od sitnih užitaka koje često gradimo od krhkih čestica posve efemerna značaja. Nije nedostajalo niti radova u tzv. klasičnim medijima, a među njima je i jedan nagrađen. Skulpturalne kompozicije likova od blata iz kanala, nastale na licu mesta vještim rukama Kineza Cai Guo Quianga i njegovih pomoćnika, odaju neobičnu živost u proturječju s prepoznatljivom socrealističkom ikonografijom.

Nije jednostavno pokušati napraviti neki sredeni pregled ove Szeemanno koncepcije. Kao što nije moguće niti utvrditi neki određeni stil koji bi dominirao nad ostalima. Slična su zapažanja moguća i pri posjeti nacionalnih paviljona među kojima, kao i često puta prethodnih godina, nisu razočarali američki (Ann Hamilton) ili primjerice japanski (Tatsuo Miyajima). Pozornost je ove godine privukao njemački paviljon sa zanimljivom trodijelnim projektom Rosemarie Trockell u kojem se osobito pamti neobično ozračje sna u prostoru pod nazivom *Tablete za spavanje*. U susjednoj prostoriji umjetnica je ponudila i prave krevete gdje su se umorni posjetitelji, pretrpani dojmovima, mogli neko vrijeme prepustiti ljekovitim moćima boga Hipnosa. Rusi su ovoga puta, osim ambicioznog projekta *Mir*, Sergeja Bugaeva Afrike, u kojemu su kondenzirana mračna iskustva povijesti, pokazali i vedriju stranu, odabравši uz njega kao svoje predstavnike i duhoviti duo

Komar & Malamid, umjetnike čiji se projekt sastoji (doslovno) od promoviranja apstrakcije slonova i fotografija majmuna. Valja primijetiti da su kvalitetne predstavnike ponudile i manje istočnoeuropske zemlje, najčešće zaokupljene temom tjelesnosti. Slovaci su, primjerice, ponudili besplatno tetoviranje prema izloženim predlošcima svojih umjetnika, Čehinja Veronika Broomova transformira svoje tijelo trakama i poistovjećuje se s bijelim medvjedom u performansu snimljenom u zoološkom vrtu, dok je Zlatna pohvala (zasluženo) dodijeljena Poljakinji Katarzyni Kozyrevoj koja nas postavljanjem skrivenih kamera u muško javno kupalište prepusta vojeriz-

Louis Bourgeois, Torso, 1996.

mu. I sama se prerušuje u muškarca, čime želi pokazati kako Drugi nismo samo drugima, nego smo to prije svega sebi samima.

Propuh zbog komunikacije

Usprkos primjedbama o pretjedno velikom broju umjetnika iz zemalja Dalekoga istoka, nedostatku jasne koncepcije i generacijskoj zbroji, koje mu se najčešće upućuju, ovaj će se Biennale vjerojatno pamtit, ako ni po čemu drugome, a onda doista po posvemašnjoj otvorenosti. Uz radove mladih umjetnika, zastupljenih u tako velikom broju, moguće je primijetiti otvoreno preuzimanje ostavštine prethodnika, no s ponešto drukčijih pozicija. Fragmentarnost iskustva, primjerice, koje je ranije nerij-

rama) osobito je došla do izražaja u razgranatoj djelatnosti talijanske grupe *Oreste*, koja uključuje i kulinarstvo, kao i u Internet-projektu austrijske grupe *Io lavoro immateriale* (*Radim nematerijalno*) u kojima svatko može postati umjetnikom svojim prijedlogom za bolji svijet.

Koncepcija bez koncepcije, kavku je ponudio Szeemann, po sve-mu je sudeći iznevjerila očekivanja. Umjesto rezimea kraja tisućljeća kakva su se očekivala na kraju drugoga tisućljeća, on je odškrinuo vrata i načinio propuh. A ako i nije ponudio jasno artikuliranu ideju, naznačio je obrise nekih novih, mogućih poetika u kojima se ocrtaju promjene, najviše upravo na planu komunikativnih obrazaca.

Pretenzija jača od rezultata

Vrklianova izložba do-brim dijelom promašuje zato što igra na kartu svoje neponovljivosti i svoje izuzetnosti

Marijan Špoljar

Uz nastup hrvatskog umjetnika Zlatana Vrkljana na 48. venecijanskom Biennalu

Jedan od standardnih načina ironizacije suvremene umjetnosti uvijek je opaska kako se novi umjetnički oblici ne daju iščitati bez presudne uloge kritike, dapače, da je u anamnezi suvremenih tendencija uvijek prisutno maligno kritičarevo pero. Kao: skretanja i deformacije stvaralačkog čina i suvremene umjetnosti općenito jedva su zamisliva bez scenarija koji se pripremaju u laboratorijskim kritičarskim gurama i u retortama suvremenih zagovornika teorija o smrti umjetnosti. Kad god je trebalo udruženim sna-gama braniti staro pred nadirućim (čitaj: rušilačkim) manifestacijama novoga, formula obezvredivanja imala je tipični iskaz: negiraj djelo tako što ćeš kritičarev diskurs proglašiti prepostavkom toga rada, čijenicom od koje zavisi ne samo

njegova konfiguracija, nego i temeljni princip funkciranja.

Ostanemo li dosljedni pa, u povodu našega nastupa na Venecijanskom bijenalu, koristimo isti ironijski standard, čitav će se sistem izlaganja pokazati kao otužna postmoderna naplata računa. Naime,

neokonceptualna izložba Zlatana Vrkljana, autora za koga je suvremena umjetnost zagadena teorijama,

kao da je derivirana iz vrhunske teorijske radionice kritičara Vladimira Malekovića, inače, nota bene, zagovornika tradicionalnijih umjetničkih vrijednosti. U tom četverostrukom paradoksu možda se

— da nastavimo u istome stilu — krije neki postmodernistički štos, ali ga mi, nažalost, ne možemo odčitati drukčije nego što se iskazuje u svojoj ozbiljnoj reperkusibilnosti.

Ekskluzivna obrana slikarskog mentaliteta

Počinimo od najbenignijeg, od tzv. postava i nesporazuma koji se očitavao već na samome otvorenju. Masa interesno, idejno i statusno potpuno heterogene premijerne publike iz Hrvatske ulazila je u zamraćeni prostor Schola Santa Apollonie i pritom na svakome korku nailazila na mramorne prepreke koje je, bauljući u mraku, bučno rušila. Kvaka je u tome što nije

bilo riječi o akciji s predumišljajem na destruktivni pohod, nego o tome da ni autor ni kritičar naprsto nisu imali ranija iskustva u organizaciji umjetničkog ambijenta, pa onda ni u razlikovanju primarnih prostornih situacija od sceniskih efekata, svjetla kao strukturalne vrijednosti od svjetla kao moderatora, itd. Izložba je, dakle, konfuzna već na razini prostorne organizacije, a na razini funkcionaliranja djela po sebi i u kontekstu suvremene umjetničke scene pokazuje niz začudjućih nesporazuma i pretencioznih očitovanja.

Zlatan Vrkljan vrlo je dobar slikar koji je nedavno odlučio da transformira samoga sebe. Kao slikaru formiranom na tradicionalnom iskustvu Akademije, odnijevonom na solidnoj metijerskoj tradiciji, autoru sklonom ekspresiji i intuitiranju psihostanja te umjetniku čije se djelo uvijek očitovalo kroz bolni sraz s vremenom, ta je transformacija moralna značiti gestu principijelne naravi, osobito ako se zna da promjena nije bila samo formalna i vanjska, nego bitna u odnosu na sve, do tada, neupitne vrijednosti. Paradoks prve vrste je u tome što on izmjenu čini uz pomoć mentalne operacije i uz upotrebu neslikarskih sredstava, a u ekskluzivnu obranu slikarskog senzibiliteta!

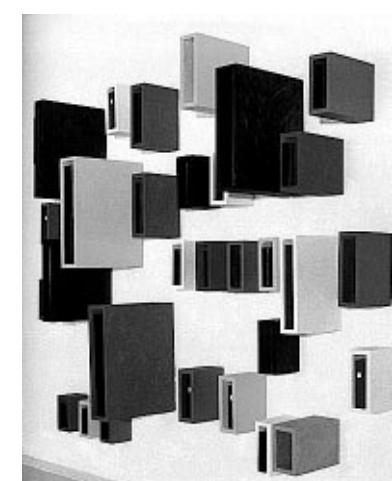
Vrkljan, naime, od konceptualizirane akcije čini slikarsku apsolutizaciju, upotrebljava objekte purističke naravi, a želi doći do biti slikarske moderne, slika nereferencijskog bijela platna kroz sintezu dispatnosti, pa nastaju hibridi a la enformelno-primarno slikarstvo.

Osim svega, na izloženim radovima, a osobito na spominjanim Bijelim slikama, prema obrazloženju izbornika, doseže univerzalne značajke kakve jedva da su dosegli povijesni primjeri pokusa s jezikom neformativna značaja i kakve nismo sretali u stvaralaštvu postmoderne.

Od Baltika pa do Jadrana

Takov pretencionizam odavno nije viden na službenim nastupima naše umjetnosti u svijetu i ako je višak slikarske eshatologije još i razumljiv na prigodnim i protokolarnim gostovanjima, onda je metodologija koja podsjeća na trijumfalizam i prepotenciju tipa *Od Baltika pa do Jadrana...* na venecijanskoj izložbi ne samo neprimjerena, nego i štetna.

Maleković i Vrkljan (upravo ovim redom) poduhvaćaju se uistinu velikoga posla. Na kraju desetljeća, u vremenu propitivanja i postmodernističke reciklaže vrijednosti na kojima je sazdana civilizacija, oni se zapućuju prema temeljima suvremene umjetnosti. Pri tome problem nije što razradu ovih nejasnoća čini umjetnik koji je do sada primjenjivao ekskluzivni slikarski pristup i kritičar koji nikada nije imao razumijevanja za postslikarske umjetničke projekte, nego način elaboracije teme, gdje se spajanjem isključivosti i rastezanjem pravovjernosti dobiva nerazmrsivi čvor od vijuga i amplituda. Otrilične po formulii: kritičaru klasične vokacije trebao je moderni slikar koji će uz kritičarev natjecanje ostvariti konceptualno djelo kao dokaz da je slikarski čin jedina istina u umjetnosti. I obrnuto: sli-

Zlatan Vrkljan, Knjige, 1999.

karu je trebao kritičar koji će na diskurzivnoj razini znati eksplicitati ono da čega umjetnik dolazi svojom intuicijom. Stoga i rezolutno Malekovićev zaključak: Vrkljanova izložba prijedlog je estetsko-ga diskursa. Hrvatska prezentacija na Venecijanskoj Biennalu nesumnjivo je pažljivo pripremana i stručno razrađena s iskusnim i priznatim selektorom i s renomiranim umjetnikom. Njoj ne manjka izričitoga prijedloga i jasnoga stava, vizualne i ambijentalne atraktivnosti, misterioznosti koje nose veliki problemi i teorijske uznositosti. Konačno: Vrkljanova izložba i Malekovićev tekot govore o važnim umjetničkim problemima i bitnim teorijskim dilemama. Pa ipak, ona do-brim dijelom promašuje zato što igra na kartu svoje neponovljivosti i svoje izuzetnosti, u njoj nema dilema i sumnji, nego samo beskrajne apodiktičnosti.

Organički do stereometrije

Već je legendarno nesnaženje sadašnjeg gradskog poglavarstva u pitanjima što je to urbana, a što parkovna skulptura

Radovan Ivančević

Džamonja u izložbenom paviljonu i prostoru Zagreba

Jako su na zagrebačkoj izložbi u Umjetničkom paviljonu izložena samo djela posljednjeg desetljeća rada kipara Dušana Džamonje, smatrao sam, pišući predgovor kataloga, kao što smatram i sada, da je i prigoda i potreba da se najsažetije strukturalno interpretira specifičnost autorova opusa u cjelini, odnosno da barem pokušam definirati svoju viziju njegova djela.

Od čestice do sustava

Traženi zajednički nazivnik Džamonjinu formalno raznorodnom i tehnički i po materijalima raznoliku djelu, spoznao sam da je zajednička potka svih djela i onog što doživljavamo ili spoznajemo kao konstantu njegove kreativnosti, ponajprije specifičan pristup autora *odnosu gradbene čestice i integralnog volumena skulpture*, ulozi mikroorganizma — jedinke, ponekad banalna i trivijalna podrijetla i materijalno bezvrijedna poput čavla ili karike lanca — koji izgradjuje velike cjeline.

No, unatoč suvremenom industrijskom proizvodu kao gradbenoj čestici i suvremenoj tehnologiji obrade, Džamonjinu je skulptura srodnija prirodnoj izgradnji neorganskih struktura i organskih bića, što nastaju po zakonima kozmičke geometrije i stereometrije, koncentričnih ili radikalnih silnica, kružnice i kugle. Njegova monumentalna skulptura nastaje i raste taloženjem i bujanjem mikrororganizma oko nekih okosnica sila, a u prirodi su joj srodne neke strukture ljuštura i ovojnica bića ili plodina, poput morskog ježinca ili divljeg kestena, na primjer. Iako po genezi organička, nikada ne simulira živa bića, u mooreov-

skom smislu, antropomorfnih ili zoomorfnih oblika. U tome je dialektika Džamonjinina stvaralačkog postupka i nemogućnost svr-

parskoga djela možemo nazvati duhovitom dosjetkom, no s jednakim pravom može se tvrditi da je riječ o genijalnom izumu. Autorovim je postupkom obični čavao, jedan od najsjajnijih masovno proizvedenih predmeta — miniaturni *ready made* — dobio u njezinoj djeli zavidno mjesto oblikovnog mikroorganizma. Autor iskoristiće dvoznačnost tog mikroorganizma u stvaranju oblika: mikroplohe povezuje u velike

istome načelu akumulacije sitnih članova u odnosu na veličinu objekta. Tako izgrađene skulpture više no što svjedoče o industrijskoj epohi, *homage* su eri obrta, (poštenu) zanatu, ponomoj strpljivosti izvedbe i ponosu majstora savršenstvom sklopa. Nikada u Džamonjinu djelu nije bilo hazarda ni slučaja — svaka je skulptura obol radu.

Posljednji gotov proizvod košteni kao grada Džamonjine skulpture šezdesetih godina bili su lanci. Lanac je također struktura mikroorganizama koji grade i izgraduju velike oblike: osnovna karika u tom procesu ovalna je željezna omča što se spaja u niz, postaje lancem, kao što od niza točaka nastaje linija. No, kad se lanci nanižu jedan do drugog i zavare, oni tvore plohu, što se može oblikovati po zamisli kipara: u valovitu prostirku ili zavjesu, u valjkaste, kuglaste ili druge oblike mogu se oblikovati otvor i šupljine, stvarajući živu strukturu površine, poroznu i šupljikavu, reljefnu, nemirnu u igri svjetlosti i sjene na sitnome reljefu karike i na kontrastu metalu i zraka.

U sferičnim lančanim kompozicijama, zastupljenim na izložbi, osim dinamike prožimanja tijela i volumena samih, odigrava se i drama različitih stupnjeva otopljenosti i odnosa stroge stereometrijske jasnoće volumena i metamorfoze površine »zaustavljene« u procesu u različitim fazama pretvorbe iz oblikovanoga u amorfno. Taj zaustavljeni trenutak podsjeća na procese i ima dinamička svojstva.

Nakupine segmenata kružnoga vijenca

Odabir Džamonjinih skulptura posljednjeg desetljeća obuhvaća tehnoški dvije karakteristično različite grupe, onu što se »sjeća« lančanim tvorevinama, najčešće u pretopljenom i rastaljenom obliku, na rubu prepoznatljivosti gdje se gube pojedine čestice lanača i stapaju u jedinstvenu nemirnu površinu (nastale većinom 1993-1994. god.) i one druge koje otkrivaju novi tehnoški postupak i oblikovni izazov u načinu koji se smatrao tehničkim promašajem i otpadom epohe lijevana željeza, kada se odljev pojavljuje s mnoštvom mješura zraka i umjesto kontinuiteta napete površine nalikuje spužvastoj tvari u metalu (posljednje tvorevine 1998-99).

Ali tema i kompozicijska načela jedne i druge skupine radova su isti. Morfološke etude u obje tehnike variraju kompozicije po moću kružnoga vijenca što je postao tvorbenom jedinicom Džamonjinih najnovijih djela, dinamičkih konkav — konveksnih sukoba i kontrapunkturnih skladbi.

Suprotstavljeni u nekoliko slojeva spomenuti segmenti kružnih vijenaca jednakih dužina (otprilike šestine kruga), a svaki višeslojan (tri do pet slojeva), iako pri-

vidno »nabacani«, poput industrijskog otpada, odlikuju se potkretnutošću kompozicije, sljubljeni su u neizmjerno variranim situacijama, uvijek drukčije. Najzrazitije zajedničko im je svojstvo integracija volumena i prostora. Nasuprot zatvorenoj masi, propusnosti, propuštanju zraka i otvaranju vizure kroz skulpturalno tijelo, sudjelovanje kipa u prostoru i prostora u kipu. Serijalni oblik ovih kompozicija (sjetimo se glazbe 20. st.) sugerira kao da

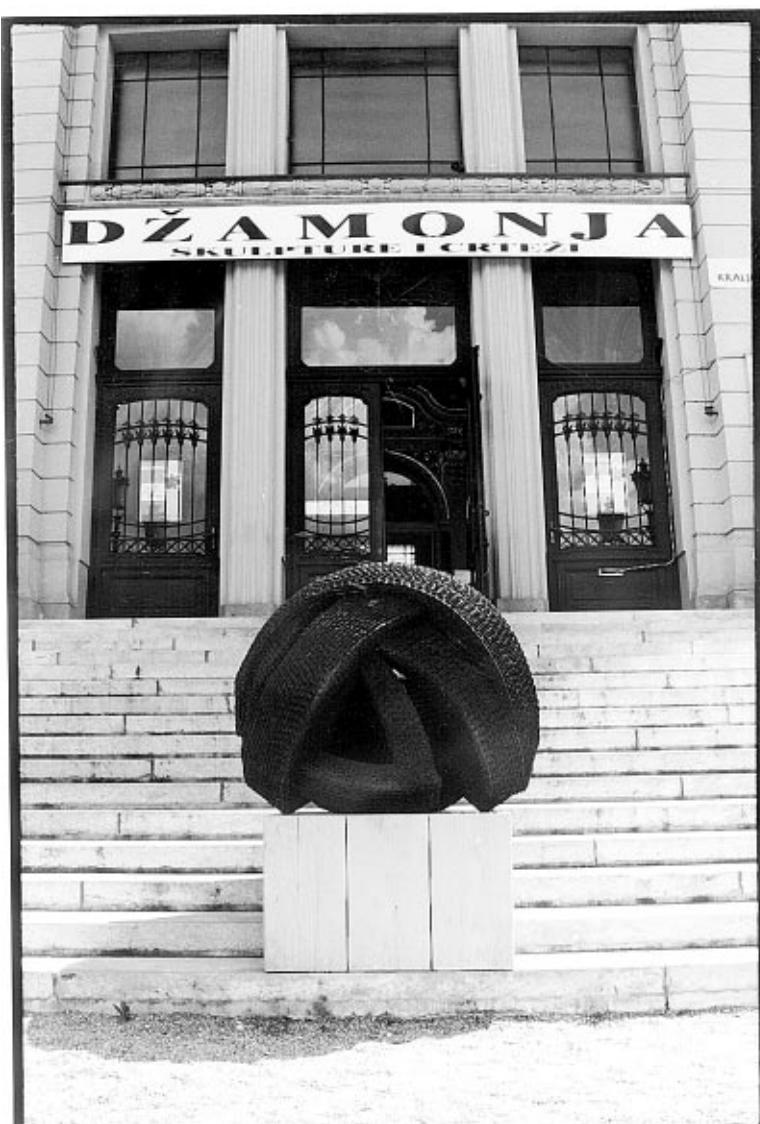
Crteži zidnoga formata

Bez obzira promišlja li atelijersku studiju ili projektira monumentalne spomenike, autor je uvijek skulpturu najavljuvao i predviđao ili popratio crtežom. Džamonjin crtež ima isti karakter kao i skulptura: cjeline sazданe od sitnog tvorbenog člana. Na ovoj izložbi crteži su jedinstvene strukture, žive igre i kretanja mikroorganizama u nepomičnom tkivu širokih ploha tehnikom tuša i sepije. Točkica ili critica tušem u neizmjernom i neprebrojivom umnažanju tvori liniju, nizanjem linija oblikuje se ploha, a stupnjevanjem tona sepije plohe postaju slojevite, njihovim preplitanjem ostvaruje se iluzija prostora bez perspektivnih doskočica. Crteži su usporedno sa skulpturama ponuđeni pogledi i misli posjetitelja njihovu doživljaju i prosudbi. Primjereno načinu kojim se u Džamonjinu opusu trajno isprepliću atelijerske studije i projekti monumentalne skulpture, točnije prostornih projekata, tako su i crtežima uz standardne formate predstavljeni crteži koji autora zaokupljaju problemom mjere i dosižu neslučenu veličinu i od tri metra. (U našoj ih je umjetnosti nadišla samo legendarna »rola života« Nives Kavurić Kurtović.) Umjeno je pitati: ne bi li ovi crteži mogli poslužiti i kao predložak za zbiljsku zidnu sliku koja bi bila izvedena u odgovarajućoj otpornoj građi i trajnoj tehniči?

Urbana skulptura

Monumentalne skulpture segmentnih oblika, izložene na javnim urbanim prostorima, s velikom su pomjnu praćene i prihvateće od kritike po europskoj turneji: od Place Vendôme u Parizu do Korza na Rijeci. U svom trećem postavu u Zagrebu trebale su također biti postavljene usred gradske vreve, na pločniku i uličnom asfaltu, ali je to Gradsko poglavarstvo zabranilo i dopustilo da se postave u perivoju »Zelene potkove«. To ne iznenađuje jer je već legendarno nesnaženje sadašnjeg gradskog poglavarstva u pitanjima što je to urbana, a što parkovska skulptura (vidi slučaj Marulića), čak i onda kad je to nedvojbeno bilo prepoznato u Parizu i na Rijeci. Svatko tko je išta vidio ili čuo o modernoj skulpturi zna da ove skulpture nisu niti mogu biti parkovska skulptura.

Velike javne skulpture našega stoljeća, pa tako i Džamonjine, našle su se u industrijskom gradu kao poezija nepotrebog, suvišnog i beskorisnog. Ničemu »monumentalnome« spomeničkom posredno ne služe, osim prolazniku, da mu se nametnu u vrevi na njegovoj svakodnevnoj putanji, da ga prisile da zastane u trajnoj žurbi i da ga terapeutski oslobođe pritiska proizvodne nužde i prenesu u carstvo slobode novih, nevidenih oblika te stvore okoliš obnovljenog i alternativnog života samog.

Džamonjinje skulpture ispred Umjetničkog paviljona u Zagrebu

Tomislav Kržić

stavanja njegova opusa u jednu od dvije uvriježene kategorije apstraktne skulpture: *organičkim* akumuliranjem čestica, nastaju tijela *geometrijske apstrakcije*, odnosno stereometrije.

Prvo eksperimentalno razdoblje pedesetih i šezdesetih obuhvaćalo je najširi raspon građe, od drva i željeza, čelika i aluminija, do stakla i betona. No, svaki od tih materijala autor je koristio na dvije razine: u izvornom stanju s primarnim svojstvima i kao gotov proizvod u sekundarnoj upotrebi (čavli, lanci, prozorsko staklo).

Mikro ready made

Džamonjinu primjenu čavla kao mikrojedinice u izgradnji ki-

kontinuirane, redovito sferične površine koje postaju ovojnica polurasječenih i iznutra podjednako vidljivih volumena — dihotomija volumena i prostora — dok se stožasta tijela čavala protežu u dubinu ubadajući se u prostornu jezgru i upijajući je među svoja ticala. Zavarivanje glavica u kontinuiranu, valovitu i šupljikavu konveksnu plohu, unatoč suvremenom tehnoškom postupku (izuzetno značajnog i simboličkog u industrijskoj proizvodnji velikih volumena, graditeljstvu i brodogradnji), rezultira na bizaran način tkivom organičkog dojma i svojstava, zbiljske suprotnosti tehnoškom idealu jedinstvene, ravnomjerno zaglađene površine. Komponiranjem skulpture, Džamonja rastvara strukturu dajući nam simultani uvid u bezbrojne čestice od kojih je sazdana tvarna ovojnica i u oblikovani prostor koji obuhvaća.

Međutim, Džamonja se znao osloboditi vlastitih otkrića da ne postanu opsesija, pa je tako iznenadjućim obratom ostvario svoje kugle i sferoidne takoder i od pitemog i toplog drveta, taktilno i optički suprotnog metalu, od drvenih letvica, po

Džamonjinje skulpture u Parizu, Place Vendôme

Govori Tihomir Milovac

Budućnost je ovdje

Ukrajinski autori svoje rade dove nastoje promišljati iz sfere života, a ne sfere čiste umjetnosti

Katarina Luketić

Povod za razgovor s kustom Tihomirom Milovcem jest izložba *Budućnost je sada, Ukrainska umjetnost devedesetih*, otvorena u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti koju je Milovac pripremio zajedno s Brankom Stipanić. Na izložbi je predstavljeno dvadeset pet umjetnika Ukrajine s radovima u različitim tehnikama, od videa, instalacija i performansa do fotografija te osobitih crteža i slika. Cijelo je dogadanje pratio jednodnevni seminar na kojemu su sudjelovali ukrajinski kustosi i umjetnici (Marta Kuzma, Mihail Raškovetskij, Nadija Prigodić, Oleksandr Solovjov, Katja Stukalova, Oleg Kulik i Boris Mihajlov). Ujedno je objavljen dvojezični katalog kakav po riječima većine gostiju ne postoji u njihovo zemlji i kakav će, vjeruju, pridonijeti otkrivanju ukrajinske suvremenе umjetnosti na Zapadu. Izložba ne pokazuje stanje na reprezentativnoj sceni, već daje uvid u radove koji se zbog svoje provokativnosti, osobitosti i drukčijeg, suvremenijeg vizualnog jezika ne uklapaju u službenu sliku ukrajinske umjetnosti.

Razgovor smo započeli uspostrodbom današnje izložbe s onom *Ukrajinska avangarda 1910-1930.* koju su isti autori priredili 1990. godine, također u Muzeju svremene umjetnosti. Naime, ta je zagrebačka izložba otkrila svijetu ukrajinsku avangardu izdvojivši je iz konteksta ruske, odnosno sovjetske avangarde. Most koji je uspostavljen između tih dviju izložbi naslućuje se već u sličnosti naslova predgovora s prve izložbe *Semafor u budućnost* i naziva današnje izložbe *Budućnost je sada.*

— Veza u naslovu između tih izložbi zapravo je slučajna. Naime, koncept ove posljednje izložbe izlazi iz zatečenog materijala. Branka i ja nismo imali ranije gotovu strukturu u koju ćemo *ubacivati* rade. Iz materijala koji smo našli odabrali smo ono najzanimljivije. Naslov je nastao iz igre, povezivanjem predgovora kataloga izložbe *Semafor u budućnost* nazvanog prema panfuturističkom časopisu iz 20-ih godina i naziva rada mladog autora Ivana Cjupke *Budućnost je sada* po-kazanog na posljednjoj izložbi. Nije postojala namjera da te izložbe povežemo. Relativno spontano došli smo do prve izložbe, a tako je bilo i s drugom.

bilo i s drugom.

Mi nismo osobiti eksperti za ukrajinsku umjetnost. Htjeli smo pružiti priliku kolegama iz Ukrajinе da ovđe pokažu ono što im je u vlastitoj zemlji teško pokazati. Međutim u tome ima još nešto. Nai-me, kada smo radili izložbu iz 1990. godine, naš tadašnji savjetnik Dmitrij Gorbačov rekao je »Izabe-ispod kape ruske avangarde izdvojili ukrajinsku umjetnost. Zanima-lo nas je, a zanima nas i sada, što se zbiva s tim identitetom u devedesetim nakon pada Berlinskog zida? Što se događa kada se raspadnu složene tvorevine kao Sovjetski Savez ili bivša Jugoslavija? Što se događa s entitetima koji su ih činili, kako će oni postati identiteti?

Nacionalnost Lav Tolstoj

Kustosica Katja Stukalova na konferenciji za tisak kazala je kako izložba sadrži i nešto tipično ukrajinsko i nešto

Ivan Ćupka, Budućnost je sada, kompjutorski generirana slika, 1998.

jedinstveno. S druge strane, proširili ste neke granice, uvrstivši umjetnike koji su rođeni u Ukrajini, a najviše djeluju u Rusiji, tj. Moskvi, kao Kabakov i Kulik. Koja je koncepcija izložbe?

— Pokušali smo pomiriti više pristupa prilikom osmišljavanja izložbe. S jedne strane, odabir koji se temelji na državnim okvirima, s druge, onaj na nacionalnome. Kabakov i Kulik su zapravo dijaspora. Oni nisu toliko utjecali na formiranje ukrajinske scene početkom 90-

umjetničkoj sceni pojavljuje nešto kao postkonceptualizam. Umjetnički jezik nastoji promišljati iz sfere života, a ne iz sfere čiste umjet-

energija. Bilo je dobacivanja, ali ne i radikalnih komentara i reakcija koji bi se mogli očekivati na osnovi priča koje kruže o Kuliku.

Od Potemkina do totalne instalacije

Kada pričamo o provokaciji, razbijanju predrasuda, razaranju mitologema, treba reći da neki autori to čine preko tradicije, kroz osobite citate. U tom smislu vrlo je zanimljiv video Aleksandra Rojtburda koji je nedavno otkupio Muzej moderne umjetnosti u New Yorku.

— U kontekstu cijele likovne scene postoje komentari i veze s povijesnim avangardnim zbivanjima, no oni nisu jako izraženi. Riječ je o postmodernističkim postupcima, reciklaži. Rojburda smo izabrali upravo da pokažemo tu pojavu. On je inače transavangardni slikar, no to nas nije zanimalo s obzirom da je njegovo slikarstvo zanimljivo u kontekstu osamdesetih. U izloženom videu on je uspostavio odnos sa Sergejem Ejzenštejnem i njegovim filmom o krstarici *Potemkin*. U njemu postoji velika doza ironije prema veličini koju je Ejzenštejn dosegnuo, prema filmu, ali i povijesnom dogadaju. Naime, on je simbolično teške scene kod Ejzenštejna zamijenio nekim beznačajnim današnjim događajima, recimo ljudi koji mrtvi padaju niz stepenice — što je poznata scena iz filma — zamijenio je prikazima dječaka koji se relaju niz stepenice i padaju. Ili je pak dramatična lica zamijenio licima ljudi koji djeluju gotovo kao techno-zvijezde. U strukturi filma zadržana je montaža atrakcije Ejzenštejna, pa tehnički ne primjećujemo ta mijehanja. Video ima razinu ozbiljnosti Ejzenštejna, ali kada ga otčitavamo sliku po sliku on postaje *zafrkancija*.

Tekst Priča o kulturno relociranoj osobi *Ilje Kabakova koji ste izložili kao instalaciju* govori o problemima komunikacije između umjetnika na Istoku i na Zapadu, odnosno umjetnika i galerije. Kabakov i inače često ističe da se njegovim djelima izloženim na Zapadu oduzima kontekst. Jeste li pripremajući izložbu mislili o ne razumijevanju nekih radova kada im se oduzme njihov kontekst?

— Kabakovljev tekst izložili smo upravo da bismo pokazali problem izmicanja iz konteksta. Svaka sredina uspostavlja neki kontekst koji ne funkcioniра drugdje. Stoga se i pojavljuju radovi, kao primjerice njegove *Totalne instalacije*, u kojima se želi prenijeti kontekst, tako da rad ima istu vrijednost u Parizu, Berlinu, Zagrebu. Većina radova na ovoj izložbi umjetnički je visoko rangirana, dijelom jer nam uspijevaju prenijeti taj kontekst i stoga smo ih odabrali. Nije nas zanimaon lokalni štib, folklorni elementi. Ti radovi funkcioniраju izvan ukrajinskog prostora. Od fantastičnog realizma Kožuharijevih crteža perverzija, da parafraziram Dostojevskog, do Mihailovih *Beskućnika*, to nisu tako usko lokalne i specifične teme. Nije potrebno na primjer znati da su djeca tabu tema u Ukrayini i da Kožuhariju nisu dali izlagati, a da biste primijetili kako je riječ o žestokim komentarima.

Dijelom mislim da je stvar obrnutu od onoga što se pita Kabakov. Odnosno da njegova djela baš funkciraju na Zapadu. Žato on i ne izlaže u zemljama bivšeg istočnog bloka, tamo to ne funkcioniра, tamo su njegove instalacije svakodnevica. Njegovi radovi u zapadnom svijetu funkciraju kao metafora, odnosno umjetničke poruke, a tamo je to goli život.

U ukrajinskoj suvremenoj umjetnosti, kako ističu njihovi kustosi, postoje dva centra Odessa i Kijev koji su međusobno vrlo različiti. Možete li to

pojasniti.

svremenu umjetnost u Kijevu i Odessi koji je osnovao George Soros. Naime, i on je shvatio da postoji bitna razlika između tih gradova i osnovao, umjesto jednoga, dva instituta. Između tih gradova postoji konkurenčki odnos. Odesa je nekako ostala na rubu, na margini. No, u umjetničkom smislu ona je vrlo zanimljiva. Imaju odličnu videoscenu, a nas je posebno fasciniralo to što umjetnost shvaćaju pomalo neobavezno, a da pritom rade dobru umjetnost.

Kao ilustracija toga Odessa je grad koji ima urbanizam francuskih arhitekata i naslućuju se ostaci europskog duha. No, sve je neodržavano i ništa se osobito ne događa, osim nekih neobičnosti kao što je na primjer način uređivanja grada. Naime, privatne trgovine po zakonu moraju ispred svojih ulaza urediti pločnik. Međutim, dio koji je u vlasništvu grada ostaje neuređen. Tako nekako funkcioniра i mentalni sklop na tom prostoru. Ukrajina, pa i Kijev, za Odessu kao da ne postoji.

Bumerang hrvatskim
umjetnicima

Ukrajinski kustosi više puta su istakli da ovakvu izložbu u svojoj zemlji ne bi mogli napraviti. Zašto?

— Doista oni tamo nemaju podršku. Spomenuta dva instituta za suvremenu umjetnost jedini su koji tako funkcioniraju. Sada nakon odlaska Sorosa ljudi koji u njima rade boje se da više neće uspjeti naći podršku i sredstva za svoj rad. U Kijevu postoji Muzej lijepih umjetnosti. Oni nisu željeli suraditi u pripremi naše izložbe, iako je prvo bitno drukčije dogovorenog, jer su vidjeli da ono što ćemo izložiti nije u skladu s njihovom slikom stanja ukrajinske umjetnosti. Ti radovi ne nalaze se u njihovu Muzeju. Ali i kada smo radili izložbu *Ukrajinska avantgarda*, predstavljeni radovi nisu tada bili u njihovu Muzeju. Kasnije su ipak vršteni. Nadam se da će i ova izložba imati neki odjek.

Teško je nakon ovih radova ne povući paralelu sa stanjem u hrvatskoj umjetnosti. Imamo sličnu povijest, slične tranzicijske probleme. Mi smo još prošli i rat. Zašto u hrvatskoj umjetnosti nema reakcija na tu stvarnost, na

— To je bumerang koji će nam brzo lupiti u glavu. Naša umjetnička scena počiva na uspomenama, podvizima iz povijesti, ona nije živa, nije povezana sa stvarnošću. Ona je izmagnuta u neke sfere koje danas više nikoga ne zanimaju, kao što su odnos umjetnika i umjetnosti. To su teme koje su se obavile prije deset, dvadeset godina. Sada su na međunarodnoj sceni najpri-sutnije teme u kojima se komentiraju životne prilike, takozvani *public art*, dijalog s javnošću, bilo da je riječ o zapadnim društвima bilo zemljama u tranziciji. Zašto toga kod nas nema? Možda zato što smo uspavani, uljuljani u nekakve veličine, dosege. Stalno govorimo da imamo sjajnu tradiciju, imamo u šezdesetim umjetnost koja se nosi s

sedesetim umjetnost koja se nosi s tadašnjim strujanjima u Evropi, imamo rani konceptualizam. Ostali smo u tom vremenu. Na margini se nešto događa, ali to nije dospijelo u centar. Nažalost, naša Akademija zaglibila je u formalizme i neku pseudootvorenost. Sada je restrukturirana, ali je u tome ponovila sheme koje su razne europske akademije imale sedamdesetih godina. Sada studenti mogu saznati više o videu, nego prije deset godina, ali ih nitko ne uči zašto raditi umjetnost. Čini mi se da većina ljudi koji izlaze s Akademije sebi ne postavlja velika pitanja, a umjetnost koja ne promišlja puka je estetizacija. Našoj sceni definitivno nedostaje odvražnosti. **Z**

Povratak Lolite

Ekranizacije Nabokova

U filmu naivca Lynea Humbert Humbert je zaljubljen čovjek s kojim se gledatelj poistovjećuje, dok je u Kubrickovoj viziji bio laboratorijski kunić za dijagnosticiranje američkog primitivizma i hipokrizije

Živorad Tomić

Za mene je jedna od prvih potvrda opravdanosti *cabierovske* politike autora bio susret s filmovima Stanleyja Kubricka. Osim u vrlo dobroj spektaklu *Spartak* i brijančnom gangsterskom filmu *The Killing*, u svim njegovim drugim filmovima (gledao sam do danas, uz dva već spomenuta, samo *Staze slave*, *Dra Strangelove*, 2001: *Odiseju u svemiru i Lolitu*) prepoznavao sam istog, meni odbojnog, pedantnog mizantropa. Jadan je filmski kadar kad ga dohvati Kubrick! Cijedit će ga toliko dugo sve dok od žive tvari ne ostane reljefni otisk glumaca, okoliša i svjetlosti, savršen u svom antiknom obličju. Prepoznavao sam u njegovim filmovima isti poriv za »savršenstvom«, istu nezainteresiranost za junake, istu čovjekomrzačku nadmoć pustinjačaka koji iz svoje intelektualne osame jednom u nekoliko godina proviri kroz rešetke i izbacuje pučanstvu svoje filmske režefe.

Jedina je iznimka, kao što sam već spomenuo, *Spartak*, spašen zbog naivne čovječnosti

glavnog glumca i producenta Kirk-a Douglaša, te remek-djelo *The Killing* u kojem se radatelj nadmoćan stav prema ju-

res Haze — Lolita? Ne mnogo. Više se poistovjećuju i zabavljuju s perverznom ljigavcem Clarenom Quiltyjem, odnosno, glumcem Peterom Sellersom, kojemu redatelj dodjeljuje nekoliko pojavnih i glasovnih preobrazbi kako bi se poigrao mačke i miša sa sirotim nemoćnim junakom. Nabokov i Kubrick ponajviše se zabavljaju na račun odraslih žena, kako Lolitine majke tako i same Lolite. Majka, u obliju krištave Shelley Winters, karikatura je američke provincijske seksualno frustrirane ženturače, objekt poruge koji kod publike treba izazvati mješavinu gađenja i smijeha. Redatelj koji je s takvom nježnošću uprizorio sve-mirski valcer djevičanski bijelih letjelica nema strpljenja za nježniji spol, osim ako od njega može stvoriti priglupu patetičnu karikaturu ili djetinje protačku nimfetu.

Povratak u mladost

Usporedimo li novu verziju *Lolite*, u režiji omraženog »video-sopotovca« Adriana Lynea, s Kubrickovom, naći ćemo se zatečeni, kao da istu priču i ista lica vidimo prvi put. Umjesto patetičnog sredovječnog, namrštenog Jamesa Masona, dočekat će nas rafinirani erotoman Je-

remu Ironsu (pamtimo ga iz Malleove *Požude* i bizarne Cronenbergove *M. Butterfly*). Umjesto strogog »tate« Masona pojavljuje se uvjerljivo seksualno živ muškarac, dovoljno profijen da shvaća i narav i podrijetlo svoje opsjednutosti. Ironsov i Lyneov Humbert Humbert (čujem Nabokova kako se smije tom idiotskom imenu koje je »podario« svojoj žrtvi) zaljubljen je čovjek, junak s kojim se gledatelj poistovjećuje; Masonov i Kubrickov bio je nalk laboratorijskom kuniću za dijagnosticiranje američkog primitivizma i hipokrizije. Dobroćudni naivac Lyne bavi se samo — ljubavlju.

S takvim glavnim junakom i temom mijenja se i sve ostalo. Lolitina majka više nije sirota krištava Shelley Winters, već privlačna i simpatično vulgarna Melanie Griffith pa nije nimalo groteskno zamisliti nju i Ironsa u bračnom krevetu. Lolita koju fantastično glumi mlada Dominique Swain nije apstraktna pedofilska fantazija sredovječnog »tate« Jamesa Masona, već seksualno probuđeno dijete na pragu djevojaštva koje orkestira Ironsove slabosti i ljubav s virtuoznosću rasne ženke. Američka puritanska kritika koja je Lyneov film odbacila

zbog »nemoral« navodila je motiv pedofilije kao razlog osude, zanemarujući Lynesov kontekst portretiranja glavnog junaka kao zarobljenog adolescenta. Ironsov je Humbert još uvijek u duši 14-godišnjak koji nije prebolio prvu ljubav. Nabokov i Kubricku pedofiliju je bila potrebna da bi u njenom zrcalu ismijali Ameriku (za Nabokova je *Lolita metafora* nezrele, vulgarne i djetinjasto zločeste Amerike). Naivac Lyne riješio je problem tako da je junaku dao ljudski razumljiv motiv: Humbertova prva i jedina ljubav dogodila mu se u četrnaestoj godini, a ljubav s Lolitom povratak je u dječaštvo i ranu mladost. Ako je i perverzno, ljudski je razumljivo i normalno.

Karizmatična impotencija

Također je zadržavajuće s kojim je rafiniranosti Lyne kroz film proveo lik Claree Quiltyja, koga glumi izvrsni Frank Langella. Dok je Kubrickov i Sellersov Quilty pakosni i nadmoćni manipulator (redatelj alter ego), Lyneov je karizmatički amoralni hedonist, opasan u svojoj nadmoći i sebičnosti, ali i uvjerljivo privlačan kao muškarac.

Dakle, dok je Kubrickova verzija emotivno sterilna i seksualno impotentna, Lyneova je uzbudljiva priča o ludoj ljubavi, seksualnoj opsjednutosti i neuzvraćenim emocijama. Kubrick se od svoga junaka rastaje tako da ga završnim natpisom ubije poput kuka. Lyne svoga ostavlja u limbu njegove patnje i spoznaji o izgubljenoj, nemogućoj ljubavi.

Veliki se Kubrick pokazao bijedan u usporedbi s prezrenim tvorcem *Nemoralne ponude*. Lyneova *Lolita* potvrđuje sumnju Jeana-Pierre Melvillea u opravdanost *cabierovske* politike autora, kao i njegovu tvrdnju da svaki redatelj, pa i najslabiji, može potpisati, barem jednom u karijeri, značajan film. □

vom reći kako roman tematizira i slutnju promjene umjetničke paradigme. Čini se da među ovostoljetnim piscima Vladimir Nabokov u svojim romanima na engleskom osobito vješt kombinira ono što će se kasnije označiti modernističkim i postmodernističkim postupcima. U *Loliti*, primjerice, na rijetko kada dosegnut način u prozi, Nabokov uspijeva pomiriti sentimentalne uzlete s ironijskim prizemljenjima, simbolističku čežnju za svijetom umjetnosti iznad banalne realnosti s ekskluzivnim strašću, tragični modus s komičnim te neuljepšani prikaz američke provincijalne i popkulturne s umjetničkom obradom koja odnosi apsolutnu prevagu.

Međutim, da bismo zapravo doživjeli *Lolitu* kao paradigmatski, ne samo američki, nego i roman ovoga stoljeća, potrebno je, prije svega, prepustiti se raskošnom ritmu Nabokovljeve proze, koja je od 1998. godine (prijevodom Zlatka Crnkovića) još dostupnija i na hrvatskom jeziku. □

Djevojčica za 21. stoljeće

Još i danas Dolores Haze je više od književnog lika

Jelena Šesnić

Lolita je, ovisno o interesi, dizajnerska marka, muzikal, oznaka za kliničko seksualno ponašanje, film, no ipak je ponajprije riječ o knjizi ruskog emigrantskog pisca Vladimira V. Nabokova (1899-1977), izашlo 1955. godine. Ne bismo ulazili u »skandalozni uspjeh« koji ova knjiga dijeli s nekim prethodnicama, prisjetimo se Baudelairea, Flauberta, Joycea, D. H. Lawrencea. Međutim, čini se da je malo književnih djela izvršilo toliki utjecaj na popularnu kulturu. Držimo da je nekoliko uzroka takvom stanju: medijska revolucija koja je u stanju svaku ne-

uobičajenu društvenu pojavu pretvoriti u instant-hit i opće kulturno mjesto, kao i nesretna sklonost da se stvari izvlače iz konteksta, što je očit slučaj kada se fabula *Lolite* donosi izvan konteksta siže.

Još je jedan paradoks, čini se, svojstven ovom romanu: ljudi su čuli za *Lolitu*, ali je nisu čitali. Dakle, roman postoji kao kulturna i umjetnička činjenica, ali ne i na razini književne rečepcije, što je dijelom uzrokovano njegovom razglašenošću. *Lolita* i »lolitizam« toliko su postali ukorijenjeni u modernom žargonu da svi osjećamo kako manje-više znamo sve o tom djelu. Otuda i nes(p)retina, isključiva i površna čitanja. Sam autor, Vladimir Nabokov, nije autorska persona koja bi, svo-

jim umjetničkim i intelektualnim habitusom, olakšavala rečepciju djela i nudila signale za lakše razumijevanje. Naprotiv, on obilato koristi sve mogućnosti, koje mu roman kao žanr pruža, da zamete tragove — predgovore, pogovore, mistifikacije, pseudocitate, citate, igre riječima...

Zanimljiva anegdota ilustrira kako autorske igre mogu zavarati čak i one kojima egzistencijska ovisi o sposobnosti raspoznavanja činjenica i fikcije, tj. izdavače. Naime, neki je britanski izdavač ponudio poznatom književniku Martinu Amisu da napiše novi predgovor romanu, koji se izdavaču toliko svidio da ga je zamijenio za predgovor Johna Raya, dakle samoga Nabokova, ne prepoznačujući jednu

od uobičajenih pripovjednih konvencija novovjekovnoga romana — posredovani rukopis.

Simbolika i seks

Lolita nesumnjivo osvaja i svojim umjetničkim potencijalom, kao stilski izvanredno uobličeno djelo, ali i kao kulturni fenomen, »bolna i duhovita« (premda samo nagovještena) slika poslijeratne Amerike, jedan od najboljih romana 20. stoljeća. Najboljih na nekoliko razina: na razini stila i jezika, na razini postupaka, a zatim i iminentne poetike. Moglo bi se reći kako je upravo jezik osnovna tema romana, a postupci koje naglašeno ili prikriveno rabi Nabokov nagovještavaju novu fazu u razvoju proze 20. stoljeća. Može se s punim pra-

Jeftina sentimentalnost

Redatelj je upao u svaku zamku koju mu je građa pružila

Josip Visković

Živjeti na sav glas (Living out loud), SAD, 1998; režija, Richard La Gravene; uloge: Holly Hunter, Danny DeVito, Queen Latifah, Martin Donovan; distributer: Discovery

Richard La Gravene na početku je ovog desetljeća potpisao scenarij *Kralja ribara* kao vrlo rijedak (i zato mi beskrajno drag) primjer humanističnog i pubertetski romantičnog Hollywooda koji se uspijeva zadržati na granici otklizavanja u kič (i to onaj potencijalno najzorniji koji sam sebe uzima ozbiljno i pokušava zauzeti mjesto umjetnosti). *Živjeti na sav glas* iznosi dosta sličnu priču, o ne-

tom razvedenoj Njujorčanki od četrdesetak godina (Holly Hunter), koja traži zadnju šansu da život preusmjeri k sreći i samoak-

tifah. Prvi je u ovoj »ozbiljnoj« ulozi holivudski umekšana i kastrirana verzija Boba Hoskinsa, sa čijega jezika ne možemo zam-

tualizaciji. Ta je šansa, srećom po junakinju, lako dostupna, jer autor očito drži kako je za rješenje životnih problema potrebno samo malo više razumijevanja među susjedima i srdične komunikacije među neznancima. Tako gospoda stupi u prijateljski odnos s ostarjelim nadzornikom njezine dobrodržeće zgrade i neuspješnom, premda talentiranom, pjevačicom soul-a, a s vremenom nauči i razvijati vlastiti život bez njihove podrške, čak odolijevši iskušenju da se uđa za nekoga od njih dvoje.

Vidljivo je u koje krajnosti film odlazi kako bi dokazao kako je pobratimstvo duša u svemiru mnogo jače od socijalnih barijera: no sve bi se to dalo probaviti kada ionako sentimentalne stereotipe pratećih likova ne bi nastanili Danny DeVito i Queen La-

sliti psovku, a fisionomija prije svega zaziva sućut, dok je ona profesionalna pjevačica čiji prirodni šarm ne traje preko granica kadrova u kojima se pojavljuje. Stoga La Graveneov pristup »malim« ljudima ne možemo nazvati drukčije nego odurno patronizirajućim, iako se greška vjerojatno nije desila ni u razini ideje ni pisanja scenarija, nego za vrijeme castinga i rada s glumcima. A dobre, plemenite i ozbiljne namjere La Gravenea kao scenarista, koje nisu već u početku pokopa-

ne vulgarnim senzibilitetom La Gravenea kao redatelja, ipak neće nadtrajati prvu polovicu filma.

Kičasti dizajn

Za ponešto od toga dalo bi se okriviti totalnu krizu autorskog identiteta. La Gravenea u početku krajnje izravno imitira Woodyja Allena: načinom uvođenja u njujorški seting, zabavnim off-monologima u kojima prikladno neurotična Holly Hunter reagira na vijesti s televizije, blago kari-kiranim prikazom uštogljenih pripadnika višeg staleža (bijeg muža igra Martin Donovan, ljetpotan tužna oka i toliko skučenih glumačkih mogućnosti da zapravo može funkcionirati jedino kao reducirani, apsurdan lik iz filma Hala Hartleyja), no kako priča napreduje, jasno je da se radi samo o preuzimanju manire, a ne i poetike. Rafinman La Graveneov senzibiliteta, zaključili smo već, negdje je na razini Douglaša Sirk-a, a koliko malo dodirnih točaka veliki Sirk ima s velikim Woodyjem, nigrje nije jasno nego u nepotrebnoj sceni gdje si mali La Gravene potpisuje moralnu smrtnu presudu: ona prikazuje neku sredovječnu bjelkiniju koja izriče svoje poštovanje i obožavanje tamnoputoj pjevačici, pričajući kako iz njenoga glasa

razabire tragediju čitavoga svog naroda. Redatelj ironično podcrtava ovaj nemamerni rasizam, pri čemu potpuno previđa kako sam lik Queen Latifah ne tretira s ista manje predrasuda.

Može se zaokružiti još mnogo ovakvih dodirnih točaka, gdje dobar gradanski ukus nemamerno prelazi u ultimativni kič. Cjelokupan dizajn filma (soul-balade, pastelnii interijeri menhetenskih stanova, shiatsu masaža i jednostavne seksu crne haljinice) postaje odbojan poput onog iz filmova Adriana Lynea u osamdesetima, široki format i lijepo bojice svim su neprikladne za siromašno, televizijski jednostavno kadriranje razgovora koji čine većinu akcije u filmu, a dodatno su nagrđeni i montažom koja im nadapno pokušava nametnuti dinamiku koju ne posjeduju. Sve u svemu, redatelj ne samo da je upao u svaku zamku koju mu je građa pružila, i istu oblikovao na način iz kojeg je teško razabrati do kraja ozbiljan i čvrst stav, ideju ili bar namjeru, nego smo dobilli i jedinstven primjer američkog filma u kojem ne valja producijski hardver, koji je zanatski nekompetentno snimljen.

Stanovita osvježavajuća kvaliteta tog otkrića nije dovoljna da bi *Živjeti na sav glas* učinila simpatičnim filmom. □

televiziја

Powerpuff Stuff!

Jedan od najnovijih crtačih serijala satelitske postaje *Cartoon Network* svoj vizualni identitet duguje tradiciji Zagrebačke škole crtanog filma

Vladimir Sever – Katodik

Veće velike promjene počinju u nevinom obliježju. Satelitske antene počele su resiti stambene zgrade (i jesti žive arhitektima) zahvaljujući mahnitoj gladi za medijskim eskapizmom — crtićima za najmlađe, spotovima za mlade i sportom za muški dio obitelji: danas, kad čak i Trešnjevka ima vlastite kablovskе sustave, ova tri tipa programa zauzimaju golem dio medijske pozornosti Hrvata. Čak i kad nemaju ništa protiv činjenice da su, za razliku od ostatka istočnoeuropske subraće, osuđeni na jednu jedinu televiziju na nacionalnoj razini, i to državnu, Hrvati s radošću zabaviju stranu svoje televizijske egzistencije vezuju uz satelitske programe.

Ali analiza nesvete simbioze HTV-a (kao političkog) i satelita (kao zabavnog dijela programa) u polusvjetlu hrvatskih elektroničkih medija zahtijevala bi ponešto drukčiji naslov, malo više prostora, a i temeljiti strukovni rad. Pa zašto onda o takvoj simbiozi pišem? Vjerojatno zato što ovako mogu ponešto mudrije zaključiti kako se generacijska podjela tipova programa iz prvog odlomka danas više ne može održati: to je

možda najočitije kod crtića, koje gledaju klinci, pa stoga i roditelji, a nakon animacijske medijske revolucije (na osovinu *Simpsono-*

cije su koje taj crtić dijeli s ostatkom produkcije samog *Cartoon Network-a*.

Radi se o specifičnom redizajnu razmjerno ozbiljnih podžanrova animacije u formatu komercijalne televizije te kroz prizmu male ženske djece. Tako bi bez Krave Cow and Chicken bili lišeni ikakvoga šarma: njena naivna

bojicama, igrati se lutkicama i boji se buba), preko ozbiljne crvenokose Blossom (koja je voda grupe, racio na kojeg se druge dvije oslanjaju), do dečkaste crnokose Buttercup (koja bi se samo tukla i frustrirana je zato što četvorogodišnje djevojčice ne puštaju u noćne klubove). Pritom sve tri idu u vrtić i moraju pitati

tetu za dopuštenje kad ih gradonačelnik pozove na obraćun s nekom od pošasti koje haraju gradom. Drugo: dizajn samih djevojčica te njihovih suparnika izravno je nadahnut japanskim animom: premda je McCracken slične stilizacije unio i u proizvode labosa malog Dexter-a, njihova primjena u *Powerpuff Girls* ne kroči toliko stazama *Transformers* koliko animareplikama standarnih američkih superheroja. No, za razliku od Dexter-a, ova je stilizacija temeljito ugrađena u

temelje *Powerpuff curice* — od strukture pojedinih epizoda do realizacije akcijskih scena. Uostalom, ovo je kasniji te tako i domišljeniji, dinamičniji, cjelovitiji McCrackenov projekt.

Zagrebačka škola

Ipak, *Powerpuff Girls* moglo bi se svesti na parodiju anime kad ne bi sadržavale inteligentno parodiranje dobrog dijela povijesti animacije kao medija. U stvari, odabir stilizacije pozadina u ovom crtiću najviše sliči radovima Zagrebačke škole crtanog filma iz šezdesetih: premda McCracken tvrdi da je na njega utjecalo sve što je vido u filmskoj školi — pa tako anime koliko i televizijski *Batman*, *Jay Ward* koliko i *Underdog* — imam senti-

vi + *Beavis & Butt-Head*) crtiće gledaju i mladež u rasponu od petnaest do pedeset.

Ružnoca i ženski šarm

Tko nije čuo uzrujavanja roditelja zbog degutantnosti *Cow and Chicken*? Tko nije čuo silna fetišiziranja političke nekorektnosti *South Park*? Crtići su in i samim tim pred bilo kakvo pisanje o njima postavljaju zamku pomodnosti. A nekako mi teško pada slavljenje opsegnutosti Davida C. Feissa, autora *Krave i piletice*, ružnoca, još većom ružnoco i posve neshvatljivo odvratnom ružnocom, kad znam da je to Matković radio prilično bolje desetak godina ranije. Ne, jedini razlog zbog kojeg bih mogao spomenuti *Cow and Chicken* tendenciju

simpatičnost jedini je razlog zbog kojeg se taj crtić može gledati do sat vremena u komadu bez izazivanja mučnine (za dulje ne jamčim). Dee Dee iz *Dexter's Laboratory* pak na sličan način stvara najvažniju karakternu dinamiku te serije. Oni novi projekti CN-a koji nisu čvrsto integrirali djevojčicu u svoj svjetonazor (recimo, grunge *slapstick* zvan *Ed, Edd'n'Eddy*) daleko teže zadržavaju pozornost.

Lučonoše ovog fenomena ipak su *The Powerpuff Girls*, autora Craiga McCrackena. Iz obaju razloga: prvo, djevojčica ovdje nije dio dueta dečko-curica, već je samostalna i utrostručena. Te tri djevojčice tako posjeduju karaktere u rasponu od preslatke plavokose Bubbles (koja voli crtati

mentalnu potrebu vjerovati da u popis njegovih uzora spadaju i Vukotić i *Inspektor maska*. Vizualni dokazi postoje, zagrebački crtići nekad su odista bili svjetske klase, a povrh svega, *Powerpuff Girls* ne sadržavaju ništa što se danas ne bi moglo proizvesti u studijima Zagreb-filma, takvim kakvi jesu... samo da je netko odgovoran zadržao vitalnost, praćenje onog što se drugdje radi i dobar smisao za humor. Zbilja smo svoje temelje iz šezdesetih mogli nadograditi animom i *campom* i dobiti *Powerpuff Girls* ili još nešto bolje, ali ne... zbog nečeg su nam trebali *Mali leteci medvjedići* ☺.

Dobro, dosta crnih misli. *Powerpuff* je ionako sjajan lijek protiv depresije: brze, vesele pričice, praćene sjajno sklopjenim *jungle* ritmovima, koje sjajno izgledaju i u tolikoj mjeri same sebe ne uzmaju ozbiljno da ste ih, kao gledatelj, prisiljeni voljeti, a i dati im veću specifičnu težinu. Ovo nije samo camp — ovo je *camp na kvadrat*: uzimajući američki medijski fenomen filtriran kroz japanski i ine stilove te ga vraćajući u američko okružje, McCracken nalazi sjajno rješenje i za današnji status superheroja (koji su umorni; jedna snobovska pretendenta na status Powerpuff curice kaže: *supermoći se mogu kupiti, pogledajte Batmana!*), a i za uočenu tendenciju CN-a k uključivanju sitnih djevojčica u protagonisti svojih novih crtića.

Možda je prerano govoriti o nekakvoj novoj razini duhovitosti u suvremenoj komercijalnoj produkciji animiranog filma. No *The Powerpuff Girls* još uvijek su u povojima — prva epizoda emitirana je 18. studenog prošle godine. Animirana djeca ne rastu, ali se razvijaju, pa ne znam kamo će superjunakinje iz vrtića na koncu odletjeti — ali da me trenutačno vesele više od većine stvari koje gledam preko *haustorske* satelitske antene, ne stidim se priznati.

END! □

Govori: Boris Senker

Stvarnost na komediju stavljena

Razgovor s meštom od drame — što praktične, što teorijske — povodom premijere Cabareta &TD i završetka Dana satire

Nataša Govedić

Boris Senker rođen je 1947. u Zagrebu. Komparatistiku i anglistiku diplomirao je 1971; magistrirao je i doktorirao s teatrološkim temama na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojem danas i sam predaje, vodeći ujedno i studij teatrolologije. Kao humanistički znanstvenik objavio je knjige: *Redateljsko kazalište* (1977), *Sjene i odjeci* (1984), *Kazališni čovjek Milan Begović* (1985), *Begovićev scenski svijet* (1987), *Hrvatska drama 20. stoljeća* (1989), *Pogled u kazalište* (1990), *Zapis iz zamračenog gledališta* (1996), *Hrvatski dramatičari u svom kazalištu* (1996). Kao humani grabancijaš, solist ili pak »komorni« stvaratelj, (ovo drugo odnosno se na udruženi rad s Tahirom Mujičićem i Ninom Škrabom), objavio je drame: *Bajka o kneževiću Sveboru i svarožici Sunčici*, *Sljemenski svirci*, *Vitezovi otrulog stola*, *Jedna malo slada krada*, *O'kaj*, *Novela od stranca*, *Vatrugasi-bratakvasi*, *Tri pušketira*, *Saga o djedovima Mrazu i Vrazu*, *Kavana Torsa*, *Kako skinuti Boga ili Plut*, *Kaj2O, Robin the Blood*, *Trenk ili divlji baron*, *3Jada (Domagojada, Glumijada, Hist o(e)rijada)*, *Kerempuhovo*, *Fric i pjevačica*, *Bratorazvodna parnica*, *Zalegnimo odlaze*, *Esekarske guignol etide*, *Požar vlasti ili govorite li hrvatski*, *Ukradena komedija*, *Brod, Cabaret &TD*.

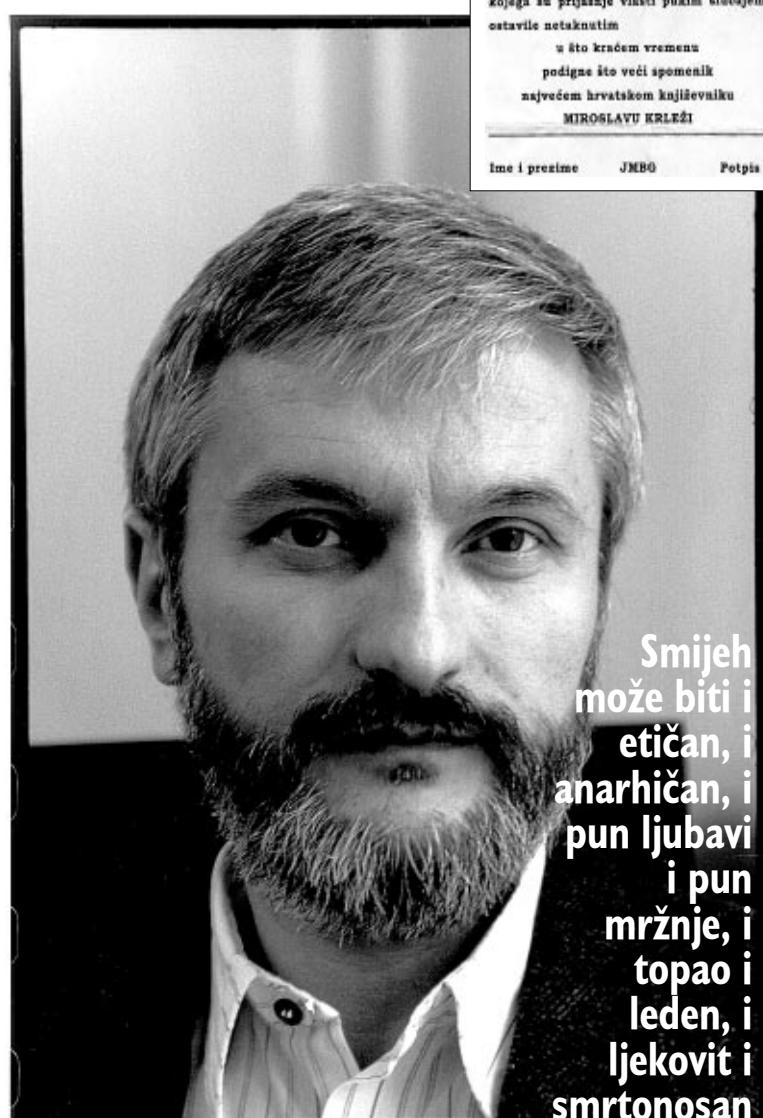
Kako biste opisali komediografski BUG; ono što dramatičara, da ne većim teatrologa, tjeru u neizvjesne poslove pisanja komedija?

— Pišem za kazalište, što s Tahirom Mujičićem i Ninom Škrabom što samo s Tahirom Mujičićem, što sam sa sobom, već tridesetak godina. Uglavnom komedije i farse. Počeli smo 71/72. *Sveborom*, brlicevskom scenskom bajkom za djecu što i nije bio loš početak, ali nismo nastavili tim putom. Ne sjećam se točno što nas je, kad smo se u sljedećoj sezoni prihvatali pisanja *Vitezova otruloga stola* za Zagrebačko kazalište mlađih, natjerala na komediju, na persiflazu, na rugalici mitovima i, još više, mitomanima. Čini mi se da je to, s jedne strane, mogla biti zasićenost napuhanim znanstvenim, političkim, vojničkim, sportskim, umjetničkim i drugim veličinama i prozirnim izmišljajima što upravo vape za tim da budu ismijani a, s druge strane, zov upomoći iz kazališta, koje su i prijašnji dramatičari i naša, prolgovska generacija zasipali ponajviše uozbiljenim tekstovima, odgovornim pred sadašnjosti i vječnosti, posvećenim mijenjanju svijeta i čovjeka. I onda neki vrag — a on je gospodar muha, mušica i bugova — prišapne čovjeku na uho: A da ti pokušaš nešto drugo? I pokušaš, i omili ti, i ostaneš u toj koži.

Do sad ste »preokretali« Dumasa, Šenou i Begovića, Krležu, Držića, kneza Domagoja, vitezove okruglog stola, baruna Trenka: povijest kao da se u vašem slučaju pokazuje manje

kao učiteljica više kao subverzija klasične nastave kroz isplaženi jezik neposlušnih učenika. Koliko uživate u dvostruko ulozi — s jedne strane

nestavnije da jest. Promijenila bi se stranka na vlasti, promijenilo bi se nekoliko zakona, uvelo bi se malo više reda na samo jednoj razi-

ozbiljnog i strogog profesora književnosti (pa samim tim i njezine posvećene povijesti), s druge strane kazališnog puntara i grabancijaša?

— E sad, kako da vam odgovorim na ovo pitanje? Kao ozbiljni i strogi profesor ili kao puntar i grabancijaš? Profesor u meni prekapa po literaturi, hvata se citata, poziva na autoritete, primjerice na profesora Svetozara Petrovića, koji nam je na četvrtoj godini komparatističke govorio o tom da humoristi, dake i komediografi, mogu razmjereno upućeno (ali i suhoparno, do sadno) govoriti o humoru i komici. Dala bi se, vjeruje profesor, formulirati i kakva-takva teza o korektivnoj funkciji koju (makar i skroman) obvezujući sustav profesorskoga znanja ima u odnosu na neobvezatno grabancijaško improviziranje i, razumije se, obratno.

Nered u sadašnjosti

Komedijograf vam je zahvalan na dobroj ideji za »preokretanje« Stevensona, za komediju o hrvatskom Dr. Jekyllu i Mr. Hydeu, koji u prijepodnevnim satima mudruje o nacionalnoj književnosti, glumištu, povijesti ili nekoj sličnoj temi, a navećer lijepi umjetne brkove, uzima gitaru, odlazi u opskurne krčme i pjeva rugalice na svoj račun, sve dok mladež, potaknuta rugalicama grabancijaša, ne obračuna s profesorom, a policija, znajući da duhovnog vodu pobune, ne uhapsi grabancijaša. Što se pak uživanja u dvostruko ulozi tiče, da bih dokraj sagledao njezinu dvostrukost, morao bih se naći u trećoj ulozi. Dvije su mi zasad posve dovoljne.

Imate li dojam da simbolička preokretanja povijesnog reda predstavljaju odušak i za političke nerede u sadašnjosti?

— Nered u sadašnjosti nije samo politički. Bilo bi mnogo jed-

POGLAVARSTVU GRADA ZAGREBA

Mi, potpisane građanke i potpisani građani grada Zagreba, pri punoj svijesti i čiste savjesti, zahtijevamo od Poglavarstva da na jednom od malebrojnih gradskih trgovina kojega su priznaje vlasti putem sluđenjem ostavite netaknutim

u što krajem vremenu

podigne što veći spomenik

najvećem hrvatskom književniku

MIROSLAVU KRLEŽI

ime i prezime JMBO Potpis

Smijeh može biti i etičan, i anarhičan, i pun ljubavi i pun mržnje, i topao i leden, i ljekovit i smrtonosan

ni i Hrvatska bi postala Švicarska, kao u jednom od aktualnih proročanstava o hrvatskom mesiji iz dijaspora. Oni koji vjeruju u tako jednostavno i brzo rješenje svih poremećaja, u lako izlječenje bolesnoga društva bolesnih pojedinaca, rekao bih, ponašaju se poput naivaca što misle da će s nekoliko šalica čudotvornoga čaja ili petnaestak minuta razvlačenja nekakve spravice što se može strpati pod krevet bez imalo muke ukloniti sve posljedice pedesetgodišnje loše prehrane i nezdravoga života. Ni preokretanje povijesnoga reda, o kojem me pitate, neće preko noći ukinuti nered u sadašnjosti i ulti red, ali će, nadam se, nešto ipak učiniti. Svaki novi poredak koji u društvo unosi neki (ne)red, rekao je neki drugi profesor, izmišlja svoju tradiciju. Drugim riječima, frizira povijest ne bi li se priskrbio legitimnost, ne bi li se proglašio konačnim ispunjenjem ovoga ili onoga vječovnoga htijenja, ove ili one više ideje, ove ili one povijesne nužnosti. Preokretanje povijesnoga reda na pozornici možda uspije otkriti izmišljenost tradicije i umišljenost njezinih navodnih čuvara.

I ovog ste puta, u premjeri Cabareta &TD, na scenu doveli ikone domaće kulture — Marulica, Krležu, Matoša, Šenou, Zagorku. Recite nam nešto o društvu »mrtvih« i društvu »živih« pjesnika; također i o zagrebačkoj tradiciji cabareta. Jesu li nam doista klasici živabniji i vitalniji od sadašnjosti?

— Pisce na životu održava prije svega neprekidno pišanje o njima, s njima, protiv njih. Živi su tekstovi koji (bez raznoraznih prinuda) provode druge tekstove ili potiču na razgovor. Nijemo čitanje nije dostatno. Stoga su mnogi iz Društva mrtvih hrvatskih pjesnika živi i živahni, a mnogi iz Društva hrvatskih književnika već mrtvi.

Stanovi, nagrade, honorari

Nije, međutim, rečeno da neće književno oživjeti poslije tjelesne smrti. Dobar je običaj u hrvatskim književnim i kritičkim krugovima da se o živima piše što manje, što sustegnutije, po mogućnosti s figom u džepu, da se ni oko jednoga čovjeka ili knjige ne diže galama. Čak i takozvani državni ili režimski pisci dobivaju stanove, novčane nagrade, neukusno visoke honorare za još nesabranu djelu, ali ne i knjige o sebi. Vjerujem da bi se neki od njih odrekli pedesetak kvadrata stambenoga prostora ili koje tisuće kuna nagrade u korist dvjestotinjak stranica barem naoko znanstvenoga rada o njihovu *liku i djelu*. Cabaret — tako i zagrebački, kojeg je povijest ispričao Igor Mrduša u knjizi *Zagrebački kabaret* godine 1985. a potom, zajedno s Tahirom Mujičićem, poradio na njegovu obnavljanju u tri programa *Mmanipulija* — zgodimice provjerava i vitalnost klasika i suvremenika, njihovu otpornost na padaju, na smijeh i podsmijeh.

Kako biste definirali humor? Kao ispadanje iz perceptivne konvencije, kao terapiju samosuočenja ili kao znak nereda te pobune tijela te uopće »donjib« dijelova socijalne bijerarhije?

— Neću ni pokušati nizu postojećih definicija humora, komike i smijeha, njihova razlikovanja, dodavati nešto novo. *Čovjek bez humora*, rekao je Hartmann, *zgrčen je čovjek*. To će reći da je takav čovjek zakinut, prestrašen, neslobodan i — smiješan. Takvo je i društvo bez smisla za humor.

Je li homo ridens uvijek i homo politicus?

— U nas se čini da jest. Vjerojatno stoga što smo od politike napravili sablast pak se sad smijehom oslobadamo straha od nje i pokušavamo joj, u sebi i za sebe, umanjiti važnost.

Gemišteri i štemeri

Tamo gdje se ne vjeruje u sve-moć politike, tamo gdje se sve dobro i loše u privatnome i javnom životu ne drži politički uvjetovanim, tamo gdje na *Dobro jutro* ne odgovarate s: *Bilo bi dobro, da nema Njih!*, tamo gdje se političko opredjelje-nje ne drži bitnim za čovjeka, tamo *homo ridens* uopće ne mora biti *homo politicus* nego, recimo, *homo eroticus* ili, jednostavno, *homo*, kojemu ništa ljudsko nije toliko strano da mu pokatkad ne bi moglo biti i smiješno.

Recite nam nešto i o mračnoj strani smijeha, smijehu koji ponizuje, okrutno se podružuje, nastoji degradirati objekt svoje igre? To jest: je li smijeh u biti etičan ili anarhičan?

— Nema jednoga smijeha. Vladimir Propp počeo se pred kraj života sustavnije baviti problemima komike i smijeha te predložio razlikovanje podrugljivo smijeha od drugih oblika smijeha, primjerice dobroćudnoga, zlobnoga, ciničnoga, vedroga, obrednoga i raskalašenoga. Posao nije priveo kraju, dobar dio knjige ostao je u natuknicama, ali i to do čega je uspio doći nudi uvjernljiv odgovor na vaše pitanje. Smijeh može biti i etičan, i anarhičan, i pun ljubavi i pun mržnje, i topao i leden, i ljekovit i smrtonosan.

Sudeći po mlađenčkoj suradnji s Tabirom Mujičićem i Ninom Škrabom, a i kasnijim samostalnim komadima, komedija koja vas zanima više je vezana za babinovski sbaćenu karnevalizaciju, za pučki odušak renesansne i manirističke dramaturgije, za ono što sami nazivate »opreke tipa brz-spor, dosegljiv-tup, superioran-inferioran, urban-ruralan« unutar žanrovske jasno definirane priče (western, ljubić, kričić itd.), nego za, primjerice,

dvadesetstoljetne mračne groteske Schwabova stilu ili za još ambivalentniju, beckettovski teatarapsura. Je li žanr, sam po sebi, komična konvencija — formula — koju je tim lakše (i slade) izvrgnuti sprnjii?

— U westernima, ljubićima, krimićima, hororcima — da dalje ne nabrajamo — ponavljaju se likovi, situacije, postupci, fraze. Loš pisac, konfekcionar barata polufabrikatima. Samo spađa gotove dijelove. Razumije se da je takvo štivo, koje ljudi gutaju u ogromnim kolčinama jer je u njemu sve znano i ne zahtijeva nikakav angažman niti neku veću koncentraciju, jednako tako zahvalna hrana i za komedio-grafa. Gemišteri i štemeri vole se identificirati s junacima westerna ili deksterima. Nek im bude. Pak im na pozornici, ako ih put nanese do nje, pokažete junake westerna ili dekstere svedene na olinjale štemere i gemištere iz zagrebačkih birtija. Sad se mogu identificirati sami sa sobom. Je li to, da vam uvratim pitanjem, *terapija samosuočenja*?

Kako biste, u kontekstu domaće teatralizacije ekonomsko-političkog života, komentirali Beckettovu izjavu iz Kraja igre: »Ništa nije smješnije od nesreće«?

— Nesreća o kojoj govori Beckett može biti smiješna unutar pozorničkoga svijeta. Dramski se likovi mogu smijati svojoj nesreći. Publike na izvedbama Beckettovih tekstova više ne puca od smijeha. Možda bih mogao praviti vice i na račun osobne nesreće. Možda, velim, ali nisam siguran da bih imao tu snagu. Ne mogu se smijati tudio gladi. Ne mogu se smijati tudem iznošenim cipelama. Ne mogu se smijati bolesnicima bez lijekova ili invalidima.

Ne pišem zakone

Mogu zamisliti nekaku mračnu grotesku u kojoj bi, recimo, skupina što je u jurišu protročala kroz minsko polje za svojega novog vodu izabraala momka koji je pritom ostao bez glave, ali je ne mogu napisati. Mogu, međutim, i to s velikim zadovoljstvom, sudjelovati u cabretskom smijehu na račun onih koji u takvim okolnostima izigravaju velikane, oponašaju jet-set ili lupetaju o glamouru na malim seoskim priredbama.

Koliko adekvatnom držite recepciju svojih komada?

— Kad mi se čini da kritika nešto nije shvatila kako treba, da joj je nešto jako, jako važno pogjebljeno, pitam se nije li to i moj ili samo moj propust. Ako ni u čemu drugom, onda barem u tom što dosad nisam priredio da tisak ni jedan od svojih samostalnih tekstova. Nitko izvan kazališta nije ih, dakle, ni mogao pročitati. Tahiroti, Ninovi i moji zajednički tekstovi objavljeni u knjigama ili časopisima imali su dobar odjek.

Koliko vam je lako ili teško suraditi s domaćim glumcima i redateljima?

— Pišem za njih i u dogovoru s njima. S njima mijenjam i doradujem tekst. Ne smatram da su mi nanijeli osobnu i neoprostivu uvredu time što su ponešto izbacili, ponešto promijenili, ponešto dodali. Ne pišem zakone od kojih se ne smije odstupati, nego izrađujem skice. *Cabaret &TD*, kojemu sam želio dati naslov *Zagrebule zagrobne*, zbilja je rezultat sjajne suradnje. Sjajan rezultat, razumije se.

Što je najsmješnije što ste zadugo čuli, čitali ili doživjeli na hrvatskim pozornicama?

— Obuzdati ču zlobnika u sebi te neću reći... ili..., nego se odlučiti za Matulina Münchhausena. □

Dani satire

Kosti u grlu

Zašto se ne smijemo na ovogodišnjem satirikonu?

Nataša Govedić

Ako je vjerovati antropologima tipa René Girard ili Mary Douglas, zdravo bi društvo na vlastite Ljige & Poroke moralno nježno ukazivati komedijom, oštro ih i nemilosrdno prozvati satironom, a temeljito »istjerivati« tragedijom. U ovakvom »sanitarnom« sustavu žanrova odmah se lijepe zna što je *dobro*, a što *zlo*, pri čemu je *zlo izdješivo* — festival satire idealno bi trebao služiti šamanjskoj praksi bučnog izbacivanja demona iz zamišljene kućice nacionalnog glumišta. No što je s društvinama čija je kancerogenost tolika da je teško odrediti gdje počinje i gdje prestaje korupcija; ili pak sa zajednicima koje su toliko svikle na laži o vlastitom identitetu da ga sada ne mogu naći ni pod upornim mlazovima svjetlosti reflektora? Što je sa sredinama čija se negativna selekcija tj. vladavina najgorih odavno pretvorila u *kroničnu* bolest?

Simptom 1

Krenimo od selekcije. Daliboru Foretiću, izborniku, ne može privoriti tvrdoča ili uskost odabiračkog srca; pozvao je doista *sve predstave* koje s komikom imaju neke veze (ili bi trebale imati); sve jedno dolazile od amaterskih družina s Malog Lošinja ili iz profesionalnih krugova zagrebačke »Komedije«. Za razliku od Zlatka Viteza, koji je proteklih godina u festival satire uvrštavao predstave obilježene ma kakvom dopadljivošću ili »pozitivnom reputacijom«, pa je tako u kategoriju »satire« upala i tragika Čehova i *pulp* Lukasa Nole

i elegični Turgenjev, Foretić je išao po ključu *ako predstava sadrži išta dubovito, radi se o satiri*. Nisam baš sigurna da je kod nas trenutno uopće moguće napraviti festival

»satire« u užem, to jest: *točnom* značenju te riječi; ali zanimljivo je da nikome ne pada na pamet da onda bar modifika naziv prirede u, primjerice, »Dane komedije«, »Dane smijeha« ili naprosto »Dane Kerempuha«. Ne. Mi smo dosljedni: ako i nema satiričnih predstava (ove godine bila je samo jedna: *Gnjida* Ive Brešana u režiji Božidara Violića), ipak ima — mora biti! — satiričnog festivala. Kao s demokracijom: nema je praktično, ali deklarativno je prisutna, čak i u nazuvu države. Što je, dakle, kazališni hodočasnik mogao vidjeti na ovogodišnjima *Danima komičnih tendencija*? Vrlo žalosnu, akoprem i sarastičnu *Kate Kapuralicu* u režiji Petra Večeka, mélodramatske klišeje *Klupku* Pere Budaka u režiji Aide Bukvić te Gavranova *Veselog četverokuta*, već spomenutu *Gnjidu*; Mrožekov i Stazićev teatar apsurga, čapljinovski nujnu monodramu *Mr. Single* u izvedbi Željka Vukmirice, *Dom od kiše* Pava Marinkovića (loše napisanu, koliko i staromodnu obiteljsku dramu) te dobro zamišljenu, ali katastrofalno odglumljenu *Umjetničku akciju* pisca i redatelja Vladimira Stojasavljevića, ponovno bližu žanru groteske no satire. Zatim red renesansnih plus baroknih plagijata i pastiša, višemanje podjednako tanko i mršavo

Simptom 2

Kad bi se o nekoj nevolji konačno i prozbilo, komentar se sveo na bezvremenske uzdahe i psovke tipa »Posrano vrime došlo« (*Buzdo*). Budući da je politika tretirana kao prešućeni tornado koji hara nad glavama građana, no oni se mrtvihladni pretvaraju kako im ne prijeti ama baš nikakva opasnost, ideo-loška se dimenzija, dimenzija umjetničkog i osobnog kukaviču-

la, uvukla u sve pore festivalskog znakovlja, rezultiravši zadahom učmalosti i izmorenosti glumišne nam sadašnjosti u cjelini. Magellijev *Buzdo* poslužio je kao lekcija iz atraktivne kazališne vizualnosti (mjestimično balansirajući i preko ruba kiča: npr. u prizoru andelčića-violinistice koja se na pozornicu spusti iz jedne od loža, sjedeći na potpornu obješenom o kliznu sajlu), ali isto tako i kao ilustracija posvemašne nesamokritičnosti redatelja te dramaturginje mu Željke Udovičić, odgovornih za produljivanje jednostavnog gega o dvama pokvarenim ženicima i jednoj raslašenoj »djeljici« na *posve nepotrebni* dva i po sata umrtvljene izvedbe. Ni sjajna, vižljasta, sabrana i Arielovom vilinskom sarkasmu vješta Zoja Odak u ulozi udavače ni izvanredno duhovit te glasovno i gestualno uzorno discipliniran Josip Genda u ulozi njezinu škrta, šepava i spletarskog brata, nisu uspjeli *iz naznaka* priče izvući više od autonomnih glumačkih kreacija. Predstavi svakako nije pomogla ni nerazgovjetnost Milana Štrlijića, kao ni frfljanje Borisa Dvornika, a najmanje agresivna kvaziminhanzenovska egzaltacija Milana Pleštine. Scenografsku metaforu Hansa Georga Schäfera, u kojoj brežuljci blistavo i romantično osvijetljenih naslagu smeća podvlače ironiju do kraja »usrane«, ali lijepo zapakirane *slike svijeta*, smatram najvrednijim dijelom *Buzde*. Što se pak tiče kvalitete samog teksta izvedbe, možda bi se do burles-

kne drame lakše stiglo preko Rabaisovih himni fekalijama nego preko tzv. »anonimnog makarskog autora« potpisanih ispod *Buzdina* misteriozno pronadenog rukopisa.

Simptom 3

Publika »Dana satire« nije umerala od smijeha, nije grcala od nezaustavljenih naleta komičnosti, nije plakala pod udarcima škakljivih strelica. Tu i tamo trznula bi se kratkim *haba* ili *hebe*, registrirala pokoji vic, smijuljila se dobroćudnim izvedbenim naivnostima pojedinih amaterskih družina, ali sve u svemu ostala je zakopčana i suzdržana poput viktorijanske usidjelice. A kako i ne bi. U trenutku kad štrajkače »čuvaju« policijski kordon, kad sindikalni vode i okupljeni antifašisti bivaju — »za njihovo dobro« — svojski premačivani, kad većina ljudi nema što jesti ni odjenuti, pomalo je besmisleno baviti se dekorativnim problemima udvaranja ili pak pitanjima recepcije konceptualnog slikarstva. Previše nasilja okružuje festivalske zidine, a da bi umjetnička sredina mogla, u svega nekoliko ispiranja, od crvenih mrlji napraviti savršeno čiste, bijele košuljice kolektivne nevinosti. Smijeh je, kao i Fortuna (njegova zaštitnica u renesansnoj komediji), izbirljiv gost. Teško da će sjesti za stol koji nije prevrnula i doza drskosti, ukratko, ugušen je i odušak smijeha. □

»Buzdo«, HNK Split

Nenad Stanic

Od Buzde do Gnijide

Prepune dvorane Kerempuha, HNK-a i OTV Doma, posvjedočile su da su gledatelji uživali u onome što nam je još jedino preostalo: smijati se vlastitoj bijedi

Dalibor Foretić

Odmah na početku moram priznati: ne volim riječju izbornik označavati osobu koja odabire predstave za neki festival. Izbornik može biti svatko i svašta, od Čire Blaževića do odbira usluga koje metalni automatski glas nudi na Zabafonu. I u kazališnoj terminologiji izbornik pokriva dva posve različita pojma: selektor i repertoar. Stoga, kada mi je ponuđeno da za Dane satire s ovog našeg tužnog i sveog kazališnog strništa skupim poneki koliko toliko jestivi i ukusni komediji, a možda i satirički plod, pao mi je na pamet izraz: pabirčiti. Bolje je, dakle, biti pabirčnik nego izbornik. Kada sam učinak tog termina htio provjeriti kod kazališnog autoriteta Nikole Vončine, inače patnika u žiriju (prosudbeno povjerenstvu) koji je morao vrednovati moje pabirčenje, on mi je sugerirao još bolji izraz: paljetkovati, dakle paljetak. Oba izraza prilažeš našoj kazališnoj terminologiji, a u ovom zapisu pokušat ću ukratko,

osvrnuti se s kraja, raščlaniti svoje paljetkovane.

Na sveopće (a i moje) iznenadenje onih koji stalno jamraju kako nemamo domaćih tekstova, kao okosnica ovogodišnjih Dana satire nadala mi se naša, hrvatska komedija. Ona spada među one rijetke pojave u našoj gospodarskoj i duhovnoj proizvodnji, koje su zavrijedile počasni naziv »izvorni hrvatski proizvod«, pa ma kakav bio da bio.

Možda i nije slučajno da se najstariji tekst u njoj, a napisao ga je nepoznati makarski autor iz 18. stoljeća zove *Buzdo*. Možda nije koincidencija da se najsvježije prazvedena hrvatska komedija, a napisao ju je Ivo Brešan, zove *Gnjida*. U svakom slučaju, to mi je poslužilo za točnu odrednicu moga izbora: od *Buzde* do *Gnjide*. Premda u njemu ima i laganih, lepršavih, naizagled neobavjeznih komedija, većina ih se ipak zasniva na humoru bijede, životne nedostatnosti i potuljenosti, mulja u kojemu se koprcamo uz mnogo psovki i sočnih izraza, iz nevolje što ne uspijevamo iskobeljati se iz njega.

Ima u tim komedijama amoralnosti, ali i imoralnosti. One se ne osuđuju, nego rezignirano utvrđuju. Ima i svakojakih društvenih nakača za koje prepoznajemo u životu oko sebe. Neki su izobličeni bijednim životom, neki pripušnijtvom, a neki vlašcu. Ta linija hrvatske komedije ljeta Gospodnjeg 1999. kreće, dakle, od *Buzde*, a slijedi je Stojiljeva *Kate Kapuralica*, čijem genijalom naturalizmu crne makarske makakade pri-

predložak, nego je vješto komedijski zapleo njege motive, Lošinjanu su tekst sjajno preveli u svoja narječja, a Ivica Kunčević ga je efektno pretočio u dinamičnu i smjehoburnu scensku radnju. U Lošinju je predstava izazvala pravi urnebes. U tri mjeseca gledalo ju je više od polovice stanovništva česko-lošinjskog otočja. Bojasam se kako će proći u suočenju s metropoljskom publikom. JAK-ovci me nisu iznevjerili. Odigrali su predstavu s profesionalnom suverenošću. Krajnji rezultat: sveopća euforija i oduševljenje.

Dvije »Kerempuhove« prazvedbe unekekoliko se nadopunjavaju. Stazićeva *Pljuska* djeluje donekle osušeno u svojoj formuli gradirajuće progresije ljudske gluposti, ali je taj niz birokrata, koji se kao ljepkom hvataju jedan za drugoga, na kraju ipak uspio iščupati komedijsku repu. Za razliku od apstraktnе svedenosti *Pljuske*, Brešanova *Gnjida* plijeni satiričkom aktualnošću više od nekih njegovih prethodnih uradaka, premda sam se, gledajući je, hvatao kako u sebi makinalno štriham suvišne replike i dijelove replika, a za to mi je i što Božidar Violić u svojoj čistoj i preglednoj režiji nije dublje poetizirao dva najizvornija lika komedije, retardirane Romeoa i Giuliettu (u inače sjajnim kreacijama Linde Begonje i Marija Mirkovića) i što ih je na kraju učinio iskarikiranim žrtvama, a oni su po meni trebali u svojoj čistoći biti moralni pobednici nad bijednim karikaturama koje ih okružuju.

Vjerujem da i Stojisavljevićeva *Umjetnička akcija* ima neke dubinske utičnice nevidljivo prisutne prošlosti u tek na prvi pogled beketovsku, a zapravo našu surovu stvarnost, koje nisu toliko izražene u preletoj i glumački leprišavoj predstavi riječkoga HKD-a, koju je režirao sam autor. Marinkovićev *Dom od kiše* ozloglašen je kao slaba drama. S ideologiziranim kritičkim polazišta zamijeren joj je antisemitizam (?). U Gavran nije parodirao Shakespeareov tragedijski

stvarne ličnosti. Zaboravilo se pritom da dramska osoba, čak i kad nosi ime stvarne osobe, nije ta osoba. (Vidi prijepore o slučaju Zanko u *Hrvatskom Faustu*.) Za mene je pak ohrabrujuće što je Marinković, kroz Kraljevićeva usta, sam sebi podviknuo: »Dosta eskapizma« i što se zapravo kroz kamovljevi model obiteljske drame, spajajući početak i kraj stoljeća, satirički podrugnuo idealističkom jadu hrvatskih intelektualnih zanesenjaka koji su uvjereni da im je pisan nacionalnu zadaču, ne videći da se ona piše sama od sebe oko njih i protiv njih. U izbor sam uvrstio i dvojicu sam-svoj-majstor glumaca: Vilija Matulu s *Münchhausenom* i Željka Vukmiricu s *Mr. Singleom*. Samo naizgled poduhvaćaju se »svjetskih« tema. Usporedite Münchhausenove laži s onima iz *Buzde*, pa ćete vidjeti koliko smo po tome i onda bili u korak s Europom. Mr. Single može biti i svatko na nas. Nisu se slučajno u izboru našle i dvije svjetske komedije. Mrožekova *Zabava*apsurdno je zagledana i u naš primativizam, a *Art Yasmine Reze* ismijava i naše, na žalost danas tako rijetke snobove. Da ima više onih koji kupuju slike poput *Bijele crte na bijeloj plasti* umjesto nacionalnog kiceraja, znali bismo da smo s Europlj.

Uglavnom, svi smo bili tu, na sceni i u gledalištu. Nadam se da se s nama, negdje iz visina smijao i Miljenko Smoje. Njemu, koji je cili život pisa u mizerije i za mizeriju, Satirično kazalište »Kerempuh« posvetilo je ove Dane. Najava je za jednu sjajnu komediju koja je nedostajala ovome izboru: *Roko i Cicibela*. Sljedeće sezone vidjet ćemo je na »Kerempuhov« sceni. Uglavnom prepune dvorane »Kerempuh«, HNK i OTV Doma, posvjedočile su da su gledatelji uživali u onome što nam je još jedino preostalo: smijati se vlastitoj bijedi. S njima je to sumorno zadovoljstvo dijelo i njihov (s)umorni paljetak. □

To uopće nije smiješno

Nije samo kazalište uvijek politično, nego je i političnost uvijek kazališna

Lada Čale Feldman

»Politika je kurva« i »politika je farsa« dvije su udomaćene i lapidarnе inačice brojnih srodnih i razrađenijih izreka na račun onoga što je možda jednom još i imalo dignitet samosvrhovitog svjetovnog djelovanja kroz govor, kako javni angažman za opće dobro polisa poima Hanna Arendt. Danas, kada je svijet blagodat istupa pred drugima podredio osobnom bogaćenju i postao uredan poput niza privatnih kućanstava koja gomilaju robu u smočnici, »djelovanje kroz govor«, razapeto na lokalnim medijskim štakama, povsima je istrošilo svoje prvotno svojstvo raskrivanja i pronalaženja vlastita identiteta kroz uporabu »prave riječi na pravom mjestu«. Prometnulo se u meduzamjenjivi, desno-lijevi verbalistički zasun za privatne slasti i manje ili više sitne poroke, koji su se od davnšnjeg predmeta političkog prezira uzdigli do razine globalnog kulta.

Međutim, »kurvinstvo« i »farsičnost« nisu samo slikovite riječi za uznapredovalu priručnu prijetvornost i sve to manje sporadičnu izopačenost tih jednoć ozbilj-

nih poslova svijeta, nego su i poузdani znaci njihove sve to tješnje priljubljenosti uz modalitete i imaginarij kazališne simulacije,

država nadmoćnu ljepotu (i komičnost, ovisno o tome kako čitamo) svoje dvostrukе optike, svoje ironijske bahatosti, svojeg spretog parazitizma na istini. Farsičnost je samo scenarističko izvedbeno proširenje iste vrste parazitizma, jer i njezine se »aktualne« konotacije također bude tek na podlozi potonulih idealova svojstvenih onemoćalim dramskim žanrovima s viših hijerarhijskih mesta.

Htjeti dakle tomu dorasti znalo bi ponajprije zatražiti povrte pokradene kazališne monete, kao što je to svojom naizgled bezbožnom izravnošću u prilično olovnim vremenima uspijevala, recimo, *Spika na spiku*, prisilivši čak i protagonista farse da se smije bizarno pomnoj — i repetitivnoj poput kakve pokvarene ploče — kopiji vlastita predstavljanja samog sebe. Trenutačno sumornoj ukiseljenosti hrvatske kazališne satire nije krivo ni cenzorstvo ni preteški tjesak sva-kodnevnih tegoba što ljudi priječi da se smiju, nego naslijedena potreba za zaumnim kostimografsko-scenografsko-glumačkim šifriranjem začinjenim nekom bliskom psovkom ili dnevnom doskočicom, kojoj primjereno opada već zaleta preko kazališne rampe, ostavljajući nas sve u zašljivom ali, paradoksalno, lakavu užvišenom i sigurnom ambijentu zajamčene nepromjenjivosti (mentaliteta, navika, sudbine...). Tako tronuti napuštam kazalište, sretni što smo, koliko god mali, dionicima Velikog Mehanizma (Povijesti, Vlasti,...).

U tome teturanju između grandomanije raznolikih objasnidbenih ključeva i sitneži što ispada iz probušenih kazališnih džepova malo je razloga za razoran i zarazan smijeh, onaj koji pucajući otpušta suspregnute misli zaskočenih žrtvi podanika, vladara i aparatička bez razlike.

jedan kut usana povlači prema gore, jer »druga polovina čak zna da u osnovi nema ničeg za smijanje«. Rascjep svijesti prokazan je rascjepom na usnama, iskrivljenim smješkom »kao zarezom između Da i Ali«. To je močvarni smijeh, smijeh ponora — jer moč vara.

Bergsonova knjiga o smijehu završava dobro poznatom i probavljenom tvrdnjom da smijeh ne mora biti dobar, jer smijeh plasi ponizavanjem. Nažalost, za naveđenu detekciju Bergson smatra da bi bilo bolje ne produbljivati je, i ne produbljuje je, jer čini uvod u spoznaju da smijač »prilično oholištiči samog sebe, a ličnost drugoga gleda kao lutku čije konce drži u rukama«. Ali zašto ne pisati o prołascima kroz povijest smijeha — o smjehovima straha i smjehovima moći na vlasti koji su upisani kao antagonisti Velike Povijesti onog zvijerskog nad nama i u nama? Ili kao što je Krleža zapisao u *Nokturnu* (5. veljače 1915): »nad ovim stariim nebeskim ormarom / kikoće majmun u majmunsom Raju.« U *Svibanjskoj pjesmi*: »Cerimo se kao kavez pijanih majmuna.«

Smijeh gologa majmuna

Možda će se netko nasmijati knjizi *Proročanstva o budućnosti Europe* Stephana Berndta, koji je proveo kompjutorsku analizu 250 proložkih izvora, najavljujući da će krajem srpnja, početkom kolovoza 1999. Rusija napasti Zapadnu Europu, točnije — prvo će napasti bok NATO-saveza — Skandinaviju i Tursku te da će u tri mjeseca u Trećem svjetskom ratu, koji će završiti atomskim holokaustum i prirodnom katastrofom koju bi uzrokovao komet, poginuti trećina čovječanstva. Netko će se nasmijati, a

Robert Franciszy

Taj smijeh ne tješi, ne krije, ne »normalizira«, nego nam se otima dok usta prekrivamo rukama kako bismo ga zaustavili, toliko nas straši svojom nedoličnošću, nuždom da sebe i druge koji se oko nas smiju gledamo novim očima.

Teatar koji nas u tome smislu prepusta žuči rijetkih oštromiennih kolumnista i infantilnim foto-montažama po(lito)žutjelog tiska — ne videći kako upravo na tim mjestima cvate najbjujnije raslinje kazališne metaforike (»paradni kić«, »horor teatar groteske«...) i nadrealističke slikovne sprudnje što kao da upravo zove pozornicu na medijski međan

— sam je sebi odredio mjesto na ljestvici punine oduška za kojim vace njegovi vjerni i još važniji povremeni suputnici. U nadmetanju s uzbiljenošću mnoštva konkurentnih propagandističkih »teza« glede »stanja u zemlji« kazalište može samo izgubiti, propuštajući priliku da samu tu uzbiljenost i njezinu propagandnu tehnologiju karikaturalno sažvače i ispljune. Dakako da je i ta posustalost neki dijagnostički zahvalan »simptom vremena«, samo što bi (satiričko) kazalište moglo biti pakosno žestoki purgativ te boljetice, a ne jedna od klica što je pothranjuju. □

U kavezu smijeha

Pogledajte samo ta divna nasmiješena usta i obrnite se odzluradoga smijeha autoriteta!

Suzana Marjanic

(...) Od svih kvaka po najviše smijeh kvači
I od grješnog i od smješnog smijeh je jači (...)

Mak Dizdar: *Slivo o smijebu*

Slovo o smijebu Maka Dizdara, koje zapisuje kao rekonstrukciju pjesme začinjavca Mravca s dvora hercega Stjepana Vukčića, a koji je nastupao u Dubrovniku na pokladnim svečanostima, započinje formulacijskim izrazom o smještenosti nevinoga smijeha u apstraktnom vremenu bajke — »Nekad davno ja ti bijah pa se smijah«. I u tom početku smijeha riječ je o smijehu bez konteksta drugih misli, o smijehu bez svrhe i razloga. Međutim, nakon vremena osmijavanja, nasmijavanja i zasmijavanja nastupilo je vrijeme »grešnoga smijeha« vrijeme smijuljenja i osmijavanja Drugog iz odredene projekcije moći. Riječ je o vremenu ironije i parodije, što ih Mihail Bahtin atribuirala oblicima reducirano-ga smijeha. Grešnim smijehom smijaju se smijulji — »Kradimice

kažem; Ne u lice; Jer se krijem«. I posljednja metamorfoza smijeha očituje se kao »smijeh grijeha« kada se (odrastao) smijač otvoreno smije i smijehom i grijehom, kada smijeh postaje jači i od grešnog i od smješnog. Sviest o smijehu kao korektivnom imperativu pročišćavajućeg ognja i mača pridaje smijehu grijeha ubojitu akciju — »smijem (smjeti) se smijati«. Svojim *Slivom o smijebu*, koje tematizira višežnačnost smijeha kroz prošlost čovjeka kao životinje koja se smije, možda je Mak Dizdar djelomično udovoljio Hercenovoj zamisli o začetku pisanja povijesti smijeha, a čije nam cjelovito izvršenje tek predstoji. Prijetimo se odnosa prema smijehu u XVII. i XVIII. stoljeću kad se vjerovalo da povijest i njeni zasluzni i znameniti muževi (vladari, vojskovođe i heroji) ne mogu (ne smiju!) biti smiješni.

Smijeh moći

Dakle, dvije su vrste smijeha u *Slivu o smijebu*: smijeh bez konteksta drugih misli i smijeh konteksta opasnih i razarajućih misli koji može biti grešan smijeh i smijeh grijeha. Sloterdijkovo određenje smijeha gospodskih cimika, smijeha iz etaze moći — smijeha visokih činovnika, političara i redaktora — ilustrirano je zlobno nasmiješenim i iskrivljenim ustima kod kojih se

netko će se zabrinuti. A treći će skeptično ili flegmatično očekivati srpanj. Od svih živih bića samo je čovjek svojstven smijeh, tvrdi Aristotel. Henri Bergson aristotelovskom *animal ridens* dodaje: čovjek je životinja koja izaziva smijeh, »jer ako neka druga životinja ili neki neživi predmet u tome uspijeva, to je zbog sličnosti sa čovjekom«. Uz cinički smijeh moći kao manifestacije gospodstva, Peter Sloterdijk opisuje šutnju žrtve, tisuću njenih gorkih usta koje su se suzile do tankih crta, ne pristajući da se izruče iskušenju prevare svijeta. Za njih je sreća samo opsjena i velika igra značenja Života koji se s njima zlo poigrav. Njima preostaje usiljen, sardoničan smijeh Odiseja koji se u srcu zluradu i gorko nasmijao u trenutku kada je razudani prosac i zlikovac Ktesip bacio prema njemu govedu nogu. Smijeh treće vrste (Morrisovih) golih majmuna jest smijeh kinika, smijeh glasnosmijućih i animalnih usta što dolazi iz utrobe, smijeh veseloga izazova i podsmijehivanja svim opštenama života. Međutim, Sloterdijk upozorava kako svjetlo dana ne iznosi ni vedra energija kiničkoga podsmijeha, već jedino humor lišen borbe — jer »onaj tko se još borii, odbija pravljene viceva u vlastitoj stvari«. Prisjetimo se opasnosti, na koju je upozorio Danko Grlić, od službujućeg pseudobumorista, koji priznaje kulturu državotvornoga smijeha, koji su zaduženi »da ismijavaju samo heretike, istovremeno se brižno čuvajući uvrede moćnika i veličanstva«.

Možda se spas od *Onib koji se ciničko-prezri smiju* nalazi u povratku magijskom smijebu kojim se ritualno ispracivala smrt ekspijatorne žrtve, žrtve očišćenja cijelog naroda. I dok uboje i parodijske fotomontaže induciraju pucanje od smijeha i humora pod vješalima, izgleda da današnja strategija karikatura djeluje kao povijesna proteza magijskoga smijeha koji je slovio kao najpouzdanoje zaštitno sredstvo protiv smrti i zlih demona, onih podzemnih i onih vidljivih — nadzemnih, prizemnih i prizemljnih. □

Luciferski smijeh

Davolski (čitat: protivnikov) smijeh, u Sloterdijkovu određenju, ismijava Drugog na smrt. Riječ je

o destruktivnom smijehu uništenja, smijehu velike gubice snažne životinje. Ivan Zlatousti naučavao je kako se Isus Krist nikada nije smijao. Analogno s odsustvom smijeha na Isusovim ustima Aron J. Gurević navodi kako davao nikada ne plače; ako plače, to je obmana. Znači, davao se smije i kad plače. Riječ je o grotesknom, iscerrenom smijehu koji prelazi iz krvavo ozbiljnog u nastrano čudno i smiješno. Je li medijski dokumentiran plač iskrene plač vladajućega političkoga tijela? Prisjetimo se suza hrvatskoga Atile, »bića božjeg« na televizijskom oku kada je evocirao svoju povijesnu ulogu u organizaciji Atletskog prvenstva Europe u Splitu. Ne odgovara li današnja posuđujuća medijska prisutnost vladajućega političkoga tijela srednjovjekovnom raščlanjenom, razbacanom i rastrganom tijelu sveca čije su neraspadnute tjelesne relikvije svjedočile o njegovoj svetosti? I dok je tijelo srednjovjekovne kršćanske Europe bilo označeno raščlenjenim svetim tijelima, današnje je vladajuće političko tijelo globusno, satelitski i nadzirateljski sveprisutno.

Možda se spas od *Onib koji se ciničko-prezri smiju* nalazi u povratku magijskom smijebu kojim se ritualno ispracivala smrt ekspijatorne žrtve, žrtve očišćenja cijelog naroda. I dok uboje i parodijske fotomontaže induciraju pucanje od smijeha i humora pod vješalima, izgleda da današnja strategija karikatura djeluje kao povijesna proteza magijskoga smijeha koji je slovio kao najpouzdanoje zaštitno sredstvo protiv smrti i zlih demona, onih podzemnih i onih vidljivih — nadzemnih, prizemnih i prizemljnih. □

Što pisac može na ovoj velikoj pozornici ludaka

Na ovogodišnjem međunarodnom susretu pisaca u organizaciji Slovenskog P.E.N. centra, potkraj svibnja na Bledu, održan je okrugli stol na temu »Što mogu pisci učiniti za promicanje mira na Balkanu?«

Mirko Mirković

Jedva može biti ikakve sumnje da je XX. stoljeće bilo najkravije u povijesti ljudskog roda. Nikad još nije tako mnogo ljudskih bića bilo ubijeno, mučeno, izvrgnuto progona kao u ovom našem stoljeću na izmaku. Povijest nam pruža preobilje dokaza da su neprispolobiva krvoproljeća koje je XX. stoljeće vidjelo, uglavnom posljedica jedne droge. Droe daleko moćnije nego svi narkotici danas poznati u farmakopeji Svjetske zdravstvene organizacije. Droe koja je prouzročila daleko više žrtava nego kokain, heroin, ecstasy, crack i svi ostali omamljuvaci i raspaljivači ljudskih duša i mozgova zajedno. Ime te droge je nacionalizam.

No da budem jasan. Njegovanje kulturnih značajki, tradicija i dostignuća pojedinih nacionalnih i etničkih zajednica nema nikake veze s tom drogom. Dante je

venac, a izvrsni satiričar Radoje Domanović samo Srbin. Svaka dobra književnost je izvorišno nacionalna te kao dobra književnost ima univerzalnu vrijednost. Nacionalistička književnost je loša književnost.

Droga nacionalizma o kojoj govorim najopasniji je narkotik. On opija ljudske zajednice, on izaziva u njima pogubne reakcije, čini ih robovima predrasuda, izaziva u njima delirij veličine, vodi ih do moralne beščutnosti i progona pripadnika drugih etničkih zajednica, do veličanja svoje »kratosrodstvene zajednice« — kako to stručno naziva jedan hrvatski doktor znanosti — a što u stvari vodi u etnorasizam, jednu vrst ubitačnog kretenizma koji je prije šest desetljeća logorima smrti umrežio golem dio evropskog kontinenta, a povampirio se potkraj našeg stoljeća na Balkanu.

Radi promicanja kulture mira trebalo bi da pisci naglase kako su sile zla u našem stoljeću uvijek pokušavale opravdati svoje postupke pripadanjem nekom izabranom narodu ili etničkoj zajednici, što im tobože daje vrhunavno pravo nad životom zajednica drugčije etničke pripadnosti. U svojoj knjizi *Progress and Barbarity* engleski pisac Clive Pointing kaže: »Najveća barbarstva XX. stoljeća bila su masovna ubojstva ljudi jednostavno stoga što su imali drugčiji identitet.«

Hrvatski ljubavni grijeh

S obzirom na Balkan, a posebno na prostor bivše Jugoslavije, možemo reći da su te riječi na kraju ovog stoljeća doble sablasnu potvrdu. Ima nekog okrutnog cinizma u barbarstvima počinjenim u ime nacionalizma. Tako je, na primjer, jedan visoki dužnosnik ustaškog režima NDH — kojeg je predsjednik Tuđman, nakon njegova povratka u Hrvatsku 1991., imenovao članom Hrvatskog sabora — mogao nadahnuto reći (jer on je i pjesnik): »Svi naši grijesi počinjeni su iz ljubavi za Hrvatsku.« Nije spomenuo da je iz te »ljubavi« potekao genocid na bezbrojnim tisućama nedužnih ljudi. Da su tu »ljubav« platile životom njihova nedorasla djeca. Tisuće djece s popisa židovskih općina, tisuće srpske i romske djece širom Hrvatske i Bosne gledale su unezvijereni, široko razrogačenih očiju u svoje ubojice. Nisu shvalčala da moraju nestati s lica zemlje, jer su ih rodili roditelji nepodobnog etničkog podrijetla. Tako dakle izgledaju ustaški »grijesi iz ljubavi«. Također iz ljubavi za tu državu u kojoj su ubijali djecu, pater Lasić služi misu za njenog poglavnika. Jer on je stvorio Nezavisnu Državu Hrvatsku. A u iščašenoj vizuri njenih obvezatelja država je iznad ljudi. Ili, kako je to taj sveti čovjek rekao na Hrvatskoj televiziji: »Glavno je da je država, pa bila i vražja.« Očito vrag ima svuda svoje saveznike pa i tamo gdje ih ne bismo očekivali.

Već je Shakespeare davno rekao: »Čim se rodimo mi plaćemo jer smo došli na ovu veliku pozornicu ludaka« (*Kralj Lear*). Mi ne možemo birati pod kakvom smo zastavom stavljeni na ovu pozornicu. U najmlađoj dobi, u školi, daju nam ručičaste naočale kroz koje možemo jedino vidjeti da živimo u najboljoj od svih mogućih domovina. Uče nas misliti u granicama države-nacije. Povijest naroda s onu stranu granice uvijek je sumnjiva, dok je naša uvijek časna i slavna. Covjek

može živjeti samo s jednom nogom, ili s jednom rukom, ili s jednim bubregom, pa čak i s jednim plućnim krilom. Ali čovjek bez zastave jedva je zamisliv. Od rane mladosti čovjeka uče da bude ponosan što je Francuz, Englez, Hrvat, Srbin ili Slovenac ili kakva već bila zastava pod kojom je rođen. Iako, to ne može biti ni njegova zasluga niti njegova krivnja. Stoga je takav ponos što je ugledao svijet pod odredenom nacionalnom zastavom ne manjeapsurdan od hvastanja čovjeka koji bi rekao: »Ponosan sam što imam plave oči« ili »Ponosan sam što imam crnu kosu«.

Gott straffe England

Na toj pozornici ludaka nema, čini se, granica lažima i apsurdnosti koje jedan državni režim može pomoći kontroliranih medija, tiskanih i elektronskih, utučiti u glavu golemom broju svojih podanika. Bespomoćnu školsku djecu kljuka se drogom ekskluzivnog nacionalizma da bi, kad odrastu, mogla slijediti svoga vodu poput stada ovaca te vjerovati u njegovu Bogom danu misiju. Groteskan nam prizor pružaju nacionalisti svih boja kada tvrde da se nalaze u posebnom odnosu s Bogom nastojeći ga upotrijebiti u svoje svrhe. Nijemci su ga za vrijeme Prvog svjetskog rata zazivali riječima »Gott straffe England« — Bože kazni Englesku. U Srbiji nacionalisti proglasile da »Bog čuva Srbiju«, a pravoslavni patrijars uzdigoše Srbe u »nebeski narod«. Njihovi hrvatski pandani pak smatraju da su s Gospodom sklopili sveti savez: »Bog i Hrvati«. Godine 1991. osvanule su na Trgu Bana Jelačića u Zagrebu bijele majice s krupnim crvenim natpisom »Hvala Ti, Bože, što sam se rodio kao Hrvat«. A budući da je predsjednik Tuđmanu tajna služba omogućila da mu njegov međimac, klub »Croatia«, postane prvak države, on je u jednom od svojih nadahnutih trenutaka uživnu: »Ima Boga!« O takvom nogometnom dokazu postojanja

vrhovnog bića crkveni oči nisu, naravno, mogli ni sanjati.

Budući da su Svevišnjeg njezini nacionalistički zazivaci na zemlji preopteretili sa svojim zahtjevima, vrag je dobio slobodne ruke za svoj bezbožni posao na Balkanu. Epidemija nacionalističkog bjesnila dovela je na prostor bivše Jugoslavije do takvih patnji i užasa kakve svijet nije viđao od vremena Drugog svjetskog rata. Na pragu trećeg tisućljeća virus nacionalističke bjesnoće proizveo je na Balkanu postrošenja koja daleko nadmašuju srednjovjekovnu crnu smrt. Moglo bi se reći da je on posljednja kuga XX. stoljeća.

Zivjelo bratstvo i jedinstvo!

U atmosferi ludnice pod upravom ludaka koji, opsjednuti etničkom mržnjom i patološkom netrpeljivošću, huškaju svoje začetnike da etnički nepodobnima pregrizu grlo, što mogu pisci učiniti na promicanju kulture mira? Mogu jedino pokušati razbuditij javno mnijenje protiv ludila destruktivnog nacionalizma. Mogu skidati maske s lika klika što se skrivaju iza imena nacije, a svoje položaje i prigrabljeno bogatstvo čuvaju pomoći čudovišno nagonilnih policijskih snaga i specijalaca, dok golema većina naroda živi u siromaštvo. Mogu ustajati u svojem zalaganju za toleranciju i sporazumijevanje među narodima. Jer narkotik nacionalizma svojim poticanjem mržnje provođi opaku bolest, pogubnu za civilizirani život čovjeka na zemlji.

Da se na kraju poslužim jednim stihom Edvarda Kocbeka iz pjesme koju je na ovom skupu citirao američki pjesnik Richard Jackson: »Treba se usrdno obrati dušama pisaca«. Neka dignu glas protiv nacionalističkog ljudila. Ako ne želimo da prošlost proždre budućnost, treba budućnost oslobiti od prošlosti. Jer na ovom našem modrom planetu, tako sičušnom u beskraju sve-mira, postoji samo jedan ljudski rod.»

Dostojanstvo i korijeni nasilja

Govor predsjednika Republike Slovenije, Milana Kučana na 32. međunarodnom susretu P.E.N.-a, održanom na Bledu, potkraj svibnja ove godine

Milan Kučan

Dame i gospodo, Dosad sam već više puta ovdje na Bledu podijelio s vama vaše prijateljske susrete i razmišljanja. Vašim izborom tema za diskusiju ponovno ste me uvjerili da se vi i vaš P.E.N. nalazite čvrsto usred života i vremena koje definira taj život. Nažalost, to vrijeme također svjedoči o nasilju nad slobodom i ljudskim dostojanstvom, o postupcima koji vode dehumanizaciji našeg svijeta, o situacijama u kojima vlast zaboravlja na čovjeka. Smatram P.E.N. prouzvodom protiv takvog svijeta.

Naše je stoljeće počelo s nasi- ljem, ratovima i ljudskim patnja- ma, a završava upravo tako, s ra-

tom, s nečuvenim gaženjem čovjekova dostojanstva, što nije moglo i ne može ostati bez odgovora i prouzvoda pisaca.

Na vašim ovogodišnjim susretima govorite o Balkanu, o ratu u bivšoj Jugoslaviji, o Kosovu, najnesretnijoj pokrajini na europskom kontinentu. Mislim da smijem pretpostaviti da svi vi istinski i oduševljeno zastupate ulogu pisca u promicanju kulture mira, kako glasi tema vašeg susreta. Ne usuđujem se govoriti o ovoj ili

onoj ulozi pisaca, ali iz svojeg iskustva znam jedno: riječi ranjavaju, čak ubijaju, riječi zacijeljuju i riječi otvaraju put k drugom čovjeku. Ali riječi mogu također zapluti vrata među ljudima.

Sjećam se jednog srpskog romana. Pobjednički Albanci prolaze dubokim klancem. Visoko iznad njih stoji mladi srpski ratnik i praćkom izbacuje otrovne zmije na Albance. Ali činit će to dok god mu Bog daje snagu. To je zaključna misao te priče koje se, doduše ponešto nejasno, sjetih razmišljajući o vašim razgovorima na Bledu ove godine. Pokušavam naći smisao tih strašnih, no inače umjetnički lijepo ispisanih riječi. Je li u njima možda tuga zbog rata koji nikad ne završi? Tko bi to znao. Možda će vaš osjećaj za istinu, izražen u umjetničkoj riječi, lakše naslutiti pravu poruku.

Moj osjećaj za život i političke odnose u njemu kaže mi da će u tom dijelu Europe jednom prevladati mir. Možda vrlo uskoro. Vjerujem u to, jer vjerujem da nikad prije u balkanskim sukobiima nije postalo tako jasno da je rat zlo koji uništava i srpski i albanski narod. Vjerujem to, jer znam da u oba naroda ima dovoljno demokratskih ljudi. Vjerujem to, jer je postalo jasno da su

ljudi, sa svojim dostojanstvom i uz sve svoje različnosti, temelj, bit i smisao demokracije. Jer ljudi su iznad države i svake druge institucije koju je stvorio čovjek.

Čovjek i njegov život, sloboda i prava ljudi sve se više smatraju najvišim vrijednostima na našem planetu. Ljudska osoba postaje primarna i univerzalna, a država postaje sekundarna. Država postaje Leviathan ako joj čovjek nije prva i osnovna vrijednost, ako služi potčinjavanju ljudi vlastima i nametanju podaničkog odnosa.

Doduše pravne i moralne dileme pritom su očigledne, a odgovori nejasni. Uime čega i koga netko ima pravo kazniti suverenu državu koja gazi općenito prihvocene vrijednosti? Kakav je minimum ljudskih prava, koji je iznad suverenosti nacionalne države te stoga opravdava intervenciju međunarodne zajednice kada su ta prava prekršena? Je li to samo pravo međunarodne zajednice ili je, također, njezina dužnost da intervenira?

Je li moguće prihvati kažnjavanje državljana stoga što su izabrali i što trpe takvu vlast koja je netolerantna i genocidna prema ljudima druge krvi i jezika? Zar treba da dožive istu sudbinu kao oni koji su proganjani, ubijani, mučeni i protjerani iz svoje vla-

stite domovine, samo zato jer ne mogu ukloniti diktatora i njegov režim.

Kao političar ne vidim drugog rješenja nego da se silom zaustavi nasilje nad ljudima, državni teror, ponižavanje žena i užas prema djeci, koji će ih pratiti cijelog života. Ali se također pitam kako na pragu trećeg tisućljeća presjeći korijene nasilju i stupiti na put mira koji će štititi ljudi i njihovo dostojanstvo, koji će otvoriti put suradnji, kreativnosti, toleranciji, suživotu ljudi i dijalogu među civilizacijama, kulturama, religijama i narodima. Samo će takav globalizirani svijet biti svijet mira. I bit će također svijet globalne odgovornosti za mir. No tko će biti čuvar toga mira? Vi koji razmišljate i pišete o kulturi mira, možete pomoći u potrazi za vjerodostojnim odgovorima. Po moći ćete također novim pokoljenjima, jer knjige nisu ograničene vremenom i čitat će ih mnoge generacije. Neka njihova poruka bude mir i poštovanje čovjeka. Jer čovjek lišen mira gubi ljudskost, dostojanstvo i samopoštovanje.

Hvala što ste me saslušali. Sачuvajte u sjećanju moje dobre želje svima vama koji pišete o čovjeku i njegovim pravima. Čovjek ima ta prava kako bi živio u dostojanstvu i slobodi. Z

Fundamentalna marulologija

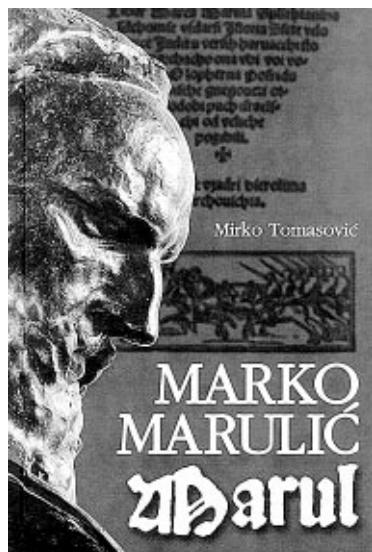
Nitko neće biti sretniji od Tomasovića ako njegove spoznaje brzo zastare

Tomislav Bogdan

Mirko Tomasović: Marko Marulić Marul, Erasmus naklada — Književni krug-Marulianum — Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb — Split, 1999.

Primiču se velike Marulićeve obljetnice, što poklonicima i revnim pratiteljima zaokruženih brojki u hrvatskoj književnosti jedva da treba napominjati. Sljedeće godine slavimo 550 ljeta od Marulićeva rođenja, a 2001. ravno pet stoljeća od nastanka njegove *Judite*. Zahvaljujući Mirku Tomasoviću, najvrsnijem među našim maruloložima i marulofilima, znamenite obljetnice dočekat ćemo opremljeni reprezentativnom monografijom o Marku Maruliću.

Tomasovićeva je monografija, doduše, objavljena prvi put još 1989., zavrijedivši odliku klasičnoga djela svoga žanra, no vlasnike prvoga izdanja treba odmah upozoriti: svakako valja nabaviti knjigu koju prikazujemo, jer nije riječ tek o drugom, već o novom, dopunjeno i proširenom izdanju. U njemu je grada nešto drukčije, pregleđnije koncipirana, dodana su

povećana formatom, luksuzno opremljena, s obiljem slikovnih priloga i uspјelim grafičkim oblikovanjem.

Gotovo da i ne treba navoditi osnovne podatke o Marulićevu količinskom i vrstovno opsežnom djelu. Premda nije uvijek uživalo jednoglasnu naklonost, ono je već neko vrijeme notorna činjenica hrvatske književne povijesti, a u posljednje vrijeme i svekolike javnosti. Snažna recentna znanstvena recepcija Marulićeva djela, potaknuta spoznjom o njegovu ugledu siveuropskoga autora ranoga novovjekovlja, približava unekoliko naše doba (postmodernističko —

kako voli istaknuti Tomasović) zlatnome vremenu Marulićeve popularnosti i tržišne prode, šesnaestom i sedmaestom stoljeću. Dok su Marulićevi svojevremeno inozemnu slavu zajamčili teološki i didaktični spisi na latinskom, kao što su, primjerice, *De institutione bene vivendi* i *Evangelistarum*, europskim znanstvenicima više nisu nezanimljiva ni njegova hrvatska djela. U domovini su mu ona odavno osigurala očinstvo nacionalne književnosti.

Sudbinsko dvojstvo

Monografija počinje Marulićevim životopisom, slijedi općenit pregled njegova opusa, zatim prikazi talijanskih i latinskih djela, hrvatskih stihovanih djela, posebice *Judite* i *Susane*, te hrvatske proze i prijevoda. Posljednje poglavje posvećeno je recepciji Marulićeva djela u hrvatskoj književnoj historiografiji i intertekstualnim i citatnim poveznicama s djelima drugih hrvatskih književnika. Tomasovićeva je monografija akribično i vrlo informativno djelo osebujna stila, bibliografski iscrpno u bilješkama. Ono tako temeljito navodi relevantne bibliografske jedinice da ne izostavlja ni diplomske radnje studenata zagrebačke kompartistike.

U nekoliko navrata Tomasović kao najvažniji zadatak marulologije ističe uspostavu kronologije nastanka i publiciranja Marulićevih djela. Ne čudi, stoga, usredotočenost monografije na faktografiju i probleme recepcije. Autor se zato u predgovoru vrlo umjesno ogradije, poručujući da od njegove knjige ne tražimo pristup koji bi više računa vodio o drugim aspektima Marulićeva opusa. Time najzgled onemogućuje prigovore kompletnosti svoga djela, čiji klasičan metodološki okvir ne okljeva osjećaji recentnijim književnoteorijskim nazivljem.

Tomasović se rijetko upušta u književno-estetske prosudbe, sklon je pokloniti povjerenje tudim interpretacijama. Umjereno zamjenjuje odrješitošću tek kod nekoliko specifičnih pitanja — istaknimo demedijevalizaciju Marulićeva opusa i problem autorstva Marulićevih dramskih djela. Insistira, tako, na Marulićevu modernizmu, njegovu uvažavanju renesansnih književnih tendencija, premda nisu nepoznata ni drukčija, relevantna mišljenja, poput onog Joanne Rappacke, koja u Marulića kao značajniju vidi ulogu ranije srednjovjekovne koncepcije književnosti. Monografija, naravno, uvažava dvojstvu koja prate Marulićevu književnu sudbinu: Marul je gorljivi krščanin i velikan europskoga humanizma, domoljub i Europejac, sljednik antičke, renesansom tradirane baštine i srednjovjekovlja. Uza sve to Marulić obavlja književni posao uspostave nacionalnog identiteta, posao u kojem su veliki samo oni pisci koji su se srodili s »genima naroda«.

Slatka pristranost

Na mnogim mjestima lako je zamjetiti autorovu simpatiju, gotovo familijaran odnos prema Marulovu djelu i osobu. Kako je to, nakon tri desetljeća bavljenja Marulićem, posve razumljivo, nije teško biti blagonaklon prema povremenoj Tomasovićevoj pristranosti. Ona se u prvom redu očituje u dodjeljivanju različitim primata Maruliću, osobito u pogledu stihova. Teško je, primjerice, podržati decidiranost tvrdnje o krajnjoj formalnoj zahtjevnosti Marulićeva dvanaestca: ternarni dubrovački dvostruki rimovani dvanaesterac ništo nije pljuga u usporedbi s Marulićevim, osobito kada mu se doda prijenosni srok (kao što to prigodice čine Š. Menčetić, Dž. Držić, kasnije H. Lucić i M. Držić). Nije čak ni sigurno da Džore

Držić nije prije Marulića upotrijebio prijenosni srok (u poznatoj pjesmi *Grem si, grem*). Preostra bi, isto tako, mogla biti tvrdnja kako je Marul »uzakonio« dvostruku rimovani dvanaesterac u hrvatskoj poeziji. Postoje, naime, dva tipa dvanaestaca, sjeverni (dalmatinski) i južni (dubrovački), a južni tip Marul, zbog njegovih specifičnosti, nije mogao »uzakoniti«. Pored svega, Marulićev dvostruku rimovani dvanaesterac prijenosnoga sroka Tomasović naziva četverostruko srokovanim dvanaestercem. Vidjet ćemo koliko će se sretnim pokazati takvo rješenje. Presudan bi, naime, pri opisu toga metra trebao biti broj mjesta u pojedinom retku na kojim dolazi do glasovnoga podudaranja.

Predma Tomasović ističe kako je poznata sintagma »otac hrvatske književnosti« figurativna i prvenstveno označuje veliku ulogu Marulićeva djela u formirajuju književnosti na pučkom idiomu, riječ je ipak, čini se, o dodjeljivanju primata u kojem najdeblji kraj izvlače rani dubrovački petrarkisti. Tako su zasjenjene njihove zasluge u, recimo, prevodenju i parafraziranju Petrarce ili uzdizanju pučkog idioma do literarnosti. No tu nipošto nema mjesta čudenju ni zamjerka. Ni vremena manje sklona Maruliću od našega nisu autora pružala epa nacionalne književnosti propuštalj, kronološki i drukčije, pretostaviti Dubrovčanima.

Brojne nove spoznaje i porast interesa za Marulića, čiji je neu-morni inicijator, dionik i kioničar sam Tomasović, neprestanom mijenjanju našu sliku o Marulovu opusu. Lako je, stoga, moguće da će i novo izdanje Tomasovićeve monografije, toga kapitalnoga marulološkog djela, u nekim svojim aspektima relativno brzo zastarjeti. Vjerujemo kako nitko ne bi bio sretniji od samoga Tomasovića da se to doista i dogodi. □

Nova staru ikonografiju

Knjiga Ivane Prijatelj-Pavićić u potpunosti odstupa od tradicionalnog pristupa i unosi nekoliko novina u hrvatsku povijest umjetnosti

Nina Kudiš Buric

Ivana Prijatelj-Pavićić, Kroz Marijin ružičnjak, zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskom slikarstvu od 14. do 18. st.

Dalmatinska se spomenička baština u razdoblju od 14. do 18. stoljeća vezuje uz talijanske, uglavnom venecijanske izvore i uzore. Trajni talijanski kulturni utjecaj na hrvatsku obalu manifestirao se i kod oblikovanja dalmatinske povijesno-umjetničke tradicije koja je, između ostalog, dala većinu naših najznačajnijih imena u toj znanstvenoj disciplini. Riječ je o tome da se odvijek velika većina dalmatinskih pa i kontinentalnih povjesničara umjetnosti, a mnogi i danas to čine, priklanjala metodologiji i pristupu tipičnom za stariju talijansku tradiciju povijesti umjetnosti gdje dominira poznavalaštvo, te se prvenstveno cijene sposobnost atribuiranja djela, njihovo vrlo precizno datiranje unutar opusa pojedinog umjetnika, komparacija na temelju *isključivo vizualnih odlika* s drugim djelima istog ili srodnih autora, te bogat, elokventan, no nekad stiliziran način pisanja nerijetko obogaćen odlikama lijepe književnosti.

Knjiga Ivane Prijatelj-Pavićić *Kroz Marijin ružičnjak* u potpunosti odstupa od tradicionalnog pristupa i unosi nekoliko novina u hrvatsku povijest umjetnosti. Riječ je o proširenom i doradenom tekstu autoričine doktorske disertacije *Zapadna marijanska ikonografija u slikarstvu Dalmatinske*.

Knjiga Ivane Prijatelj-Pavićić, obranjene 1995. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Sadržaj knjige podijeljen je na četiri dijela. Prvi, uvodni dio bavi se pisanim izvorima za Marijine slike u Dalmaciji, njihovim ulogom i značenjem s naglaskom na povjesno-zemljopisni okvir štovanja, teološke motive i neke semiološke aspekte prikazivanja specifične teme. Konačno, u uvodnom se dijelu raspravlja i o perzistenciji nekih motiva u mariološkoj ikonografiji, bilo da je riječ o kasnoatlantskim ili srednjovjekovnim shemama ili pak onima novovjekovnima. Središnji dio knjige čini druga cjelina s nazivom *Marijanske sheme i teme i njihove ilustracije u slikarstvu Dalmacije od 15. do konca 18. stoljeća*. Ona je podijeljena na tri dijela: prvi se bavi različitim tipovima Bogorodice koje su prikazani i analizirani kronološkim redom, drugi dio bavi se prizorima iz Bogorodičina života, a treći se osvrće na specifične marijanske prikaze, lokalne kultove i reprezentacije vezane uz njih te prikaze Bogorodice i pojedinih svetaca. Treći dio knjige spravlja o ikonografiji i stilu, dok, nakon zaključka, autorica donosi vrlo korisnu komparativnu kronološku tablicu u kojoj su prikazana povijesna zbivanja u Europi i Dalmaciji te povijesni dogadaji koji su utjecali na formiranje marijanske ikonografije u Europi i u Dalmaciji. Knjiga Ivane Prijatelj-Pavićić opremljena je i po-pisom literature te iscrpnim kazalima imena, pojmove i geografskih naziva.

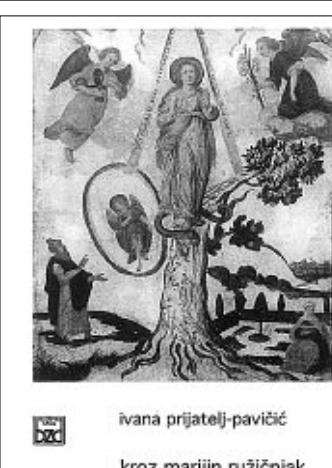
Mariološki motivi

Kada je u pitanju istraživanje čiji je cilj izrada doktorske disertacije, u nas se uvriježio pristup koji od znanstvenika zahtijeva takozvanu »popunjavanje« bijelih mrlja, odnosno analizu i atribuiranje do sada neobjavljenih i neobradenih djela. Ivana Prijatelj-Pavićić, koja je svoju vještinu atribucije dokazala u više znan-

stvenih radova, u svojoj se doktorskoj disertaciji odlučila za analizu uglavnom već dobro poznatih dalmatinskih slika s aspekta koji suvremenija povijest umjetnosti sve više promovira, a u nas još nije usvojen. Riječ je, dakako, o pregledu, ali i dobro osmislijenoj analizi možda najznačajnije grupe ikonografskih motiva za zapadnu sakralnu umjetnost u razdoblju od 14. do 18. stoljeća — o mariološkim motivima. No, autorica se nije zadržala samo na opisu motiva, prikazu njihova nastanka i povijesti, već detaljno analizira pojavu i sadržaj pojedinih djela tumačeći ih uz pomoć relevantnih povijesnih zbivanja i događaja, kako u Europi i na Mediteranu tako i u užoj dalmatinskoj regiji. Povremeno doticanje semiotičke problematike potkrepljuje i potvrđuje jednu od autoričinih ključnih teza — zamisao o specifičnosti dalmatinske marijanske ikonografije unutar zapadnog kršćanstva, ali i venecijanskog kulturnog kruga: »Marijansko slikarstvo u Dalmaciji je specifično kodiran jezik i kao takav predstavlja sustav znakova.« (str. 19) Naravno, izvor specifičnosti valja potražiti u jedinstvenim onovremenim dalmatinskim geopovijesnim prilikama koje se ne tumače samo globalno, već se kod prikazanih i analiziranih djela autorica zaustavlja na pojedinačnim akterima ili događajima što potkrepljuje znanstvenu uvjerljivost čitatog pothvata.

Voditeljica, Milosna, Slatkoljubna

Niz tipova Bogorodice započinje onim starijima koji su u knjizi Ivane Prijatelj-Pavićić u nas sa stajališta povijesti umjetnosti po prvi put objedinjeni te analizirani na način različit od leksikografskog. Autorica, osim tumačenja pojedinog naziva (npr. Hodigitrija — Voditeljica, Eleusa — Gospa Milosna, Glykophilou — Gospa Slatkoljubna) i njegove povijesti, navodi slavne uzore koji su

Ivana Prijatelj-Pavićić
kroz Marijin ružičnjak

oblikovali kasnije istovjetne prikaze te primjere u Dalmaciji. Zanimljivo je da neke poznate dalmatinske klasno-srednjovjekovne i renesansne slike o kojima se do sada raspravljalo prvenstveno s atributivnog i stilskog gledišta, predstavljuju, u stvari, jasne primjere za tradicionalnu marijansku ikonografiju. Osvrćući se na različite tipove Bogorodica od Dojiteljice do Zaštitnice te kroz analizu simboličnih bilja i pejsaža u marijanskoj ikonografiji, autorica nas uvedi u središnju temu, a to je Gospa od Loreta, teksualni, teološki i vizualni izvori i razvoj motiva s posebnim osvrtom na primjere u Dalmaciji. Povijesna i ikonografska analiza slike Lazzara Bastiania *Gospa od Milosti* (Crkva sv. Franje u Zadru), s prijedlogom identificiranja pojedinih svjetovnih likova, predstavlja izuzetno važan i uverljiv istraživački pothvat. Prikazi motiva Gospa od Ružarija i Gospa od Karmela također su vrlo značajan doprinos poznavanju nastanka motiva, uzroka i povijesti njihove rasprostranjenosti. U ovom, kao i u pretходnom primjeru, značajna su autorica otkrića vrlo ranih grafičkih listova koji svjedoče o trenutku oblikovanja motiva te o načinu njihova širenja.

Disput o Bezgrešnoj

Vrlo je značajna i autorica analiza motiva Bezgrešnog začeća s ra-

zličitim prikazima koji se usredotočuju na posebne aspekte onoga što je tek u 19. stoljeću postalo dogmom. U tom se smislu posebno zanimljiva čine ikonografski relativno rani Santa Croceovi prikazi iz Crkve sv. Križa u Hvaru: *Disputa o Bezgrešnoj* i *Bog Šalje Bezgrešnu na zemlju*. Autorica se opisnije zadržava i na motivu navještenja upozoravajući na pejsažne, arhitektonске, pa čak i botaničko-simboličke specifičnosti »dubrovačkih« Navještenja te tumači ulogu motiva u doba protureformacije. Od ostalih motiva, treba istaći iscrpan osvrt na motiv Gospa od Zdravlja, naročito u vezi učestalih epidemija, a posebno one 1630. godine koja je ostavila značajne tragove u čitavoj Serenissimi. Doticanje motiva, poput Bogorodice sa sv. Jacintom, Čuda u Surianu, Bogorodice od Pojasa ili Gospa od Škrpjela dobar su izvor informacija za stručnjake, studente, ali i široj javnosti.

Tekst Ivane Prijatelj-Pavićić, iako visoke znanstvene razine, napisan je jasnim, razumljivim stilom, što omogućava da se autorica argumentacija koja »drži vodu« prati s lakoćom. On otvara novo poglavlje u našoj povijesti umjetnosti jer sistematsiraju jedno široko i do sada nedovoljno istraženo područje, uvodi suvremenii pristup graditi i upoznaje kako stručnu i znanstvenu, tako i široku javnost s metodologijom koja se oslanja na znanstvene discipline poput historiografije, sociologije te povijesti i teorije književnosti. Stoga odluka Povjerenstva za izdavačku djelatnost Sveučilišta u Splitu ohrabruje, jer odobrivi uporabu naziva siveučilišni udžbenik za knjigu Ivane Prijatelj-Pavićić *Kroz Marijin Ružičnjak*, omogućava i studentskoj populaciji temeljiti uvid ne samo u vrlo značajnu grupu spomenika, već može poslužiti i kao ishodište za osvremenjivanje nastave i upoznavanje mladih ljudi s metodologijom znanstvenog istraživanja moderne povijesti umjetnosti. □

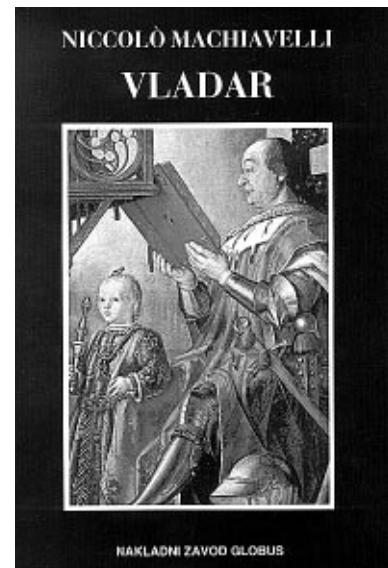
Politika lišena morala

Budući da je vladar naj-odgovorniji za dobrobit svojih podanika, njegovo ponašanje više ne podliježe pravilima osobnog morala

Višeslav Kirinić

Niccolo Machiavelli *Il Principe (Vladar)*, izdavač Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998, prijevod Ivo Franješ, priredio Damir Grubiša

Kada je 1513. godine Niccolo Machiavelli dovršio piisanje *Vladara*, zasigurno nije ni slatio kolike će kontroverze i kritičke rasprave to *djelce* (kako Machiavelli opisuje *Vladara* u pismu prijatelju) za sobom povući. Gotovo da i ne postoji tekst koji bi se bavio razvojem političke misli u kojem se na bilo koji način ne spominje Machiavellijev *Vladar*. No bez obzira na velik broj postojećih osvrta na temu *Vladara*, može se ipak reći da je to intrigantno djelo nekom svom unutarnjom logikom uvijek uspijevalo izmaknuti jednoobraznim i jednoznačnim tumačenjima, pa se tako kritičke analize kreću u dva posve oprečna pravca. Jedni ga, poput Rousseaua, čitaju kao promicanje republikanskog modela uređenja društva praćenog preciznim analizama pogrešaka u vladanju i njihovih posljedica, hvaleći pritom Machiavellijevu sposobnost odjeljivanja političke i moralne sfere. Na drugom polu stope kritičari koji autora optužuju za promicanje spletki i nemoralna u inače čudorednoj politici, za afirmaciju sile koja se, tvrde neki, kod Machiavellija pojavljuje kao presudni

svrhom ili ciljem te na kraju za izdaju republikanskih idealova. I bez detaljne analize koja je zbog prostora u ovom tekstu neizvediva, posve je jasno da je *Vladar* često zbunjavač čitatelje što dakako treba pripisati specifičnim svjetonazorima svakog od čitatelja te čestom zanemarivanju nekih presudnih činilaca ovog djela.

Domoljublje kao osnovni motiv

Kada iščitate neke od ogleda koji se bave problematikom *Vladara*, postaje očito da gotovo u pravilu pisci osvrta propuštaju dovoljno naglasiti jednu od temeljnih sastavnica Machiavellijeva djela, a to je *patriotizam*. Machiavelli je domoljub u punom smislu riječi koji u gotovo svakom poglavju ističe svoju žudnju za ujedinjenom i snažnom Italijom koja bi, po uzoru na ondašnju Francusku, svoje razdjeljene republike trebala osnažiti i okuniti u jedinstvenu državu.

Poučen iskustvom o ranjivosti republika ili točnije Firentinske republike čije je zlatno doba bilo već na zalazu, Machiavelli rješe-

gorija prethodnog razdoblja. Svrha života više nije bila nuda u nešto nadzemaljsko, nadljudsko i transcendentno, već život sam koji je trebao biti dostojan čovjekovih, humanističkih mjerila.

Odjeljivanje politike i morala

U takvom okruženju Machiavelli jasno ukazuje na novonastale uvjete. Iako često ističe svoje divljenje prema klasičnim autorima kao što su Ciceron ili Seneka, Machiavelli, za razliku od humanizmu svojstvenih uvjerenja, ističe kritičku notu u pristupu tim autorima. Dok, naime, Ciceron i Seneka savjetuju vladarima da uvijek govore istinu, budu darežljivi i poštuju svoja obećanja, Machiavelli ističe po državu moguće negativne posljedice slijepog pridržavanja navedenih čudorednih vrlina. Ovo autorovo stajalište proizlazi iz njegova videnja temeljne uloge vladara — monarha, a to je ustanovljenje i očuvanje države. Vladar se stoga ne bi trebao ustezati od povremenih *nepodopština*, ako to od njega budu zahtijevale okolnosti, odnosno, ako bude ugrožena njegova temeljna zadaća. A budući da Machiavelli zbog snažnog domoljublja državu smatra najvećim dobrom jednog naroda, onda je obrana tog dobra nužna pod svaku cijenu. Upravo zbog toga se može reći da po Machiavelliju nije moralno obazirati se na moral kada se uspostavlja i brani država pa u navedenim okolnostima prestaju vrijediti klasične čudoredne norme, a vodeću ulogu preuzima politika. Još od Aristotelova vremena politika je određena kao posebna vrsta čudorednog znanja, posebna zbog toga što se ne tiče pojedinca ili porodice, nego ljudi okupljenih u društvo ili državu. Budući da je vladar najgovorniji za dobrobit svojih podanika, njegovo ponašanje više ne podliježe pravilima osobnog morala. Stoga je klasični koncept moralne vrline kod Machiavellija preoblikovan u novu vrstu *kreposti* koja se odnosi samo na vladare i proizlazi iz njihove odgovorne zadaće. U tom kontekstu valja naglašiti da se za Machiavellija političko djelovanje pretvara na određeni način u čisto tehničku ideju i postaje vještina određena svojim specifičnim unutarnjim ustrojstvom.

Rijetko je idealno

Društvene činjenice Machiavelli tretira kao pojedinačne fizičke činjenice s kojima treba postupati u skladu s čisto tehničkim zakonima dok je, s druge strane, privatno ponašanje pojedinaca podređeno pravilima osobnog morala. Machiavelli, dakle, prvi pristupa politici na način znanstvene analize i ističe uvriježene obrasce ponašanja vladara kroz povijest, pri čemu ponekad opisuje, uvjetno rečeno, biheviorističke modele karakteristične za svaki pojedini model vladanja. Machiavelli je također snažno afirmirao konzervativizam time što je uvijek nastojao za svaku specifičnu situaciju odrediti posljedice, pa prema tome i načine djelovanja kako bi se sprječile moguće negativne posljedice. Zbog toga su ga ponekad nepravdno optuživali za propagiranje neprihvatljivih sredstava u ostvarivanju zadanih ciljeva što on osobno nikada nije želio. On je svojim analitičkim pristupom pokušao ukazati na to da se kratkoročni ciljevi i uspjesi vrlo često mogu okrenuti u potpune neušpjehe i rezultirati propašću države. Upravo suprotno od onoga što mu se pripisuje, Machiavelli je uvijek zagovarao univerzalne vrednote i vrline, ali mu je postalo jasno da se u društvenom životu, a osobito u slučaju vladanja, vrlo rijetko događaju idealne situacije koje bi dopustile vladaru da se u svom poslu ravna prema čudorednim normama. □

Goetheova bajka o tranziciji

Dragutin Lučić-Luce

Johann Wolfgang von Goethe, *Bajka o zelenoj sniji i ljepoj Ljiljani*, prevela Daniela Tkalec, ilustrirala Assja Turgenieff, Moderna vremena, Zagreb, 1999.

Kada se motre činidbe i tvorbe ljudi tijekom tisuća godina, može se otkriti nekoliko univerzalnih formula, koje su oduvijek posjedovale čarobnu moć nad cijelim narodima, kao i nad pojedincima, a te formule, koje se vječno ponavljaju, vječno jednake pod tisućama šarenih urenja, jesu tajanstveni dar jedne više sile života.

(iz Goetheova pisma F. Mendelsohn-Bartholdyju 1831)

Goetheova Bajka je bajka o tranziciji. Kaže se: idemo iz svijeta u svijet, iz tisućljeća u tisućljeće, valja nama preko rijeke... Zašto Goethe za svoje gledište izabire bajku? Hir? Nužnost? Što mu je to trebalo?

O ljubavi i opstanku

U listopadu 1795. Goethe je u Schillerovu mjesečniku Die Horen objavio bajku: Das Märchen von der grünen Schlange und

rov put blizak filozofiji bio nedostupan, lamentira Steiner, te je ono što je o tomu želio reći morao oblikovati u 'slici' što se zabilježilo oblikovati u 'slici' što se zabilježilo u Bajci... Smije li se tako nešto u slučaju jednoga Goethea uzeti za »dostatan razlog«? Usput, Steiner rođen u Kraljevcu na Muri (danasa Hrvatska), samo je jedan od stotina tumača Bajke. Plod tih razmišljanja je i njegova »misterijska drama« Dveri posvećenja, koja se pojavila 1910., iste godine kad i, primjerice, u Leipzigu, upozorava dr. Dragutin Horvat, interpretacija Camille Lucerne, prve žene koja je doktorirala germanistiku na Zagrebačkom sveučilištu.

Kako premostiti ponor?

Je li Francuska revolucija »dostatan razlog«? Je li Bajka u duhovnoj situaciji vremena u kojem se zatekao Goethe jedini mogući izbor? Krizu će on u jednom kasnijem razgovoru s Eckermannom dijagnosticirati kao »sveopću bolest epohe«? »Ovdje se susrećemo s istinskom poteškoćom... Izgleda da se između ideje i iskustva etablirao izvještan ponor, koji sve naše snage uzaludno nastoje premostiti. Usprkos tomu, mi vječito nastojimo ovaj hijatus prevladati umom, razumom, imaginacijom, vjerom, osjećajem, iluzijom, i, ačko ničim drugim, glupošću.« I u prepiscu Schillerom, i u četiri zasebna

cesja, bavi se »naivno filozofiski problemima harmoniziranja javstva i svijeta, odnosno odnosom subjektivne ideje i objektivnog iskustva, čutilnoga i ideiranoga... Ili, po Hegelu rečeno: Kako supstanciju prevesti u subjekt? Pliva, bolje rečeno, lebdi, između dviju obala. Stari, u neredu propali svijet, još nije izgubio svoj glas, novi nije još posve došao do riječi. Ni u Goetheu sve nije dozrelo, do riječi još nije došlo ono što mu je već na jeziku, a što će kasnije imenovati i amenovati kao »prafenomen«. I kao što je Platon od same stvari prinuđen da o onom znamenitom prijelazu iz spiljskog svijeta sjena i opsjena na svjetlo dana i ideja progovori jezikom mita, tako je i Goethe izabrao njemu jedino moguće — bajku. Zato jer svako instrumen-

talno posezanje za istinom mita i bajke za posljedicu ima izmicanje njezina smisla. U mitu i bajci istina ima tek potencijalan smisao. U mitu i bajci izriče se uviđek više i ujedno manje no u pojmu. Naravno, Platonov mit i Goetheova bajka nisu to u uobičajenom smislu riječi — »svoj« mit i bajku ipak iznose na vidjelo jedan filozof i jedan lirik, koji su obilježili duhovni život Zajorda.

Stajati na vlastitim nogama

Zahvaljuje li Goethe svoje »otkriće« prafenomena svojevrsnom prisvajanju onoga što Kant naziva »intellectus archetypus« ili svojim prirodoznanstvenim istraživanjima? Kako bilo da bilo, otkrio je »nekoliko univerzalnih formula«, koje se »vječno ponavljaju«, izvodeći iz njih »jednu vrstu abecede svjetskog duha«. Naoko paradoksalno, abeceda duhovnog svijeta otkriva, upozorava Karl Löwith, »u prafenomenima prirodnog svijeta«. Od otkrića prafenomena Goethe posve staje na vlastite noge i otad njegov pjesničko-mislilački put stoji u tom osvjetljenju. A u Bajci čitamo: »Svjetom će vladati onaj koji stoji na vlastitim nogama.« Goethe je čitao, pisao, čak i doručkovao stopečki. Preporučivao je prijateljima stajanje. No to je već jedna druga bajka. □

Pokrenite svoje papile

Pan pivo poklanja Osječkoj mladosti
Pan papila koncert grupe

Davoli

PROMOCIJA
NOVOG ALBUMA
"SPACE TWIST"

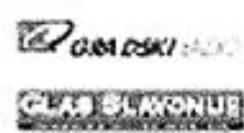
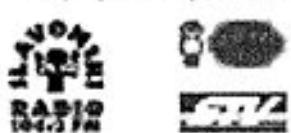
0.5L
= 7 kn

novi!
PAN PIVO OD SADA
S TERMO-ETIKETOM

Program počinje od 20 sat s degustacijom proizvoda iz assortirana supokrovitelja. U slučaju lošeg vremena, koncert se odgada za jedan dan (za nedjelju, 27. 06. 1999. u 22 sata). Dodite na PAN PAPILA PARTY sredom najlepšeg grada na Dravici!

SUBOTA 26. 6. 1999. U 22 SATA
SREDNJOŠKOLSKO IGRALIŠTE U OSIJEKU

Mediji i poslovni partneri:

Suprotni red:

Venera, rođena iz gleda- teljeve zapje- njenosti

Uz tekst Pogled s Venera-
na brežuljka Dragana
Lučića Lucea

Nataša Govedić

Gospodine Lučić Luce, Hvala vam na vrijednim zapažanjima: mišljenja prosvjetnih gledatelja kazališnim su kritičarima od neprocjenjive važnosti. Drugo, gledano u kontekstu čitavog spektra pozitivnih kritika koje je do sad dobila predstava *Alme Mahler*, Vaša povrijeđenost jednom (mojom) negativnom kritikom možda je najzaslužnija upravo za opću dojam demokratičnosti naše sredine, budući da je njezin cilj — koji uostalom savršeno revno ispunjavate — ugušiti svaki, pa i najusamljeniji glas razlike. Ali vi ste zasigurno upućeni u obilje medijskog reklamiranja spomenute predstave? Ne dvojim da jeste. Demokratičan je nadasve i vaš način fragmentiranja mog teksta u teze kojima nisu pridružene i originalne argumentacije: valjda zato da pokažete kako bi, po vašem mišljenju, trebalo o kazalištu pisati — s Venerina brežuljka, emocionalno, a ne potkrepljeno tim odvratno kognitivnim narrativnim materijalom koji se inače STUDIRA i naziva teorijom književnosti ili pak teatrolologijom. Odgovorit ću vam i na pitanje kakve veze modernizam ima s »teologijom podsvjesnog«, izravne. Proučavatelji modernizma, od Viktora Žmegača do Christophera Bultera, kao i teoretičari postmodernizma, od Milivoja Solara do Linde Hutcheon, s kojima ste, kladila bih se, više nego intimni, za modernizam koriste sintagmu »eksplozija podsvjesnog«, budući da se radi o epohi koja je, zahvaljujući Freudu, ot-kriila sličnosti između strukture sni i strukture umjetničkog djela: sjetite se, primjerice, Mahlera, Maeterlineka ili Strindbergove *Igre snova*. Snu su, nadalje, kao manifestaciji omnipotentne podsvijesti, pridodane i divinizacijske dimenzije — sjetite se opusa Marine Cvetaeve. Nažalost, nemam u svakoj kritici vremena ni prostora educirati čitatelja, ali vjerujte mi da se odista trudim ravnopravno ga uključiti u raspravu; bok uz bok s tumačima književnosti i teatra. Odgovor na vaše pitanje zašto bi Mahlerova »moralna« razgovaratati baš o umjetnosti: zato, zaboga, jer se predstava NE zove (kako vi tvrdite) *Ljubavi Alme Mahler*, niti se zove *Priča o djevojci O*, niti je riječ o mekom porniću, nego bi se trebalo raditi o curi koja se družila, štoviše, koja je kopulirala IS-KLJUČIVO s gomiletinom UMJETNIKA (što je em slučaj

sobovluka, em odista tema za Freudov kauč, rubrika: »fetišizam profesije«). Umjetnici, osim toga, prema vlastitim svjedočanstvima, neobično često razgovaraju o umjetnosti — ma kakve krasotice im pri tom draškale osjetila, pa začuduje da oni, ako već ne i Mahlerova, o svojim estetskim koordinatama nisu ništa guknuli za trajanja skoro trostavne predstave o zvijezdama modernizma.

Vidim da ste, kao filozof, upućeni i u korijene postmoderne koji sežu do Kanta. Opće — divno. Vidim i da ste Mahlerovu, kao veliku zavodnicu, čitali po Kierkegaardu. Htjela bih vam tek skrenuti pozornost na nekoliko logičkih nedosljednosti vašega izlaganja: ta vaša zamišljeno Kierkegaardova Alma Mahler ne može »varati svog Boga« time što je »zavodnica« i samim time — tvrdite — »ateistica«. Zašto. Zato jer ateizam, kako jamačno znate, podrazumijeva nevjerojanje u Boga, a ne vjerovanje u njegovo postojanje pa još k tome i »varanje«. Rečenicu »varati svog Boga«, nadalje, koju sam citirala u svom tekstu, autorica Maja Gregl NE vezuje za teološkog primarijusa tipa Jahve ili Alah, već za svog sasvim svjetovnog muža Gustava Mahlera (opću smjerokaz prema poželjnosti ju-nakinjina psihoanalitičkog tretiranja). Da ste, kao što sigurno jesete, pročitali tekst Greglove, bilo bi vam jasno da tamu nema nikakvih metafizičkih objava; tek bračnih neslaganja. Druga je stvar što Mahlerovu obogotvoruje redateljica Bobanova — ali o mitskoj svijesti zaista nemojmo započinjati; rasprava bi nas doveća i do suvremene političke scene. Moram vam priznati kako apsurdnom držim i vašu tezu kako je nemušta zagrebačka Alma Mahler usporediva s tradicionalno visoko artikuliranim i rječitim Don Juanom. To je točno samo ako se složimo da gradska kurva ima duboke veze s tantrističkim umijećem. Ali zašto ne, ako kriterij procjene nisu činjenice, nego velerični užici. U sličnoj je mjeri nevjerojatno inspirativan i vaš stav kako je redateljici predstave o Mahlerovoj stalo do »apokalipsse vedrine«. Obrnut pojam, vedru apokalipsu, u svojem sam tekstu posudila od modernističkog pjesnika, dramatičara i esejista Hermanna Brocha, koji ga je koristio aludirajući na površnost i amoralnost bečke mijene vijeka (dakle na kontekst Mahlerove); vrijeme ne posredno pred krah svih vrijednosti — Broch koristi i izraz »vakuum vrijednosti« — Prvi svjetski rat. Ne znam kako bi bilo moguće okrenuti Brochov pojam prema vašoj tj. Ujevićevoj »kristalnoj kocki vedrine«, također i prema propošnosti, veselju i sreći sredine za koju je vezana Mahlerova, ali, opću mi je zaključiti, vama ništa transhistorijsko nije strano.

Na kraju: Bobanova je kao redateljica *nesumnjivo* krenula od dramskog teksta Maje Gregl, a Maja se Gregl, kako je napisala u drami i ponovila u intervjuima, odista upustila u promatrivanje Mahlerove kao *neostvarene umjetnice*. Dakle meni se NE »čini« da je tome tako, nego o tome postoji niz materijalnih dokaza. Još nešto: stav koji navodite, prema kojem bi se na osnovu moje analize predstave *Alme Mahler* moglo zaključiti kako se kazališnom kritikom bave neostvareni redatelji/glumci/šaptači itd., komičan je

u svojoj neznalačnosti, ali i tužan u iskazanom vrijedalačkom sitnodušju. Kazališna kritika, naime, vjerovali ili ne, u nas se i u svjetu smatra umjetnošću. Penjanje na Venerine brežuljke, s druge strane i u najboljem slučaju, ostaje na razini umijeća, ako ne i sporta. A razlog zbog kojeg odgovaram na vašo pismo nije u mojoj žučljivoj naklonosti prema polemikama (prije bi se moglo reći da ih, statistički gledano, vrlo često otklanjam, intimno prezirem te smatram zagadenim vrelom taštine), nego u neslaganju s tim da bahato diskvalificirate moju profesiju. Nisu, znate, sve žene šutljive, podatne i poslušne kao omiljena vam Mahlerova. Nekima čak identitet premašuje vaginalnu praksu. Sto se pak tiče »jadnog« glumca Mladena Vulića, koga sam, po vašem mišljenju, netaknito i nепедагошки »sasjekla«, da pratite kazalište i kazališnu kritiku, kao što je nedvojbeno slučaj, primijetili biste da je u skorije vrijeme bilo i predstava u kojima su ga moje kritike hvalile; primjerice, Strindbergov *Put u Damask*. Pokušajte, dakle, svoje ogromno poznavanje teatra zauzdati konkretnim, historijski plus kontekstualno utemeljenim faktima. Kao što znate, činjenice nisu krepale ni nakon što su im filozofi — na čelu s Hegelom — uručili poziv na smaknuće. □

Otvorenopismo

Štovanim uredništvima *Vijenac* i *Zarez*, po abecedi, posebno, kao i s molbom da na prikladnim mjestima tiskaju ovaj (isti) tekst u cijelosti, a u povodu skupnog priloga *Jezik na križu* (*Vijenac*, br. 136, 20. svibnja), odnosno *Govorite li korijenski* Borisa Becka (*Zarez*, br. 8, 28. svibnja 1999).

Kao član, u javnosti ovih dana obilno apostrofirano, Vijeće za normu hrvatskog jezika pri Ministarstvu znanosti i tehnologije RH, želio bih navesti nekoliko, čini se, posve promaklih činjenica i popratiti ih brzim razmišljanjem.

1. Spomenuto Vijeće sastalo se posljednji put 13. listopada (sretan datum!) 1998., protivno članku 10 vlastitog Pravilnika: »Vijeće se sastaje po potrebi, a najmanje četiri puta na godinu«.

2. O toj sjednici postoji *korektan* Zapisnik. Premda se u njemu stavovi sudionika uglavnom sude na jednu rečenicu, oni su jasno profilirani. Ne želim pojedinačno navoditi citate članova Vijeće niti mi je potrebno posezati za svojim. Ponajmanje pak, budući da se radi o internom dokumentu i bez obzira na to što »Vijeće o svome radu obavještava javnost« (članak 14 Pravilnika), ne kanim taj Zapisnik dijeliti kao letak. Mediji koji katkada »znanju« i ono što se nije dogodilo, lako će do njega doći, vjerujem, i preko predsjednika Vijeće. Navest ću samo, apersonalno, ključnu rečenicu iz tog teksta: »O problemu pisanja dvoglasnika vodena je burna rasprava (podcrtao M. M.)

koja je pokazala da se ni svi jezikoslovci ne slažu o tom pitanju. Izjašnjavao se opisno i nije bilo glasovanja.

3. Na istoj je sjednici zaključeno da se u debatu uključe, putem ankete, kulturne ustanove i političke stranke. Pismo dr. Stjepana Babića, tiskano u *Vijencu* (br. 136, 20. 5. 1999), prije nego što je poslano nije predočeno Vijeću ili barem ne svim njegovim članovima, što jamči potpisani.

4. Ne znam zašto se anketa pretvorila u referendum, odnosno u izjašnjavanje o prijedlogu u znaku da ili ne i zašto je autor pisma dr. Stjepan Babić, potpisavši ga u ime Vijeća, iznio svoje osobno, uz još jedno sebi blisko mišljenje, a prešutio u potpunosti »burnu raspravu« iz Zapisnika. Bit će vrlo poželjno da dr. Babić, u svojstvu predsjednika, obrazloži tu proturječnost, ne samo unutar Vijeća, nego i u javnosti.

5. Ne znam može li takvo objašnjenje dr. Babića još biti zadovoljavajuće. Osobno, ne kanim svojim imenom pokrivati tude stavove, a još manje postupke s kojima se ni pravno ne slažem. Načelno ne uživam u razlagima, a pogotovo ne u nacionalnoj neslozi, ali se čini da me okolnosti navode na potez koji je sve lakše predviđjeti.

6. Pred uvaženim kolegama lingvistima, koji nažalost nisu članovi Vijeća, a oglasili su se ovom prigodom, želio bih precizirati da sam se u tom tijelu našao, sâm iznenaden i unatoč obilnom nečakanju, na nagovor cijenjene i uravnotežene osobe te potpuno svjestan toga da ne zastupam jezikoslovje, nego — kao književnik i znanstvenik — njegov širi kontekst, koji mi je iskustveno poznat možda nešto bolje nego kvalificiranom gramatičaru. Upravo u tome smislu moj je istup vidljiv iz Zapisnika.

7. Shodno tome, osobno držim da bi uvodenje ie-pravopisa, iz niza ne-lingvističkih razloga (jer na lingvističke se može pozivati nezanemariva dijakronija), sada bio pravi pravcati »autogol« Hrvatskoj i na međunarodnom planu.

8. Budući da se o ovom pitanju, a u okviru *Jezika na križu*

glasilo »sve živo« u Hrvatskoj, ponešto hiperbolično i uspaničeno (jer kako god stvari bile predstavljenе, anketa još nije zakon, kojemu uostalom jezik po sebi stalno izmije), pomalo me čudi što nekoliko članova Vijeća, između inih i potpisani, nije »interpretirano« ili je pak *Vijenac* svima unaprijed pripisao omraženu jednoznačnost?

9. Glede članka gosp. Becka, ostajem zatečen podatcima o Vijeću, koje — zasad još kao njegov (formalni?) član — prvi put čujem, pa se doista pitam koji je njegov izvor obavijesti. Odakle rezultat glasovanja, kojeg nije bilo, u znaku 9:2 ili 9:3 (ovisno o interpretaciji čitatelja) za dr. Babića, još k tome s identifikacijom navodno osamljenih glasova jezične oporbe? Da se glasovalo (pretpostavka s pozivanjem na Zapisnik), rezultat bi bio podosta drukčiji, vjerojatno izjednačen, a ni Pirova pobjeda (druga pretpostavka) ne bi bila dovoljna da se javnosti nametne očigledno nepopularno rješenje.

10. Gdje se pak globalna norma ne može svima nametnuti, a da to ne shvate kao nasilje, bilo bi razumno neko vrijeme zadržati u optjecaju nekoliko konkurenčkih pravopisa i, po mogućnosti, ne dijeliti »crvene kartone« pozivanjem na vlast. U tome smislu rad Vijeća, bio osobno u njemu ili ne, shvaćam savjetodavno, razlikujući, naravno, službenu uporabu jezika (koja sebi teško može dopustiti anarhiju) od književne prakse, nezamislive bez jezika u preobrazbi.

Neka mi cijenjena uredništva ne zamjere, ali me vlastita neovisnost potiče na to da i prema medijima, a ne samo prema postupku predsjednika Vijeća, budem dosljedno kritičan. Uostalom, svakoga tko piše kvalificiraju ponajviše njegova djela na materinskom jeziku, a ne prigodni senzacionalizam. Na slabo je vatri već dovoljno — i odviše! — ulja. Strani zlobnik bi rekao: postoji li, onda, hrvatski? Valjda ipak dà, ako budu još izlazile knjige i časopisi.

Sa štovanjem

Mladen Machiedo

Obavijest čovjecima prijaznima!

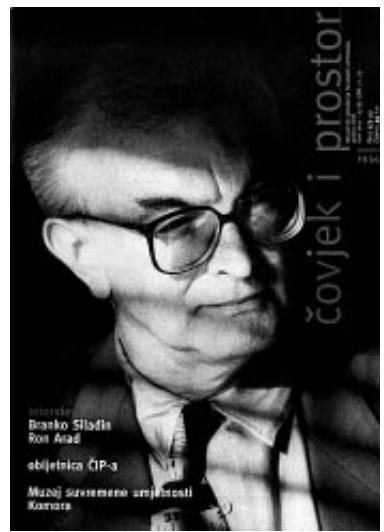
Mi, čvrsta jezgra:

ameba (prva hrvatska), Appelt, Beck, Blažević, Boban, buha, Colette, Couperin, cvrčak & mrav (= slavni par), Čapek, Corak, Damjanov, Disney, Dobić, Drach, Drucalović, dubrovačka neman, Durbešić, sv. Franjo, Gara, gavran, gnjida, Hajdarhodžić, Hühn, Ivanković, Ivoković, Jelčić, Jović, konj, krpelj, Kvrgić, labud (pečeni, Crni i Bijeli), leptir, lija (u paru s Njim), Lukatela, mačka, magarac/tovar/osel, Maroević, Martić, Matasović, Midžić, Miletić, moljac & moljica, Mrkonjić, Mrožek, Novak, osa, Paljetak, pas, pauk, Peruško, picajzlza, Radaković, Rahelić, Robić, Ružić, Satie, Savić, stjenica, Stoković, Stravinski, šišmiš, Šnajder, štakor, Telećan, trakovica, Turković, Ulrich, uš (civilna), Vekarić, vol, Vujčić, zmaj & zmija, zoon politikon (domaći ili vrtni), Zoričić, žirafa, žohar & žoharesa + svekoliki naš zoofonski rod & svojta javljamo

da nas odsele, a počam od 3. srpnja, mogu slušati slobotom u 9.30 (poslije ponoći, alias ante meridiem) na frekvenci Trećeg programa Hrvatskog radija.

— A zašto imaš tako duge uši?

— Da bolje čujem Zoofon.

Čovjek i prostor, broj 1-2, 1999, godina XLVI, glavni i odgovorni urednik Vinko Penezić, Udrženje hrvatskih arhitekata, Zagreb

Olga Majcen

Prvi broj *Čovjeka i prostora*, mjeseca koji se bavio arhitekturom, kiparstvom, slikarstvom i primjenjenom umjetnošću, izaošao je 1954. godine u dubu tadašnje exatovske sinteze, pod uredničkom palicom Zvonimira Marohnića. Ove godine, dakle, taj časopis slavi četrdeset petu obljetnicu. Osim redakcije, koja se mijenjala dvanaest puta u tih gotovo pola stoljeća, i dizajna koji se osuvremenjivao, postoji nešto što današnji glavni urednik — Vinko Penezić ističe kao nepromijenjeno od te davne 1954. To je osnovno pokretačko načelo časopisa, želja da se s različitim stajališta naših stručnjaka, arhitekata i likovnih umjetnika osvijeti složena problematika današnjih odnosa čovjeka i prostora, odnosno čovjeka u prostoru te da se omogući zdrava i solidna analiza, napose u izgradnji naše arhitektonske, a i šire oblikovne problematike.

Ono što ćemo istaknuti u predstavljanju ovog jubilarnog dvobroja (br. 536-537, odnosno br. 1-2 godine XLVI) prije svega su dva razgovora. Prvi od njih načiće ako ovaj časopis okreneće na duplericu. To je razgovor Vinka Penezića i Krešimira Ragine s uspješnim svjetskim arhitektom i dizajnerom — Ronom Aradom.

Iz razgovora u njegovom londonskom studiju saznajemo o projektima koje spremaju, o razlici arhitekture i dizajna (za njega je nema osim u novcu) i općenito o tome što znači raditi arhitekturu kada si priznat i slavan.

Drugi je razgovor s Brankom Siladinom, arhitektom, autorom hrvatskog paviljona na izložbi EXPO '98 u Lisabonu, koji smatra da nije čudo da je suvremena arhitektura Hrvatske takva kakva jest ako se uzme u obzir da arhitektura predstavlja višak vrijednosti odredenoga društva. Budući da mi takva viška nemamo, uloga arhitekta i gradevinara se mijesha do nerazaznljivosti, a dolazi do takvih urbocida kakav je Iblerov trg.

Osim tih dvaju razgovora, u rubrici *Aktualno se*, u povodu natječaja za Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu, prikazuju najbolja suvremena dostignuća za gradevine te funkcije.

Stambeno-poslovna zgrada Croatia u Zadru Ivana Oštrića,

Kavana i restauracija Lenuci na Zrinjevcu Nede Cilinger, stambena zgrada u Rijeci (tzv. skakao-nica) Šaše Rendića i Idisa Tura-ta, Ugostiteljsko-turistička škola u Zagrebu Mladena Sabolovića te apartmani Zambratija u Umagu Marija Perosse uspješno su izvedeni projekti obrađeni u rubriči *Ostvarenja*.

U našoj zemlji nisu rijetke inicijative za pokretanje časopisa. Ima ih toliko da bi se pokret 'zelenih' trebao uzbunuti radi uništavanja šuma, ali ono zaista rijetko jest da se časopis za kulturu održi četrdeset pet godina. *Čovjek i prostor* je to uspio zahvaljujući kvaliteti, entuzijazmu svojih kreatora i ispunjenjem svoje glavne svrhe da, kao što kaže Vinko Penezić, koristeći riječi kao svoj medij, utječe na izgradnju kulturnog prostora. ■

XX. STOLJEĆE

Katarina Luketić

U atmosferi velikog pospremanja kulturnoga i umjetničkog nasljeda stoljeća na izmaku, uredništvo časopisa *Književna smotra* objavilo je broj upravo pod nazivom *XX. stoljeće*. Što se sve može utrpati ili pak što se sve može pronaći ispod tepiha našeg stoljeća, teško je zamisliti. No, opasnost da se u uvodenju toga reda izgubimo u privremenom neredu, ovaj se put spremno izbjegla. Naime, iza pompoznog naslova *XX. stoljeće* krije se niz zanimljivih tekstova različitih tema i raznolikih pristupa, od hermetičnoga akademskoga diskurza do esejistički pisanih zapažanja. Radovi su podijeljeni u nekoliko skupina naslovljenih široko odredivim pojmovima kao *Simboli/stanja, Tradicije, Pojave, Paralele, Ideologije, Nove hijerarhije, Utopije i antiutopije, Institucije*, pri čemu, jasno, nije riječ o unaprijed danim odrednicama autorima tekstova, već o naknadno otvoreniim ladicama u koje se zbog preglednosti ubacuje prikupljeno štivo. Takav otvoreni pristup i ignoriranje uobičajenih pravila pri ispisivanju takvih pregleda (u tim slučajevima registara) čini se da odgovara materiji o kojoj je riječ, odnosno da prati kolektivnu percepciju današnjeg vremena. Premda takve tvrdnje u krajnjim mjeri negiraju mogućnost ikakva prigovora na koncepciju sastavljača, ipak spominjemo neke *propuste*, zbog kojih se narušio dojam *sretne raznolikosti*. Primjerice, malo je tekstova interdisciplinarnе naravi, a gotovo nijedan ne govori o novim tehnologijama, o odnosu književnosti, pisano teksta i drugih umjetnosti.

Dušanka Profeta

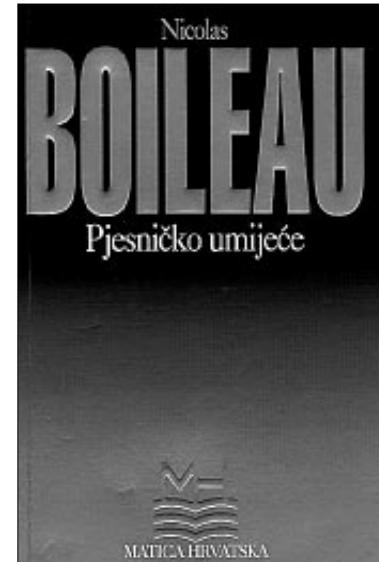
Nicolas Boileau, *Pjesničko umijeće*, preveo Mirko Tomasović, priredio Milivoj Solar, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

Način na koji se sastavljači sastavljaju, ipak spominjemo neke *propuste*, zbog kojih se narušio dojam *sretne raznolikosti*. Primjerice, malo je tekstova interdisciplinarnе naravi, a gotovo nijedan ne govori o novim tehnologijama, o odnosu književnosti, pisano teksta i drugih umjetnosti.

Osim tih dvaju razgovora, u rubrici *Aktualno se*, u povodu natječaja za Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu, prikazuju najbolja suvremena dostignuća za gradevine te funkcije.

Stambeno-poslovna zgrada Croatia u Zadru Ivana Oštrića,

Iz bogatog sadržaja ovoga broja *Smotre* izdvajamo nekoliko tekstova, tek za ilustraciju što se sve pojavilo u toj inventuri XX. stoljeća. Od ruske književnosti — tradicionalno najzastupljenije u tom časopisu — našli su se Puškin (u tekstu Jurija Družnikova, a u povodu dyjestote obljetnice rođenja pjesnika), zatim Brodski (tekstovi Milice Banjanin, Irene Lukšić), Ana Ahmatova (Nadja Spodarec), Dmitrij Prigor (Jevgenij Dobrenko), Platonov (Tatjana Novikov)... Bilježimo još živo pisana razmišljanja o kraju stoljeća Sergeja Gollerba, tekst pun zanimljivih podataka o *Bibliji* u 20. stoljeću Borislava Arapovića, onaj o bugarskom modernizmu u europskom kontekstu Nikite Nankova, o kulnom autoru Johnu Cageu Gordane P. Crnković, o Calvinovim *Nevidljivim gradovima* Tatjane Peruško. Uspostavljene paralele još su zanimljivije; Nabokovljeva *Lolita* i Duchampovo djelo Marine Temkin, Bulgakov i Svevo Rite Giuliani, Pirandello i Krleža Morane Cale. I to nije sve. ■

Književna teorija

Nicolas Boileau, *Pjesničko umijeće*, preveo Mirko Tomasović, priredio Milivoj Solar, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

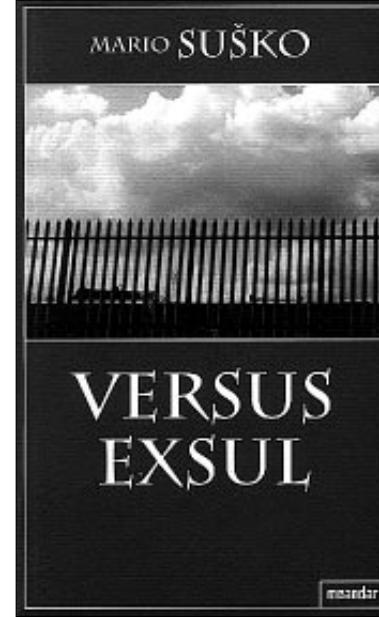
Dušanka Profeta

Pjesničko umijeće Nicolasa Boileaua zajedno s Aristotelovom i Horacijevom poetikom čini kanon zapadnoeuropskih normativnih poetika. Napisano 1674. godine, *Pjesničko umijeće* je kruna Boileauova teorijskoga bavljenja književnošću, sažetak kritičkih stavova i reakcija raspršenih po brojnim pismima, polemikama, poslanicama i satirama — kaže Mirko Tomasović, prevodilac i sastavljač detaljnih komentara uz Boileauov spis. Drugim riječima, ono što danas čitamo kao odraz književnoteorijske misli sedamnaestoga, klasicističkog stoljeća u vrijeme nastajanja bilo je i obrana od napada suvremenika. Zbog oštrelja ţaoka iz *Satira* objavljenju *Pjesničko umijeće* morao je pripomoći i sam Louis XIV., koji je Boileaua zajedno s Jeanom Racineom naknadno proglašio svojim historiografima. Spis je podijeljen u četiri pjevanja kojima na tragu antičkih prethodnika (Aristotel, Horacije, Longin) autor razmatra ključna pitanja književne teorije svoga doba. Prvo je posvećeno općenitim razmišljanjima o prirodi književnosti, potput nužnosti inspiracije, mjere u rimovanju, a daje i naputke o ja-snoći, jezičnoj čistoći i onome što bismo danas nazvali *radom na tekstu*.

U *Prognaniku* autor progovara izravnije, slike sjećanja postaju izravnije. *Vidjeti krv i blato kao čokoladni kolač s jagodama, vidjeti mrteve ispred zida kao žive iza zida*. Na tom mjestu pjesnik doziva u svijest slike oca i majke, zamrznuće trenutke svoga djetinjstva. Bilo bi bolje reći, mrtve trenutke: *Preživjeti, veli rječnik, znači živjeti ili postojati nakon smrti: vlastita život*? U pogоворu autor će reći da je Mario izgubio Marija tijekom miješanja karata života. Jer *biti prognanikom* više nije vanjsko či-

njenično stanje. *Biti prognanikom* postao je pjesnikov *modus vivendi*. Pjesnici su uistinu postali čudovitci u vremenima *instant povijesti* čiji su kreatori *honorarni proroci*. Fantazmagorija artificijel-nog svijeta umjetnosti postala je već odavno zbiljom. Autor u svojem *alter ego* pogovoru zaključuje taj paradoks: *Vaše tijelo i um... su domeni zbiljske fantazije*.

Mario Suško *pjeva* neizravno. Na raskriju izmedu visoko razvijenog pjesničkog aparata i krajnje jednostavnosti zbilje koja pogada, on odabire ono prvo. To je presudna odluka i autoru ne dopušta poeziju koja bi ječala poput ratne mašinerije i koja bi ponudjenim iskustvom bila ravna svojoj inspiraciji. ■

Poezija

Mario Suško, *Versus Exsul*, Meandar, Zagreb, 1999.

Krešimir Dujmović

Nakon dvije godine, *legal alien* u Americi, Mario Suško, ponovno se predstavlja domaćem čitateljstvu. Njegova nova zbirka dvostruko naslovljena s *Versus Exsul* nosi naboje ratnog vremena provedenog u Sarajevu i nemogućnost adekvatne asimilacije pod američkim nebom. Naime, Suško je preletio baru još 1993. godine tražeći mjesto preživljavanja kod svojih *vjernih* kolega sustvaratelja (Below, Doctorow, Styron i dr., koje je prevodio na materinji jezik). Dobrodošlica je bila (i ostala) prično hladna.

Zbirka *Versus Exsul*, odnosno *Stib/Prognanik* (u engleskoj verziji izašla prošle godine) već samim naslovom dodiruje dva središta autorove eliptične poezije. Suško stihom istražuje krajnje granice jezične zbilje, trenutke u kojima postaje nejasno je li *život samo umjetnost zablude i je li umjetnost samo zabluda života?*

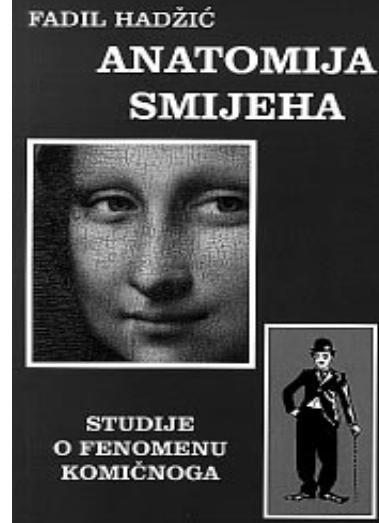
Autor je ipak daleko od suvremenih jezičnih akrobacija postmodernog pisanja. U njega nema cinizma ni ironije ili podsmijeha spram klasične umjetničke inspiracije. Njegovo stihotvorstvo još uvijek počiva na iskustvu rata i njegovim posljedicama. On traži ljubav, istinu, oprost prema zaborav postaje jedino sjećanje.

U *Prognaniku* autor progovara izravnije, slike sjećanja postaju izravnije. *Vidjeti krv i blato kao čokoladni kolač s jagodama, vidjeti mrteve ispred zida kao žive iza zida*. Na tom mjestu pjesnik doziva u svijest slike oca i majke, zamrznuće trenutke svoga djetinjstva. Bilo bi bolje reći, mrtve trenutke: *Preživjeti, veli rječnik, znači živjeti ili postojati nakon smrti: vlastita život*? U pogоворu autor će reći da je Mario izgubio Marija tijekom miješanja karata života. Jer *biti prognanikom* više nije vanjsko či-

njenično stanje. *Biti prognanikom* postao je pjesnikov *modus vivendi*.

Pjesnici su uistinu postali čudovitci u vremenima *instant povijesti* čiji su kreatori *honorarni proroci*. Fantazmagorija artificijel-nog svijeta umjetnosti postala je već odavno zbiljom. Autor u svojem *alter ego* pogovoru zaključuje taj paradoks: *Vaše tijelo i um... su domeni zbiljske fantazije*.

Mario Suško *pjeva* neizravno. Na raskriju izmedu visoko razvijenog pjesničkog aparata i krajnje jednostavnosti zbilje koja pogada, on odabire ono prvo. To je presudna odluka i autoru ne dopušta poeziju koja bi ječala poput ratne mašinerije i koja bi ponudjenim iskustvom bila ravna svojoj inspiraciji. ■

Eseji

Fadil Hadžić, *Anatomija smijeha, studije o fenomenu komičnoga*, V. B. Z., Zagreb, 1999.

Katarina Luketić

Naslanjujući se dijelom na slavnu knjigu Henrika Bergsona *Smijeh*; eseji o značenju komičnoga, Fadil Hadžić je u djelu *Anatomija smijeha* iznio svoja zapažanja o fenomenu komičnoga i bliskim mu kategorijama. Desetak tekstova — posvećenih redom fenomenu komičnoga općenito, ironiji, tome zašto se smijemo, satiri, dramaturgiji vica, nesvjesnom smijehu, crtanoj šali, humoru fantastike i klaunovo

umjetnosti nasmijavanja — autor je u podnaslovu nazvao studijama. Pretpostavimo li pak da studija traži izrazitiji znanstveno-analitički pristup, radije bismo navedene tekstove odredili kao eseje s obzirom na utjecaj osobnoga, neopterećenost književno-znanstvenom terminologijom i teorijskim zalihama o komičnome. Naime, raspravljajući o pojedinom aspektu, Hadžić se redovito zadržava na površinskoj razini ne ulazeći dublje u definiranje i raščlambu pojmove te analizu načina na koji se komično otkriva u konkretnom književnom ili uopće umjetničkom materijalu.

Pišući o komičnome Hadžić lagano prelazi s jednog njegovog aspekta na drugi ne zamarajući se razlikama, odnosno potrebom da se oni jasnije i konkretnije definiraju. Primjere koje navodi najčešće preuzima iz književnosti, odnosno kazališta, a ponegdje komentira i druge manifestacije komičnoga, primjerice, na filmu (pišući o slavnim komičarima s početka stoljeća), u karikaturi, cirkuskoj umjetnosti... Svoja zapažanja autor obilno ilustrira citatima iz raznih djela pa se ponekad čini kao da ispisuje zbirku izreka o komičnome, zbirku duhovitih navoda iz književnosti ili

pak onu poznatih viceva. Premda na nekoliko mjestu u knjizi navodi neke manifestacije komičnoga u suvremenosti, kao što je, primjerice, osobita *Feralova* komika, u većini se njegovim primjeri odnose na bližu ili dalju prošlost. Tako u dijelu o političkim vicevima i cenzuri navodi neke viceve o socijalizmu ili pak besmislene anegdote o Titu, ali prešuće one o današnjem vremenu ili Tudmanu. (Ako *humor nema granice*, zar je za pisanje o njemu potrebna povijesna distancija?)

Lakoča s kojom Hadžić šeće kroz razne književne i kulturne termine zasigurno će razočarati stručnije obrazovane čitatelje. Onima pak koji u fenomen komičnoga nisu osobito upućeni (što se može očekivati s obzirom na sramnu količinu prevedene literature i mali broj hrvatskih autora koji su se time bavili) ova knjiga bit će *simpatično* i neopterećujuće štivo, štivo koje može poslužiti kao uvod u daljnje istraživanje širokog područja komičnoga. □

Rječnici

Vladimir Anić, Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, Novi liber, Zagreb, 1999.

Iva Pleše

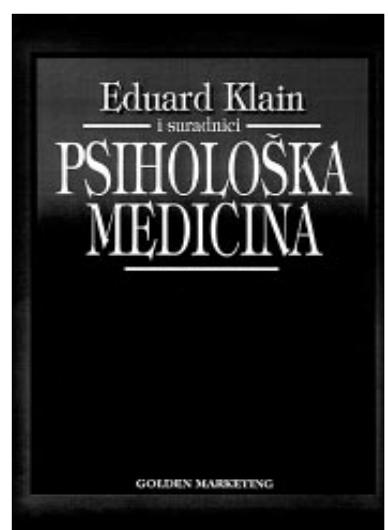
Klaić i Anić svima su znani sinonimi za hrvatske rječnike: prvi za onaj stranih riječi, drugi pak za rječnik hrvatskoga jezika. Rečenice poput onih »pogledaj kod Klaića« ili »vidi što kaže Anić« mogile su se smatrati prilično preciznim uputama. Od tekućega mjeseca (točno stotinu godina nakon objavljenja prvoga rječnika stranih riječi u Hrvatskoj) čini se da rječnička problematika u tom smislu više neće biti tako jednostavna. Pojavio se, naime, i novi Anić koji će vrlo vjerojatno zamjeniti dugogodišnjega Klaića pa će se od sada i strane i hrvatske riječi tražiti kod Anića.

Vladimir Anić i njegov suautor Ivo Goldstein, uz pomoć četrdesetak suradnika, napravili su *Rječnik stranih riječi* s oko sedamdeset tisuća riječi i frazeoloških izraza. Usaporedimo li ga s *Rječnikom* Bratoljuba Klaića, koji je prvi put objavljen 1951. godine, a od čije je posljednje redakcije prošlo više od dvadeset godina, vidjet ćemo da Anićev i Goldsteinov *Rječnik* ima gotovo dvadeset tisuća pojmovevi više, s time da su iz rječničkog korpusa isključene brojne izreke kojih kod Klaića imao mnogo, te da su vlastita imena — koja su s vremenom postala opći pojmovi unutar suvremenoga svakodnevnog jezika — objavljena ne u sklopu rječnika već u *Dodataku*. Jedan od recenzentata rječnika, Ivo Pranjkočić, upozorio je — priznajući da će to smetati

struci, ali ne i *običnim* čitateljima — na brojne pogreške u obilježavanju naglasaka, ali je isto tako povalio mnoge definicije pojmove koje smatra potpunijima i boljima negoli su one kod Klaića.

Rječnik stranih riječi koji je, kako piše u njegovu predgovoru, objavljen bez pomoći državnih ili nekih drugih fondova, predstavlja, dakako, vrlo važan dogadjaj u hrvatskoj kulturi. Sada je na čitateljima ili, bolje reći, korisnicima, s obzirom na narav knjige o kojoj je riječ, da otkriju koliko će im rječnik pomoći u komunikaciji i međusobnom razumijevanju, koji su njegovi nedostaci, a koje vrline.

Vladimir Anić opsežan *Uvod* završava riječima koje bi možda trebali pročitati oni koji od stranih riječi bježe kao vrag od tamjana: »*Rječnik* kao kompletna knjiga polaznom *Rječniku hrvatskoga jezika* jest ujedno rječnik naše jezične kulture. Strane riječi u ukupnosti izbora (reperetoara), udjela stranih jezika u tom izboru i u ovakvoj glasovnoj i akcenatskoj prilagođenosti i kombinaciji u funkcionalnim stilovima, pragmatici i djelatnostima u društvu dolaze samo u hrvatskoj jezičnoj kulturi i jeziku i ni u jednoj drugoj jezičnoj kulturi i ni u jednom drugom jeziku.« □

Psihologija

Eduard Klain i suradnici, *Psihološka medicina*, Golden marketing, Zagreb, 1999. (Prevoditelji: Suzana Banić, Vesna Blašković, Suzana Đanić, Vesna Karšić, Jasmina Marković i Ladislav Pavić)

Grozdana Cvitan

U uvodnom poglavlju knjige *Psihološka medicina* pišući o mogućim nedostacima, Eduard Klain upozorava na mnoštvo autora (njih 25) koji su po pozivu sudjelovali u stvaranju udžbenika, ali i svatko od njih svojim jezikom i stilom dali određeni pečat. U tom smislu između disonantnosti i obogaćenja, doktor Klain opredjeljuje se za obogaćenje, a nesvakidašnji potez zbiva se u trenutku kad pisanje pojedinih tema i poglavlja povjerava kolegama iz inozemstva (*Pitam se zašto se ne bismo upoznali s njihovim iskustvom i znanjem i na taj način da oni pišu u našim udžbenicima, a ne samo da prevodimo njihove*). Tako se uz domaće autore različitih grana psihijatrije i medicine uopće te psihologa (Zdenka Brumen-Budanko, Ivan Bužov, Nina Canki-Klain, Eugenija Cividini-Stranić, Marija Čišćek, Vladimir Gašparović, Rudolf Gregurek, Vladimir Gruden, Dragan Josić, Anica Jušić, Muredif Kulenović, Ljiljana Moro, Staniša Nikolić, Gordana Pavle-

ković, Vlasta Rudan, Vlasta Stivičević, Gorana Tocilj-Šimunković, Ivan Urlić i Vesna Vidović) iz Zagreba i Splita (što je također rijedak primjer) u knjizi javljaju i znanstvenici s drugih područja (Gvozden Flego, Vjekoslav Miličić) te strani znanstvenici (Christophe Dejours iz Pariza, Peter Scott Lewis iz Oxforda), ali i naši stručnjaci koji su svoje znanje iselili u svijet (Nikola-Ivan Jović iz Zurika i Norman Sartorius iz Geneve). Na kraju knjige nalaze se skromne ali podjednake bilješke o svim autorima zahvaljujući kojima je knjiga nastala.

Knjiga Eduarda Klaina i suradnika *Psihološka medicina* uvažava najnovije spoznaje o psihološkoj medicini, a i najnovija iskustva što ih je nametnulo vrijeme. Tako u poglavlju o psihološkoj pomoći u izvanrednim situacijama (autori Moro, Klain i Urlić) upravo doktor Klain piše o psihološkoj pomoći žrtvama masovnih nesreća, posebice žrtvama rata, a kroz iskustva iz Domovinskog rata te načela pružanja psihološke pomoći žrtvama rata.

Knjigu *Psihološka medicina* u Interuniverzitetском centru u Dubrovniku u utorak, 8. lipnja predstavili su dogradonačelnica Berta Dragičević, koja je doktoru Klainu zahvalila na potpori Dubrovniku u vrijeme kad mu je bilo najteže, podsetivši i na njezin ratni dnevnik nastao u gradu 1991-1992, te doktor Ivan Urlić, psihijatar iz Splita. Iako sami ograničavaju djelo udžbeničkim karakterom, doktor Klain i suradnici se nadaju da će objašnjenja nekih pojava u društvu pronaći i drugi osim stručnih čitatelja (među ostalim nabrojeni su prozaisti i redatelji), jer vrijeme je u kojem bi objašnjenja i pomoći s područja psihijatrije mogla pomoći brojnim hrvatskim gradanima kojima je potrebna upravo psihološka pomoć. Jer samopomoć kao i pomoć članovima obitelji nužna je u ovo vrijeme teške situacije u zdravstvu, nedovoljnih stručnih kadrova za sve nevojne koje gradane u psihološkom smislu tište i za sva pitanja na koja je u knjizi moguće naći odgovor. □

Proza

Hélène Cixous, Osnabrück, Ed. des Femmes, Antoinette Fouque, Paris, 1999.

Aliette Armel

Romantični pothvati Hélène Cixous predstavljaju suprotnost ubičajenom: za većinu pisaca majka utjelovljuje ono o čemu je zabranjeno pisati pa je Proust tek nakon smrti svoje majke napisao knjigu koja će je oživjeti. Hélène Cixous krši taj duboko usadeni zakon *neću pisati o svojoj majci*. Ona oslobada san, *dubovnu vježbu*, jezik da bi nabrojila sve majčine kvalitete koristeći giprost, muzikalnost i pokretljivost jezika, ne fiksirajući ga unutar jednog koda.

Ona nam pruža fascinantan tekst: obuhvaćeni smo snagom odnosa majke i kćeri, ljepotom portreta koji ne sređuje račune i ostavlja otvorena vrata sukobima. Prošlost je pomiješana sa sadašnjosti: previše ljubavi, previše nasilja u riječima i tišini, u situacijama koje je proživjela prerano odrasla djevojčica (nakon smrti oca ona postaje majčina majka), previše uživanja u njihovu odnosu ili u tom *užasu obožavanja života*.

ta s prekrivenim prstima koji se kod kćeri javlja kad majka otvara oštige; previše okušanih i promijenjenih riječi u rečenici čija jednostavnost odzvanja s osobitom snagom, kao jasni izraz teme usred kompleksnih i poetskih varijacija koje je ukrašavaju: »Mama, lijepa si«. Svatko je od nas rekao ili sanjao da govori tu rečenicu i da odmah osjeti uzbunjene.

Изoga »previše«, koje oslobađa Hélène Cixous, stalno izvire osjećaj dovođenja u opasnost, ulaska u često skriveno granično područje koje čitatelj s njom intimno dijeli. Drhtanje koje autorica osjeća dok piše, širi se, prenosi, zbog njega vibriraju riječi ili prostor između njih, onaj u koji se upisuje manjak, neizrečeno

koje stalno ostaje i potiče grižnju savjesti. Razvedenost tog »previše« nikad ne prelazi u neumjerenost zahvaljujući samosvladavanju, oštrom svijesti koju autorica pokušava sačuvati. *Uvijek pišem s određenom etičkom svrhom*, kaže. *Uvijek se trudim obraćati drugome i prenosići određenu filozofsку poruku... Majke su u književnosti postoje sami kao ubijene, odsutne. Ova knjiga u kojoj se majka ne ubija — osim na virtualni, fantazmatski način, u dječjoj reziji kojom se zabavlja brat i sestra — predstavlja neku vrstu rasprave, svade koju započinjem s ogromnom književnom tradicijom i s mjestom majke u književnosti.*

Nakon knjige *Ali, pismo mog oca* (1997), romana o mrtvom ocu — *Imam očevu Adamovu jabučicu poput dijamanta u grlu sjecanja* — slijedi roman o majci, *Osnabrück*, koji predstavlja istinsku pobjedu knjige protiv sebe same. *Što je dovelo do toga da napišem knjigu koju nisam htjela i nisam moral napisati*, objašnjava Hélène Cixous, *da napisem Osnabrück, grad koji je toliko proganjao moje djetinjstvo da sam vjerovala da u njemu živim, u gradu obitelji moje majke. Nije to samo rodni grad, to je mali svijet, kozmos kojeg je moja majka bila naivni prijevodač. Svi ljudi koje je poznavala ulazili su u moju kuću u Oranu kao bliske osobe koje nisam nikada vidjela. Bile su to prekrasne marionete koje je majka oživljavala i za koje kćerkina knjiga pokušava sačuvati sjećanje.*

* Fragment recenzije objavljene u časopisu *Magazine littéraire*, lipanj 1999.

Preveo Srđan Rahelić

Filmologija

Play It Again, Sam, Zbornik; uredili Andrew Horton i Stuart Y. McDougal, University of California Press, Berkley, 1998.

Diana Nenadić

P remda je postmoderno doba »ozakonilo« različite vidove kreativnih posudbi (iz) tuđih i starih tekstova, kinematografija od ranih dana poznaju

je instituciju *remakea* ili filmske preradbe. U doba vladavine citata, aluzija i intertekstualnosti pojava je samo dobila većeg maha, kao što ističu Andrew Horton i Stuart Y. McDougal, autori zbornika eseja o filmskom *remakeu* *Play it Again, Sam*. Zbornik obuhvaća širi raspon mogućnosti no što nam može sugerirati najprezentnija holivudska praksa temeljenja filma na nekom ranijem filmskom (ili literarnom) izvor(nik)u. *Remake* isto tako uključuje djela nastala dodirom i razmjenom različitih kultura i medija, a Horton i McDougal shvaćaju ga (i) kao ideološki izraz kulturnog diskurza ustanovljenog u određenom vremenu i društvenom kontekstu. Rezultat tako širokog poimanja filmske preradbe iznimno je zanimljiva zbirka eseja mahom angloameričkih znanaca, koji iz različitih disciplina i metodoloških perspektiva pristupaju problemu »ponavljanja s razlikom«.

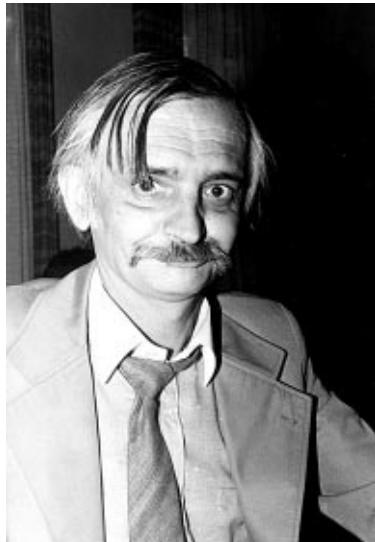
Uokviren esejima Roberta Eberweina o kulturološkim aspektima *remakea* i Johna Bigueteta o ulozi aluzija u filmu, prvi dio knjige dokumentira i raščlanjuje holivudske prakse preradbi na konkretnim filmskim primjerima (od *Pjevača jazz-a* i *Robina Hooda*, preko mjuzikla i *Hitcokovih* filmova, do *Spielbergovih* *Otimira izgubljenog kovčega*). Osim što zahvaćaju u širokoj polje intertekstualnosti, odabrani esej skupno prekrivaju mnoštvenost metodoloških perspektiva pristupaju problemu »ponavljanja s razlikom«.

Isto se može reći i za drugo poglavlje *Daleki rodaci*, posvećeno interkulturnim razmjenama, posudbama i prekrajanima filmskih tekstova. Svi esej isto tako istražuju kulturnu i estetsku dinamiku takvih preradbi, bilo da je riječ o izravnom preuzimanju priča izvornika iz druge kulture (u slučaju američkog *remakea* *Goddardovog* filma *Do posljednjeg dana*) ili pak o prikrivenom preuzimanju i preoblikovanju motiva iz filmova drugih kinematografija (u slučaju Almodovarova poseziona za *Sirkovom melodramom Imitacija života*).

Naposljetku, tri eseca u završnom poglavlju istražuju veze između holivudske filma i drugih medija: stripa, radija i televizije te tako rasvjetljuju logiku još jedne aktualne kinematografske pojave. Sve u svemu, riječ je o iznimno referentnom štuvi koju bi moglo zanimati i znalce izvan uske filmskokritičarske i filmološke struke, zaokupljene neiscrpnim manifestacijama intertekstualnosti. □

Ostavština Josipa Severa

Ovo je krik sa smijehskom koji preko sad već plača gaca

Pokojni pjesnik Josip Sever (1938-1989) ostavio je iza sebe pravu gomilu papira, a ponešto se iz te »ostavštine«, često samo započete pa ostavljenje, držim, može prezentirati i čitateљu.

Vjerujem, također, da bi se jednom mogla objaviti i tanja knjiga posljednjih, tj. zapravo — odgonetnutih stihova poznatog hrvatskog modernista nevelikog opusa, ali zavidne radijacije.

Usamljeni stih, u tri reda, dođuše, koji sam pronašao u Selevrovim zabilježbama neka posluži kao moto ovom slučajnom izboru iz pjesnikova prilično solidnog — životnog i radnog — kaosa.

Dobro

Dobro hoda brod
tu žena hodi po
moru do brade
ljudi se grade
da ne vide

Dobro hoda dobro
noj dobro ulazi u pijesak
ulazi u pijesak
s glavom

Noa stvara lađu zbog
igre riječi
o kad one označuju

vlaži usne
kvisko je u matematici
kaže to je pjesmica
što se uči naizust
dobro je biti brod.

Treba opremiti brod
treba opremiti grob
grob je takorekući
nekakvi put do neba.

Nobl oblici uz
Nobelov prasak
nobelovci to je dinamit
da se zaprepasti
svemir duha

hidraulika da se otkine
od dobrog brda
po Muhamedu.

Da hoda hod

dobro je biti hazarderski
križ
sad ga vidiš
a sad mu se smiješ
smiješ se njegovoj
nevijljivosti.

Praviti stih
to je stiplčež
praviti dvanaest milijuna
dokaza: isto tako
dobro je biti brod.

Uvijek ploviš u više
ako ti brdo
padne na brod na rijeci
kakvi pavijani
prijeđezi u čeliku tu
nešto više vrijede.

U bradi počiva uš
u modroj bradi počiva
štavljenja sablja
od platna
takva je već brada.

Ako bradu učiniš
punih ruku već se
stepenice i tramvaji
tvog djetinjstva
i zgrade
grdobno krijese.

Ako na nebesima postoji
put: dobro je biti
u vjeri.

Jerbo broj poznatih
hodnika hoda
i jučer i danas
pokladno sjede u
jutarnjem slomu.

Dobro je biti brod.

I kruh nije loše biti
ni kruh nije baš tako loše
ako može prode kroz
tvoja usta
I slanim jezikom
isprobala tebe između

neba i zemlje

dobro je biti brod.

Heretik

Nu, spalite me!
Spreman sam.
Revolver su mi uzeli.
Revolver je sistem
Nu, spalite me.

Dokle se stiže s
Revolverom. Pitanje je sad.
U revoluciji do zenita
U razbojničkom napadu
Do Zulukafra
Afrike.

Krivce ne treba
Poubijati
Djecu im treba dati
Na preodgajanje

A tko ste vi, o to vi
Pravedniče
Što vam je u rodu
Propovjednik
Štovani F. Nietzsche.

Spreman za spaljivanje.

Sonet

Ja htjedoh dalje otploviti.
Jarbol, ptica i most.
Boli me trbuš. West Ost.
Mi smo maglom oviti.

Ti vidiš kako ovi svi
Gledaju tvrdo i post
Stupa na snagu kroz
Dio jedne koristi.

Nestaju boje već sam tamo
Gdje si mi moje uzela lice
Pojuri dramo!
Uočavam sve pitalice.
Gle, kako da sad progledamo
Kako da spasim živce.

* * *

Ujutro kad se tvoje tijelo
budi

Ko pidžama
Ko novorodenče.
Stih je historija
To upamti
Bez rečenice.

Ukotvljeni su ozoni
U našim plućima
Svako Oz zvoni.

* * *

Eskimi rogobore
na konjima

Stani: to je smotra
a što je pod
njima
zrak što je
kao nož oštar
Konj se stropošta
i veli eskimu: skini
A neki stravični zmaji
i konj i sveti Juraj
koji bljesnu i sjaji
o zemljo buji-paji
Ti u svu samo urlaj
Gle, grana zore a i na
grani zore zbole
svrake i papagaji

Ptice

I gole ptice
na zimi drhte
Crte ili zlatna ticala
latice lica
gdje kliki
objektivni jedan prazvak.

Mora zaogrnuše rtinu
svojim plaštevima.
Vukovi prate prtinu.
Mi se na mjesecini
od očiju očnjaka
borimo maštrom. ☐

Priredio Branko Maleš

Ova zemlja je Titanic

Bojan Gagić

Tijelo

Moje tijelo je moje.
Moje tijelo je moj prvi grob.

Mali savjet za spasenje duše

Nazovi patera Stanka i reci da sam te ja poslao.

Ptica

Susjed je imao pticu.
Šarenu. Malenu.
Ptica k'o ptica, sjedila je na grani.
Ja sam sjedio u sobi i gledao. Pticu.
Kad me vidjela pala je na zemlju. Onako.
Neočekivano. Mrtva.
Netko bi pomislio: »Vrijeme je da zasadimo niže drveće!«

Ali, ne!

Vrijeme je da nabavimo veće ptice. S dva para krila.

Jer ako...

mjeriti vrijeme
telefonirati
prati prozore spužvom
ne posustati
ošišati ovo malo kose
oduzimati
pamtiti imena
hodati
i uzdahnuti ponekad treba
i ne zamarati se velikim riječima
jer ako ti kažem suviše o razlici između
plave i PLAVE tvoji će se maleni nožni
prsti početi dosadivati
u prohladnoj jesenjoj vodi

...

Godina privida.
Stoljeće privida.
Vječnost satkana od privida.
Po toj cesti mali Štef hodil ne bu.

Dalmatinska

Spavati do ponedjeljka.
Ustati, umiti se i prozračiti sobu.
Ne zaboraviti vrijedne stvari.
Otići iz ove zemlje slinavih baba.

Lier (to Henry Rollins)

Budim se u tuđem krevetu.
Hranu uzimam prstima.
Pričam o brodovima na kojima nikada nisam plovio.

Treći čovjek

Prvi je davno otiašao.
Drugi sa sobom nosi sliku (kaže, pamtit će je zauvijek).
Treći je najveći. On te čeka.

Moby Dick (jer na pučini nema nikoga)

more.
u moru bijeli kit.
u bijelom kitu glava.
u bijelom kitu jedna glava spava. zauvijek

...

U sobi nedaleko odavde u kojoj sam neprijetno ostavio trag živi djevojka čije ime u sebi nosi miris mojih budućih godina.

...

Na Srednjacima jutra počinju sa odustajanjem. Prvo odustajanje od ustajanja. Zatim od doručka i bilo kakvog razgovora. Oko podneva ipak ustajanje iz kreveta, ali ne kao želja ili potreba već kao odustajanje od ležanja. Pogrešni motivi. I koraci. I viđenja.

Ova zemlja je Titanic

rekao je Borut dok smo hodali gradom. Ja sam to znao još prije deset godina, ali mu nisam htio reći... Ne možeš stalno misliti na druge. Ima čovjek i svojih problema...

1.

U Nürnbergu smo bili u rano jutro. Sredina je ljeto, Gitin je ruksak prevelik. Autobus nam kreće poslijepodne. Imamo vremena.

— Bio sam ovdje prije petnaestak godina.

— Sjećaš li se čega?

— Ne, gotovo ništa. Samo mirisa, boje svojih blaća i košulje. Čak ne znam ni kakvo mi je lice. Nismo ovdje bili dugo, brzo smo otišli za Strasbourg. Majka je bila umorna. Strasbourg se sjećam, tamo sam prvi put vido crnca.

Sami smo. Primio sam Gitinu ruku, prelazili smo preko mosta. Na kraju ulice stajali su Turci i pjevali.

2.

Čudesno je svitanje.

Čudesan je pomak prema podnevnu. Prema izbrojanim satima.

Puno je stvari za koje mi se čini da ih ne primjećujem, a kasnije ih se ipak sjećam. Pamtim.

Čudesno je i čekanje.

I mogućnost da sve na kraju ispadne drugačije od željenog ili očekivanog.
Da ispadne dobro. Ili loše.
Necija starost mi tako izgleda kao nemogućnost nesjećanja.

Kao znak upozorenja namjerno napisan malim slovima.
Ravna crta horizonta. Znak pogrešnog računanja.

15. 9. 1993.

Visok, poluzatvoren prostor. Kolodvorska čekaonica. Vlak iz onoga što je nekada bio istočni Berlin. Povratak u Zagreb i osjećaj da je to pogreška. Jedna od onih velikih. ☐

zarez

U Gjuri II

Igraju:
15 Vjekoslav Šutej
12 Dražen Matošec
13 Dubravko Merlić
14 Dragan Lučić Luce
8 Vlado Gotovac
9 Enis Zebić
6 Hana Veček

5 Lada Luketić
7 Miljenko Jergović
11 Velimir Visković
4 Željka Horvatek
10 Zlatko Kramarić
3 Saša Wagner-Perić
2 Giga Gračan

